

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра культурології

Кваліфікаційна робота

(кваліфікація: магістр зі спеціальності 8.02010101 Культурологія)

на тему:

**«Використання міфу про Велику Вітчизняну війну як інструменту
історичної політики Путінського режиму у сучасному російському
кінематографі: від 60-ї до 70-ї річниці»**

Виконала: студентка 2-го року навчання,
спеціальності 8.02010101 Культурологія
Бухало Катерина

Керівник: Брюховецька О.В.
кандидат філософських наук

Рецензент: Чміль Г. П.

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою «_____»
Секретар ДЕК _____
«_____» _____ 2015 р.

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Міф про Велику Вітчизняну війну як стрижневий елемент історичної політики Путінського режиму.....	8
1.1. Активізація історичної політики як реакція на феномен всесвітнього підйому пам'яті.....	8
1.2. Історична політика Російської Федерації та її «базовий сюжет»....	23
1.3. Міф про Велику Вітчизняну війну: травма та ідентичність.....	49
Розділ 2. Використання міфу про Велику Вітчизняну війну у сучасному російському кінематографі.....	69
2.1. Проблематика історичного фільму.....	69
2.2. Історичний фільм як інструмент історичної політики.....	80
2.3. «Ми з майбутнього» і «Туман» : повернення у героїчне минуле...	86
2.4. «Ми з майбутнього 2» і «Матч»: меморіальні війни на території кінематографу.....	98
2.5. «Білий тигр»: символічний конструкт «Вічної війни».....	112
Висновки.....	118
Фільмографія.....	123
Список літератури.....	124
Електронні ресурси.....	130
Додатки.....	136

Вступ

Актуальність теми. В умовах інформаційного та військового конфлікту між Україною та Російською Федерацією особливо важливим є розуміння специфіки російської історичної політики, її «базового сюжету» – міфу про Велику Вітчизняну війну та ролі, яку у її здійсненні грає сучасний масовий кінематограф. За відсутності чіткого історичного проекту та існування лише у горизонті теперішнього, минуле виступає єдиним потужним ресурсом легітимації російської влади. Цим пояснюються її намагання використати мобілізаційний та інтеграційний потенціали історії шляхом маніпуляції її фрагментами відповідно до потреб поточного моменту. У цій ситуації проводиться інтенсивна історична політика, яка має системний характер та спрямовується на те, щоб зруйнувати суспільний простір для діалогу на теми історії, лишивши натомість лише монолог влади. Будь-яка історична політика має певний стрижень, ідеологічний центр тяжіння - «базовий сюжет». Роль такого «базового сюжету» у історичній політиці Путінського режиму виконує міф про Велику Вітчизняну війну, адже перемога 1945 року є фактично єдиною позитивною опорною точкою російської національної самосвідомості, головним символом, який здатний інтегрувати націю. Для росіян ця війна пов'язана не стільки з загрозою нацизму для Європи та світу, скільки з долею їх країни, а тому у російському дискурсі це війна не Друга світова, а Велика Вітчизняна. Сконструйований у брежнєвські часи міф про Велику Вітчизняну війну, що виконував роль центрального смислового вузла радянської історії, активно реанімується Путінським режимом, на що є низка причин. Так, з його допомогою новий режим або «режим нуво», як його ще називають, намагається побудувати нову націонал-патріотичну мобілізаційну ідентичність, екстраполювати звичні медійні образи Великої Вітчизняної війни, що циркулюють у російському суспільстві, на нові російські війни та військові конфлікти. У такий спосіб Велика Вітчизняна війна набуває трансцендентного характеру,

стає «Вічною війною», яка потребує постійної мобілізації та боротьби з ворогом, що урешті стає єдиним можливим способом існування російського суспільства. У фокусі даного дослідження перебуває російський масовий історичний кінематограф, що апелює до теми Великої Вітчизняної війни. Створений за підтримки або за прямим замовленням держави, він, як частина російської історичної політики, транслює провладну версію історії, підтримує меморіальні та не тільки війни нового режиму, утверджує необхідність побудови єдиної мобілізаційної ідентичності у ситуації «Вічної війни». Лише розуміючи специфіку російської історичної політики з її обсесивним ставленням до героїчного минулого, імперською риторикою, упевненістю у апріорній правоті, раз і назавжди закріпленою «Величною Перемогою», можна збагнути, чому у російському суспільстві знаходять широкий відгук агресивна зовнішня політика та воєнна риторика Путінського режиму. Більше того, таке розуміння логіки функціонування та інструментарію історичної політики є необхідним у зв'язку з потребою випрацювати засоби ефективної протидії російській пропаганді.

Об'єкт дослідження – повнометражні російські художні фільми останнього десятиліття, які апелюють до теми Великої Вітчизняної війни.

Предмет дослідження - використання міфу про Велику Вітчизняну війну у сучасному російському кінематографі як інструменту історичної політики Путінського режиму.

Мета дослідження – продемонструвати те, яким чином міф про Велику Вітчизняну війну у сучасному російському кінематографі функціонує як інструмент історичної політики Путінського режиму.

Поставлена мета передбачає такі **Завдання**:

1. Обґрунтувати, чому міф про Велику Вітчизняну війну є стрижневим елементом російської історичної політики.
2. Дослідити процес активізації історичної політики у рамках феномену всесвітнього підйому пам'яті.

3. Окреслити історичну політику Російської Федерації, її основні прояви та функціонування міфу про Велику Вітчизняну війну як її «базового сюжету».
4. Прослідкувати генеалогію міфу про Велику Вітчизняну війну, його травматичну природу та неперехідний потенціал для конструювання колективної ідентичності росіян.
5. Простежити використання міфу про Велику Вітчизняну війну у сучасному російському кінематографі.
6. Розглянути проблематику історичного фільму, його здатність у метафоричній формі говорити про сучасність.
7. Проаналізувати функціонування історичного фільму як інструменту російської історичної політики.

Огляд літератури. Історична політика Путінського режиму ще не встигла стати об'єктом фундаментального та систематичного наукового вивчення. Так, напевно, єдиною ґрунтовною спробою її осмислити є робота російського історика Миколи Копосова «Пам'ять суворого режиму: історія та політика в Росії». Також проблемою сучасної російської історичної політики займалися російський історик Олексій Міллер (статті «Росія: влада та історія», «Лабіринти історичної політики») та російський політолог Василь Молодяков (стаття «Історична політика та політика пам'яті»). Проводять соціологічні опитування та присвячують дослідження широкому колу проблем історичної політики Путінського режиму та міфу про Велику Вітчизняну війну співробітники Аналітичного центру Юрія Левади (Левада-центру), зокрема, його директор, соціолог Лев Гудков (стаття «Пам'ять» про війну і масова ідентичність росіян»), а також соціолог Борис Дубін (статті «Кривава» війна та «велична» перемога», «Пам'ять, війна, пам'ять про війну. Конструювання минулого у соціальній практиці останніх десятиліть», «Символи повернення замість символів змін»).

Феномен підйому пам'яті фундаментально досліджував французький історик П'єр Нора (стаття «Всесвітній тріумф пам'яті», робота «Теперішнє, нація, пам'ять») та німецький культуролог Аляйда Ассман (стаття «Трансформації нового режиму часу»), зв'язок травми та пам'яті розглядали британський історик Катрін Меррідейл (стаття «Свідомість колективу: травма і контузія у Росії ХХ століття»), професор сучасної германістики Ерік Сантнер (стаття «Історія по ту сторону принципу задоволення: роздуми по репрезентацію травми»), російський історик та соціолог Діна Хапаєва (монографія «Готичне суспільство. Морфологія жаху»), російський літературознавець Ілля Кукулін (стаття «Регулювання болю (Попередні замітки про трансформацію травматичного досвіду Великої Вітчизняної / Другої світової війни у російській літературі 1940-1970-х років)»), смисловий конструкт «Вічної війни» описала доктор історичних наук Галина Зверєва (стаття «Вічна війна. Галина Зверєва про тему війни у російській медіа-культурі»). Проблематику історичного кінематографу досліджували Леджер Гріндон (робота «Тіні минулого: дослідження історичного фільму»), Джонатан Стаббс (робота «Історичний фільм: критичний вступ»), Уільям Гуїнн (робота «Вписуючи історію у фільм») та П'єр Сорлін (стаття «Як розглядати «історичний» фільм») та інші. Оскільки історична політика Путінського режиму знаходиться у постійній динаміці, велика частина бібліографії складається з актуальних новин, посилань на відео репортажі, матеріалів конференцій, інтерв'ю та інших джерел, які ще не встигли стати предметом аналізу суспільних наук. Вони розкривають зокрема такі сфери історичної політики, як шкільні підручники, доступ до архівів та меморіальні закони. Без урахування даних матеріалів неможливо досягнути розуміння функціонування культурної продукції, зокрема ігрових фільмів, що є лише частиною цілісної політики.

Матеріалом для дослідження стали художні ігрові фільми створені від 60-ї до 70-ї річниці закінчення Другої світової війни (2005-2015 рр.), відібрані таким чином, щоб проілюструвати певні особливості функціонування міфу про Велику Вітчизняну війну як інструменту історичної політики Путінського режиму.

Наукова новизна. Розглянуто та виокремлено три тематичні блоки, що ілюструють інструментальний характер кінематографу у рамках історичної політики Путінського режиму.

У першому блоці, у який входять стрічки «Ми з майбутнього» (2008) Андрія Малюкова і «Туман» (2010) Івана Шурховецького та Артема Аксьоненка, продемонстровано логіку легітимації нового режиму у героїчному минулому. У другому блоці, до якого належать стрічки «Ми з майбутнього 2» (2010) Олександра Самохвалова і Бориса Ростова та «Матч» (2012) Андрія Малюкова, розглянуто намагання нового режиму історично легітимізувати конфлікти з сусідами, знайти опору для своєї агресивної зовнішньої політики у минулому. У третьому блоці, у який входить стрічка «Білий тигр» (2012) Карена Шахназарова, пояснено російський дискурс «Вічної війни».

Структура роботи: робота складається із двох розділів і восьми підрозділів, вступу, висновків, бібліографії, фільмографії та візуальних додатків.

Розділ 1. Міф про Велику Вітчизняну війну як стрижневий елемент історичної політики Путінського режиму.

1.1. Активізація історичної політики як реакція на феномен всесвітнього підйому пам'яті

Активізація історичної політики та політики пам'яті, що відбувається протягом останніх трьох десятиліть, є складовою більш загального феномену підйому пам'яті. Хоча у фокусі нашої уваги будуть винятково європейський та російський контексти, варто зазначити, що провідний дослідник пам'яті, французький історик П'єр Нора приписує зверненню до пам'яті посправжньому глобальний характер. На його думку, у різних, хоча співставних формах воно відбувалося у Франції, після падіння Берлінської стіни та розпаду СРСР - у Східній Європі, після краху диктатур - у Латинській Америці, після скасування апартеїду та створення Комісії істини та примирення - у Південній Африці¹. Російський історик Микола Копосов додає, що 1980 рік незалежно одна від одної оголосили роком спадщини три країни – Англія, Франція та Бразилія². Наприкінці 20 століття канцлер Німеччини Гельмут Коль вперше використовує словосполучення «історична політика»³, яке стане ключовим для розуміння співвідношення пам'яті та політики. Глобальний характер підйому пам'яті дозволяє зрозуміти, по-перше, той широкий контекст, у який вписане перетворення історичної політики на основу «нової російської ідеології»⁴, по-друге, зрозуміти унікальність російського звернення до минулого.

Науковці називають широке коло причин, які можуть пояснити явище підйому пам'яті. Так, «меморіальна епоха», як її називає П'єр Нора, спровокована, на його думку, двома історичними явищами. Перше, яке Данієль

¹ Нора П'єр. Всемирное торжество памяти / П'єр Нора // Память о войне 60 лет спустя: Россия, Германия, Европа. – М. : Новое литературное обозрение, 2005. – С. 391 – 403.

² Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. — М.: Новое литературное обозрение, 2011. – С. 43.

³ Там само. – С. 43.

⁴ Там само. – С. 256.

Галеві назвав «прискоренням історії», полягає у руйнуванні єдності історичного часу, «красивої прямої лінії, яка поєднувала минуле з сучасним та майбутнім»⁵. Нора стверджує, що будь-яка спільнота – нація, група або сім'я мала певне уявлення про своє майбутнє, яке диктувало їй, що саме треба зберегти з минулого, щоб реалізувати це майбутнє. Трьома моделями таких уявлень були реставрація, прогрес та революція. Після зникнення цих організаційних типів, майбутнє перестало бути визначеним. Неможливість передбачити майбутнє приречла теперішнє на пам'ять, зобов'язала нерозбірливо збирати усі сліди минулого («фетишизм сліду»), гіпертрофувала роль пам'яті, яка реалізується через відкриття численних музеїв, колекцій, архівів, виставок, створення каталогів, баз даних, хронологій та іншого⁶. Прискорення історії, на думку Нора, не просто робить невизначеним майбутнє, воно ізолює від нас минуле. У сучасних людей більше немає з ним спільних традицій, вони можуть досягнути його лише через процедури реконструкції.

З цими міркуваннями частково корелюється концепція «винайдення традицій» британського історика Еріка Хобсбаума, згідно з якою сучасні суспільства мають потребу у конструюванні традицій та «під'єднанні» їх до минулого, щоб хоч якось зафіксувати принаймні частину хаотичного соціального життя⁷. Друге явище, яке, за П'єром Нора, є причиною одержимості пам'яттю, полягає у «потужному русі звільнення та емансипації народів, етносів, груп і навіть окремих особистостей у сучасному світі...виникненні різноманітних форм пам'яті меншин, для яких відвойовування власного минулого є необхідною складовою утвердження власної ідентичності»⁸. Для Нора пам'ять має демократичний та протестний характер, на відміну від історії, яка завжди писалася з позиції владних сил або

⁵ Цит. за: Нора П'єр. Всемирное торжество памяти / П'єр Нора // Память о войне 60 лет спустя: Россия, Германия, Европа. – М. : Новое литературное обозрение, 2005. – С. 391 – 403.

⁶ Нора П'єр. Теперішнє, нація, пам'ять. – К.: ТОВ «Видавництво “Кліо”», 2014. – С. 17 – 18.

⁷ Хобсбаум Ерик. Изобретение традиций. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/izobretenie-traditsiy>.

⁸ Нора П'єр. Всемирное торжество памяти / П'єр Нора // Память о войне 60 лет спустя: Россия, Германия, Европа. – М. : Новое литературное обозрение, 2005. – С. 391 – 403.

професійних істориків. Саме тому пам'ять відіграє ключову роль у трьох типах деколонізації: всесвітньої деколонізації (пам'ять колишніх колоній), внутрішньої деколонізації (пам'ять сексуальних, соціальних, релігійних меншин), ідеологічної деколонізації (пам'ять спільнот, які позбавилися тоталітарних режимів)⁹. Французький історик Франсуа Артог пов'язує підйом пам'яті з глобалізаційними процесами, які викликають одночасну активізацію процесів уніфікації та диференціації: «Чим більше поширюється глобальність, тим глибше вона формує ритми і стилі життя, тим частіше то в одному, то в іншому місці пробивається і стверджує себе турбота про інакшість»¹⁰. М.Копосов головними причинами тріумфу пам'яті називає трагічний досвід світових війн, досвіди Голокосту та ГУЛАГу, які похитнули віру у людську природу і соціальний прогрес, розпад орієнтованих на майбутнє політичних ідеологій (зокрема, комунізму), суттєве скорочення темпів економічного росту (кінець «блискучого тридцятиліття») та рішучий розрив з традиційним суспільством¹¹.

Німецький культуролог Аляйда Ассман у статті «Трансформація нового режиму часу» вважає, що у даний момент ми є свідками «материкового зсуву» у структурі західного розуміння часу», адже наразі майбутнє втрачає для нас своє провідне значення, а натомість все більше і більше у нашу свідомість втручається минуле¹². Дослідниця пов'язує повернення минулого з тим, що воно продовжує бути «великим тягарем» на плечах сьогодення», вимагаючи уваги та визнання, спонукаючи нас до того, щоб ми взяли на себе відповідальність за нього. На спрямованість свідомості західного суспільства

⁹ Там само. – С. 391 – 403.

¹⁰ Артог Франсуа. Типы исторического мышления: перезентизм и формы восприятия времени. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://magazines.russ.ru/oz/2004/5/2004_5_18.html.

¹¹ Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. — М.: Новое литературное обозрение, 2011. – С.256

¹² Ассман А. Трансформации нового режима времени / Пер. с англ. Вл. Кучерявкина под ред. А. Скидана // Журнальный зал в РЖ, "Русский журнал". – 2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nlo/2012/116/a4.html>

до минулого з 80-х років двадцятого століття, на противагу одержимості майбутнім, що домінувала на початку ХХ століття, вказував і німецький професор Андреас Хюссен: «Одне з найдивовижніших культурних і політичних явищ останніх років - це пробудження пам'яті як ключового моменту в житті західного суспільства, поворот нашої свідомості до минулого, що представляє різкий контраст з першими десятиліттями ХХ століття, коли особливими правами було наділене майбутнє. Від апокаліптичних міфів початку ХХ століття, що говорять про радикальні прориви й народження у Європі «нової людини», через смертоносні примари расових і класових чисток націонал-соціалізму та сталінізму до післявоєнної американської парадигми модернізації культура модерну живилась енергією, так би мовити, «майбутнього теперішнього». Починаючи з 1980-х, схоже, фокус змістився від «майбутнього теперішнього» до «минулого теперішнього», і цей зсув у нашому досвіді у нашому сприйнятті часу вимагає свого історичного і феноменологічного осмислення»¹³. Американська професор Маріта Стеркен (Marita Sturken) поділяє подібні погляди, вважаючи вкрай невірним таврування ситуації постмодерну як ситуації амнезії та зникнення історії. Так само вважає і канадська дослідниця Лінда Хатчен (Linda Hutcheon), яка протиставляє модерну спрямованість у майбутнє постмодерній спрямованості у минуле: «Що робить постмодернізм вже на рівні назви – це протиставляє та спростовує будь-які модерні відкидання або відновлення минулого в ім'я майбутнього. Він не пропонує пошуків трансцендентного, позачасового значення, а скоріше переоцінку та діалог з минулим у світлі майбутнього...Він не заперечує

¹³ Цит. за: Ассман А. Трансформации нового режима времени / Пер. с англ. Вл. Кучерявкина под ред. А. Скидана // Журнальный зал в РЖ, "Русский журнал". – 2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nlo/2012/116/a4.html>

існування минулого; він ставить під питання те, чи ми можемо знати це минуле інакше, ніж крізь його текстуалізовані залишки»¹⁴.

Це запитання логічно підводить нас до тих різноманітних форм, яких набула одержимість пам'яттю: це і сумнів у офіційних версіях історії та активізація пошуків «витіснених складових історичного процесу», і стрімкий розвиток меморіальних заходів, і меморіальне законодавство, що юридично регулює стосунки з минулим, і відкриття нових музеїв, і надання доступу до архівів, і культ національної спадщини¹⁵. Також, як вже зазначалося вище, у рамках підйому пам'яті відбувся підйом різноманітних форм партикулярних ідентичностей – національних, локальних, конфесійних¹⁶. Слова «пам'ять» та «ідентичність» стають практично синонімами, відбувається перехід від історичної самосвідомості до соціальної, результатом якої є постановня соціальних ідентичностей замість національних¹⁷. Утім, це здебільшого не скасовує «націю як природну політичну рамку», адже активізація пам'яті меншин ставить собі у підсумку завдання національної інтеграції¹⁸. Цей процес практично завжди пов'язаний з криміналізацією минулого, перетворенням історії з «національного роману» на кримінальну хроніку. Націям важливо переосмислити свою історію, проробити травматичні для свого суспільства моменти минулого. Так, А.Ассман наголошує на тому, що «поняття травми з кінця двадцятого століття міцно увійшло у свідомість західної людини і глибоко змінило її інтуїцію, її цінності та емоційність»¹⁹. Саме тому сліди

¹⁴ Цит. за: Sturken Marita. Tangled Memories. The Vietnam War, the AIDS Epidemic, and the Politics of Remembering. – University of California Press Berkeley; Los Angeles; London. – 1997. – P. 16 – 17.

¹⁵ Нора Пьер. Всемирное торжество памяти / Пьер Нора // Память о войне 60 лет спустя: Россия, Германия, Европа. – М.: Новое литературное обозрение, 2005. – С. 391 – 403

¹⁶ Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. — М.: Новое литературное обозрение, 2011. – С.51.

¹⁷ Нора Пьер. Всемирное торжество памяти / Пьер Нора // Память о войне 60 лет спустя: Россия, Германия, Европа. – М.: Новое литературное обозрение, 2005. – С. 391 – 403.

¹⁸ Нора П'єр. Теперішнє, нація, пам'ять. – К.: ТОВ «Видавництво "Кліо"», 2014. – С. 19.

¹⁹ Ассман А. Трансформации нового режима времени / Пер. с англ. Вл. Кучерявкина под ред. А. Скидана // Журнальный зал в РЖ, "Русский журнал". – 2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nlo/2012/116/a4.html>.

«злочинів проти людства» не зникли безслідно, а з новою приголомшливою силою проявилися у 1980-1990 рр. : «З поверненням нашого травматичного минулого ми стали свідками різкої зміни парадигми історичних праць, де жертви історії з їх розумінням минулих подій кинули виклик переможцям. Тепер ми живемо у світі, де жертви колоніалізму, рабства, Голокосту, світових воєн, геноциду, диктатур, апартеїду та інших злочинів проти людяності... піднімають голови, щоб розповісти, як усе було з їхньої точки зору, і тим самим заявити про новий погляд на історичні події. Озброєні ключовим поняттям «травма» і етикою прав людини, народи Заходу багато в чому перейняли погляд постраждалих в історії, вимагають його визнання і заявляють, що усіх, хто несе відповідальність за несправедливості та страждання... потрібно покликати до відповідальності. У перспективі цієї нової «політики каяття» минуле нікуди автоматично не зникло і не перемістилося в якийсь стерильний простір історичної науки. Навпаки, воно відродилося, відновилося і знову з'єдналося з теперішніми емоційними, моральними та юридичними зв'язками...»²⁰. Отже, якщо за темпорального режиму модерну, орієнтованого на майбутнє, страждання жертв могли не враховуватися, то так званий «темпоральний режим травми» повертає страждання жертв у сьогодення.

Символізуючи «специфічну патологію часу», травма диктує необхідність переоцінки діянь минулого, суду за злочини, визнання страждань та забезпечення символічної компенсації жертвам²¹. Зараз важко уявити, що ще у 50-х роках двадцятого століття майже ніхто не говорив про пам'ять євреїв, адже Ізраїль як молода перспективна держава не асоціювалася з геноцидом, спогад про уряд Віші був надійно прихованим за міфом про рух Опору, Комуністична партія Франції мала широку підтримку, а злочини нацизму розглядалися як справа рук декількох нацистських керівників; про масове

²⁰ Ассман А. Трансформации нового режима времени / Пер. с англ. Вл. Кучерявкина под ред. А. Скидана // Журнальный зал в РЖ, "Русский журнал". – 2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nlo/2012/116/a4.html>.

²¹ Там само.

сприяння німців режиму, як і про необхідність «проробки минулого», говорити було не прийнято. Проте уже у 1960-1970 рр., після справи А.Ейхмана та написаної за її мотивами резонансної роботи Ханни Арендт «Банальність зла. Ейхман у Єрусалимі», після потрясіння Шестиденної війни, коли «примара другого Голокосту зненацька пробудила примару першого»²², після заміни голістського міфу про рух Опору усвідомленням масового колабораціонізму французів, що перетворилося на нав'язливий «синдром Віші», після видання у 1973 році «Архіпелагу ГУЛАГ» О.Солженіцина та дискредитації радянського режиму, після незручних питань, які покоління 1968 року почало ставити своїм батькам, спонукаючи німецьке суспільство до розгляду націонал-соціалістичного минулого крізь призму «німецької провини» та «проробки», запропонованих Карлом Ясперсом та Теодором Адорно, після виплат компенсацій та увіковічення пам'яті жертв, - пам'ять про Голокост, за словами Пітера Новіка, перетворилася на «громадянську релігію» Заходу²³. У Європі склалося колективне почуття відповідальності за Голокост, у рамках якого відбувалося створення меморіальних законів, які забороняли заперечувати геноцид, а лідери країн (президент Франції Жак Ширак та канцлер Німеччини Гельмут Коль) просили прощення за участь урядів своїх країн у цьому злочині²⁴. Утвердження такої «релігії» не проходило без складнощів, адже зрозуміло, що «кримінальна хроніка» історії або пам'ять жертв дають мало підстав для консолідації нації та виховання нового покоління у дусі гордості за свою країну. Це призводило до спроб ревізії, негаціонізму або нормалізації історії, про що йтиметься нижче. Однак, можна підсумувати словами російської дослідниці Діни Хапаєвої: «У сьогоденній Європі питання про історичну провину та відповідальність за фашизм, Голокост, Третій Рейх, Віші – це важлива політична тема, що знаходить своє вираження у процесах над винними

²² Нора П'єр. Теперішнє, нація, пам'ять. – К.: ТОВ «Видавництво "Кліо"», 2014. – С. 164.

²³ Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. — М.: Новое литературное обозрение, 2011. — С. 53 – 56.

²⁴ Копосов Н. Память в законе / Н. Копосов // Журнальный зал в РЖ, "Русский журнал". - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.russ.ru/Mirovaya-povestka/Pamyat-v-zakone>

у злочинах проти людства і публічних дебатах, гострота яких ніяк не зменшується в міру того, як йдуть з життя сучасники подій»²⁵.

Процеси «ідеологічної деколонізації», підйому пам'яті, створення зі значним запізненням національних історій, появи історичної політики та політики пам'яті активно розпочалися у країнах Східної Європи після розпаду Радянського союзу. Якщо одні країни, як наприклад Естонія, Латвія та Литва змогли майже відразу відмежуватися від радянського минулого, розцінюючи своє перебування у складі СРСР як окупацію, у інших країн, наприклад, в Україні, на це пішло більше часу. «Усі колишні радянські республіки, окрім Росії, негайно оголосили себе жертвами тоталітаризму», - зазначає письменник Юрій Нерсеров у своїй симптоматичній для сучасної російської ситуації роботі «Трупна отрута «покаяння»: навіщо Кремль плазує перед гітлерівцями?»²⁶. Утім, як зазначає Діна Хапаєва, проблема саме в тому, що жертвами оголосила себе і російська демократична інтелігенція дев'яностих, чиєму прикладу послідувало російське суспільство. Саме це, на її думку, заблокувало будь-які «проробки минулого», адже якщо усі є жертвами «тоталітарного режиму», «радянської влади», «комуністичної ідеології», то який сенс у публічній дискусії?²⁷ Отже, на відміну від європейського контексту, де відбулася проробка травматичних моментів історії, у Росії злочини, неможливі без співучасті усього суспільства, та відповідальність влади за них не стають предметами політичних дебатів, більше того, сама ідея такої відповідальності не сприймається у російському контексті.

Як зазначає доктор історичних наук Максим Кирчанов, проробка минулого у Росії є не більше ніж побажанням нечисленної групи інтелектуалів,

²⁵ Хапаєва Д. Готическое общество: морфология кошмара. – М.: Новое литературное обозрение, 2007. – С.79-80.

²⁶ Нерсеров Ю. Трупный яд «покаяния». Зачем Кремль пресмыкается перед гитлеровцами? – [Електронний ресурс]. - Режим доступу. - http://royallib.com/book/nersesov_yuriy/trupniy_yad_pokayaniya_zachem_kreml_presmikaetsya_pered_gitlerovtsami.html

²⁷ Хапаєва Д. Готическое общество: морфология кошмара. – М.: Новое литературное обозрение, 2007. – С. 81.

що дає підстави говорити про «неподолане минуле»²⁸. Хоча Діна Хапаєва називає причиною цього сучасну примусову деполітизацію радянської історії, слова відомого російського провладного історика, директора фонду «Історична пам'ять» Олександра Дюкова демонструють зовсім іншу логіку: «...висування до сусідів безкінечних претензій за реальні та надумані образи – абсолютно деструктивний підхід перетворення історії на інструмент політичної боротьби. Для нормального спільного життя вміння забувати часом видається набагато важливішим, ніж вміння пам'ятати. З юридичної точки зору колективна відповідальність нащадків за дії предків є дикістю. Син за батька не відповідає, як справедливо зазначав у свій час товариш Сталін. Саме так слід відповідати на будь-які спроби покласти на нас юридичну відповідальність за події далекого минулого. Однак окрім юридичного аспекту є ще аспект моральний. Поки ми пам'ятаємо наших предків...ми нерозривно зв'язані з ними. І їхні помилки і злочини так само є нашими, як і їхні подвиги. Вибрати з історії лише хороше...неможливо. І за минуле, що визнається нашим, ми справді несемо моральну відповідальність. Інша справа, що не треба давати нав'язати собі міфи про «геноциди» і «окупації», які начебто здійснювали наші предки. Це просто брехня»²⁹. Як правило, в ретельно очищеному від «фальсифікацій» російському минулому злочинів, за які можна було б взяти відповідальність, не знаходиться. Гордість за минуле у поєднанні з запереченням або забуттям його проблемних аспектів визначає сучасну історичну політику Російської Федерації.

Для подальшої роботи необхідно визначити семантичний потенціал понять історична політика і політика пам'яті та зрозуміти, яким чином вони взаємодіють одне з одним. Історик Микола Копосов у своїй праці «Пам'ять суворого режиму: історія та політика в Росії», зазначає, що хоча терміни

²⁸ Кирчанов М. В. Историческая политика в транзитных обществах (проблемы и противоречия) / М.В. Кирчанов // Научный журнал «Общество: философия, история, культура» - №3. – 2014. – С. 15 – 18.

²⁹ Дюков А. Ни одно общество в мире не может обойтись без своей «политики памяти» /Проект «Свободный Мир. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://liberty.ru/groups/Uchitelya/Aleksandr-Dyukov-Ni-odno-obschestvo-v-mire-ne-mozhet-obojtis-bez-svoej-politiki-pamyati>

«історична політика» або «політика пам'яті» нові, явище, яке за ними стоїть, є дуже старим, адже у різні часи суспільні сили вели боротьбу за символічне присвоєння минулого³⁰. Якщо Копосов використовує ці терміни як абсолютні синоніми, то інші історики намагаються їх розвести, хоча це часто викликає певні складнощі. Так, історик Олексій Міллер відправною точкою теоретизувань про історичну політику вважає саме її відокремлення від політики пам'яті. На його думку, про політику пам'яті мова йде тоді, коли є потреба означити «різні суспільні практики та норми, пов'язані з регулюванням колективної пам'яті»³¹. До таких коммеморативних практик належать, спорудження пам'ятників та музеїв, санкціонування святкувань, присвячених певним подіям минулого, загострення уваги на одних історичних сюжетах та ігнорування або маргіналізація інших, фінансова підтримка учасників одних подій та відмова у такій підтримці учасникам інших³². Держава може здійснювати вплив на політику пам'яті шляхом регулювання доступу до архівів, формування стандартів історичної освіти, пріоритетного фінансування певних проєктів, досліджень та видань. Інтеграційною частиною політики пам'яті є політика забуття. Міллер виділяє забування, що витісняє (замовчування конфліктних подій), забування, що заперечує (відмова від визнання злочинних подій минулого), забування, що розуміє (зміщення фокусу від події після дискусій та визнання відповідальності)³³. У ситуації політики пам'яті та забування плюралізм думок забезпечують парламентська опозиція та незалежні суспільні або професійні об'єднання. Політика пам'яті, на думку Міллера, може бути більш чи менш відкритою для діалогу різних суспільних сил, більш чи менш ефективною у досягненні суспільного консенсусу щодо суперечливих подій минулого. Водночас вона може здійснювати згубний

³⁰ Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. — М.: Новое литературное обозрение, 2011. — С.52.

³¹ Миллер А. Россия: власть и история /А. Миллер//Журнал «PRO ET CONTRA». — Т. 13. — С. 7.

³² Там само. — С. 7.

³³ Там само. — С. 8.

вплив, свідомо породжуючи нові конфлікти та поглиблюючи старі³⁴. Інтерпретація феномену історичної політики у виконанні Міллера виглядає більш «гіпертрофованою» версією політики пам'яті, більше того, він вважає, що явища, які ховаються за терміном «історична політика» досить нові, притаманні практично усім країнам Східної Європи в останнє десятиліття, на відміну від політики пам'яті, яку провадять абсолютно в усіх суспільствах, починаючи з племінних³⁵.

Утім, генеалогію поняття «історична політика» і Міллер, і Копосов виводять ще з 1980-х років і аж ніяк не з пострадянського контексту. Так, у 1982 році до влади у ФРН прийшов Гельмут Коль зі своїм курсом на здобуття провідної ролі Німеччини у європейській політиці, економіці та системі безпеки. Проте Коль як історик та політик, розумів, що на заваді цим планам стояли спогади про злочини нацизму та почуття провини німців, на ґрунті яких складно було відродити ідею про національну велич, викликати гордість за свою країну у підростаючого покоління, а також претендувати на провідну роль у міжнародних відносинах³⁶. Як наслідок, у відомстві канцлера складається думка про необхідність іншого підходу до історичних подій, який змістив би акцент з почуття провини за злочини Третього Рейху. Коль призначає своїм політичним радником професійного історика Міхаеля Штюрмера та говорить про потребу у «морально-політичному повороті» у Німеччині, унаслідок якого має з'явитися позитивний характер німецького патріотизму: «Фактично мова йшла про надання історії статусу ерзаца релігії, і саме правильне (а головне єдине) уявлення про історію мало лягти в основу світогляду жителів ФРН і визначити національну ідентичність німців»³⁷. У рамках цього курсу, окрім відкриття численних пам'ятників, музеїв, проведення виставок та конгресів, які

³⁴ Миллер А. Россия: власть и история/А. Миллер// Журнал «PRO ET CONTRA». – Т. 13. – С. 8.

³⁵ Там само. – С. 7 – 9.

³⁶ Рулинский В. В. «Спор историков в Германии: проблема ответственности за нацистские преступления / В. В. Рулинский // Вестник славянских культур. – 2013. - №1. – С. 46 – 56.

³⁷ Там само. – С. 46 – 56.

висвітлювали історію у потрібному уряді ракурсі, на шпальтах «Frankfurter Allgemeine Zeitung» та «Die Zeit» розгорілася запекла дискусія між професором історії Ернстом Нольте та філософом Юргеном Габермасом. Так, Нольте у статті «Минуле, яке не хоче минати» наполягав на тому, що злочини націонал-соціалістів вписуються у більш широке тло злочинів ХХ століття (колективізацію, Червоний терор та ін.), а тому не варто перебільшувати значення масових знищень євреїв. Історик описує війну між Німеччиною та СРСР як превентивний захід націонал-соціалістів проти більшовицької загрози, а «створення націонал-соціалістичних концентраційних таборів та таборів смерті – просто як реакцію на сталінський ГУЛАГ»³⁸: «Можливо, націонал-соціалісти, Гітлер вдалися до «азіатських злочинів» лише тому, що вважали себе і собі подібних потенційними або реальними жертвами таких же «азіатських злочинів», здійснених іншими?..Хіба Архіпелаг ГУЛАГ не був більш оригінальним, ніж Освенцим? Хіба більшовицькі «вбивства з класових міркувань» не були логічним і фактичним прологом нацистських «вбивств з расових міркувань»³⁹? Отже, утвердження тоталітаризму у Німеччині, на думку Нольте, було відповіддю на утвердження тоталітаризму у Росії. Через місяць у «Die Zeit» Юрген Габермас негативно оцінив спроби представити злочини Третього рейху як реакцію на більшовицьку загрозу та звести Освенцим лише до «технічної інновації». Такий історизуючий підхід, результатом якого є втрата безпрецедентності злочинів минулого, на думку Габермаса, видає бажання опонентів «взяти на озброєння ревізіоністську історію для національно-історичного воскресіння традиційної ідентичності», за умови якої треба «остерігатися просвітницької функції історіографії і відмовитися від такої цінності, як плюралізм у інтерпретації історії»⁴⁰. Габермас виступає проти «історичної картини, сформульованої урядовими істориками» і наполягає на

³⁸ Шеррер Ю. Германия и Франция: проработка прошлого / Ю. Шеррер // Журнал «PRO ET CONTRA». – Т. 13. – С. 89 – 109.

³⁹ Рулинский В. В. «Спор историков в Германии: проблема ответственности за нацистские преступления / В. В. Рулинский // Вестник славянских культур. – 2013. - №1. – С. 46 – 56.

⁴⁰ Там само. – С. 46 – 56.

розвитку плюралізму історичних інтерпретацій як неодмінного атрибуту «структури відкритого суспільства»⁴¹. Німецьку ідентичність, на думку Габермаса, слід шукати не у запереченні відповідальності за минуле, а у «конституційному патріотизмі», адже «укоріненість в переконаннях людей відданість універсальним конституційним принципам, на жаль, змогла вперше сформулюватися ... лише після – і через – Освенцим». В інтелектуальному середовищі, на думку професора Е. Йессе, утвердилася думка, що Ю.Габермас зі своїми прибічниками «присадили «продержавних істориків», які хотіли поставити під сумнів провину німців», а за поняттям «історична політика» (термін, який, на думку М.Копосова, вперше вжив Г.Коль) у німецькому слововжитку закріпилося значення «інтерпретації історії, вибраної з політичних, тобто партійних, мотивів, і спроби переконати суспільство у правильності такої інтерпретації»⁴². Це ж словосполучення (polityka historyczna) взяла на озброєння група польських істориків, яка у 2004-2005 роках заявила про необхідність для Польщі створення нової версії історії, головною метою якої стала б відмова від «критичного патріотизму» і повернення до неоконсервативної національної ідеології⁴³. У рамках цього курсу була створена науково-освітня структура, центром якої став потужний Інститут національної пам'яті, який транслює інтерпретацію історичних подій, вигідну владі.

Польський історик Роберт Траба теж по-різному визначає семантичний потенціал «політики пам'яті» та «історичної політики». У своєму розумінні феномена «політики пам'яті» він спирається на польського соціолога Леха Ніяковського, який після детальної розробки теми, наполягає на вживанні терміну «політика пам'яті» замість «історична політика». Так, Ніяковський визначає політику пам'яті як «будь-які умисні і формально легітимні дії

⁴¹ Рулинский В. В. «Спор историков в Германии: проблема ответственности за нацистские преступления / В. В. Рулинский // Вестник славянских культур. – 2013. - №1. – С. 46 – 56..

⁴² Миллер А. Россия: власть и история/А. Миллер // Журнал «PRO ET CONTRA». – Т. 13. – С. 9

⁴³ Там само. – С. 8

політиків і чиновників, котрі спрямовані на укріплення, віддалення або перевизначення окремих фрагментів суспільної пам'яті»⁴⁴. Історична політика у Траба асоціюється з втручанням влади у автономію науки, що характеризує авторитарні чи тоталітарні режими. На його думку, історична політика «автоматично зводиться до «держави», під якою розуміють представництво політичних сил, які правлять»⁴⁵. У демократичних державах Траба нараховує ще як мінімум чотири публічних актори, які можуть бути задіяні у дискусіях на тему тієї чи іншої інтерпретації історії: уряд, органи самоврядування у якості представників регіональної історії, незалежні ЗМІ і громадянське суспільство у формі суспільних та історичних організацій⁴⁶. Проте, щоб уникнути аморфності повсякденного розуміння терміну «пам'ять», Р. Траба взагалі надає перевагу термінам «політика у відношенні пам'яті» або «політика у відношенні історії». На його думку, пам'ять або історія суб'єктивуються під час суспільного функціонування, а такі терміни роблять очевидним те, як «політика намагається конструювати культурну пам'ять і формувати певну модель політичного бачення національного минулого»⁴⁷.

Німецький історик Ханс Хенніг Хан хоча і бачить різницю між «історичною політикою» та «політикою пам'яті», проте зазначає, що «з точки зору методології практично кожна так звана історична політика – це політика по відношенню до пам'яті»⁴⁸. На відміну від Роберта Траба, історик Ютта Шеррер застосовує термін «історична політика» без будь-яких авторитарних конотацій. Історична політика, на її думку, спрямована на «формування суспільно значущих історичних образів і образів ідентичності..., котрі реалізуються в ритуалах і дискурсі». У той час коли Міллер підкреслює, що

⁴⁴ Траба Р. Польские споры об истории в XXI веке / Р. Траба // Интернет-видання «Полит. Ру» - - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://polit.ru/article/2010/02/03/traba/>.

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Там само.

історична політика є саме політичним феноменом і вивчатися має як частина політики, Ю.Шеррер наполягає на тому, що в демократичних суспільствах «історична політика в жодному разі не обмежується власне політичною сферою, у неї, поруч із політиками і публіцистами, включені також представники інших професійних груп з різними інтересами і стратегіями, котрі вони привносять у осмислення історії»⁴⁹. Історикам належить ключова роль в оформленні уявлень про минуле, причому в умовах плюралістичних суспільств ці уявлення можуть бути суперечливим. Більше того, історична політика, у розумінні Шеррер, спрямована на передачу різномірних спогадів та досвіду, пошук забутих фактів та альтернатив. Отже, «історична політика – це набагато ширше явище, ніж історія на службі у політики», ніж «формування і закріплення нормативного або догматичного світогляду»⁵⁰.

Таким чином, очевидна певна невизначеність та семантична розмитість двох термінів на позначення суспільного функціонування історії. Як зазначає А.Ассман, причиною цього є стрімке розширення дискурсу пам'яті, брак теоретичної строгості, цілісного погляду на сферу досліджень та самокритичного розбору його центральних концептів⁵¹. Утім, прослідкувавши генеалогію обох понять та підсумувавши визначення, які на даний момент знаходяться у науковому обігу, все ж видається, що історична політика є «темнішою» градацією політики пам'яті. Так, історична політика носить більш комплексний та уніфікований характер, вона здійснюється державою або має характер державного розпорядження, наперед обраного вектору для різних соціальних акторів. На нашу думку, у політиці пам'яті, окрім державних органів, можуть брати участь різні соціальні та політичні сили, як наприклад, історичні фонди, історичні організації, університети, засоби масової інформації

⁴⁹ Шеррер Ю. Германия и Франция: проработка прошлого / Ю. Шеррер // Журнал «PRO ET CONTRA». – Т. 13. – С. 89 – 109.

⁵⁰ Там само. – С. 89 – 109

⁵¹ Ассман А. Рефреймируя память. Между индивидуальными и коллективными формами конструирования прошлого / А. Ассман // Интернет-журнал «Гефтер». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gefter.ru/archive/11839>.

та інші, які не фінансуються державою та зберігають можливість висловлювати свої власні інтерпретації, відмінні від офіційного погляду на історію. У свою чергу історична політика монополізує інтерпретацію минулого державою, виключає будь-які альтернативні погляди та витісняє соціальних або політичних акторів, які можуть бути їх провідниками. Основним ідеологічним засновком історичної політики є погляд на історію та пам'ять як на «арену політичної боротьби з зовнішнім та внутрішнім ворогом», у світлі якої історія стає «надто важливою, щоб лишити її історикам»⁵². Історична політика покликана легітимізувати існуючі владні відносини, укріплювати національну ідентичність, відстоювати ті чи інші позиції у суперечках з сусідами⁵³.

Хоча незрозумілим є те, чому Міллер приписує феномен історичної політики винятково посткомуністичним країнам Східної Європи, незважаючи на його витоки у «суперечці істориків», його визначення історичної політики як «набору практик, за допомогою яких окремі політичні сили намагаються ствердити певні інтерпретації історичних подій як домінуючі» та, «використовуючи адміністративні та фінансові ресурси держави», здійснити «ідеологічну індоктринацію суспільства у сфері історичної свідомості і колективної пам'яті»⁵⁴ » видається найбільш вдалим для подальших теоретизувань.

1.2. Історична політика Російської Федерації та її «базовий сюжет»

Функціонування історичної політики як однієї з основ «нової російської ідеології» є специфічним проявом загальної тенденції, адже, на думку російського політолога Ольги Малинової, уявлення про минуле, яке поділяють

⁵² Миллер А. Россия: власть и история / А. Миллер // Журнал «PRO ET CONTRA». – Т. 13. – С. 6 – 24.

⁵³ Кирчанов М. В. Историческая политика в транзитных обществах (проблемы и противоречия) / М.В. Кирчанов // Научный журнал «Общество: философия, история, культура» - №3. – 2014. – С. 15 – 18.

⁵⁴ Миллер А. Россия: власть и история / А. Миллер // Журнал «PRO ET CONTRA». – Т. 13. – С. 6 – 24.

члени суспільства, є однією з основ сучасних політичних спільнот⁵⁵. Конструювання такої ідентичності здійснюється за рахунок виробництва соціальних уявлень про минуле спільноти, яким займаються різні соціальні агенти: професійні історики, журналісти, літератори, кінематографісти та політики⁵⁶. Доречно у цьому контексті звернутися до концепції «уявлених спільнот», розробленої Бенедиктом Андерсоном, згідно з якою нація є уявленою політичною спільнотою, адже «представники навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшості зі своїх співвітчизників, не зустрічатимуть і навіть не чути будуть нічого про них, і все ж в уяві кожного житиме образ їх співпричетності»⁵⁷. Незважаючи та нерівність та експлуатацію, нація сприймається як горизонтальне братерство, глибоке та солідарне, що і провокує уявлення про націю як про спільноту⁵⁸. Виникнення націй стало можливим, згідно з Андерсоном, у результаті зміненого сприйняття часу (нація як цілісна спільнота, яка просувається крізь історію)⁵⁹ та появи друкованого капіталізму (поширення друкованих видань, зокрема газет)⁶⁰. Оскільки у нації немає творця, її біографія не може бути написана «євангелійно, «з глибини часу», за допомогою довгого родового ланцюга зачатъ»⁶¹. Єдиним можливим варіантом є спроба організувати її історію від теперішнього до минулого, «вглиб часу». Таким чином, нація конструюється ретроспективно, адже минуле бере свій початок у сучасності: «Друга світова війна зачинає Першу світову війну; Седан породжує Аустерліц; предком Варшавського повстання стає держава Ізраїль»⁶². Близький до Андерсона у своїх роздумах про націю та її уявлений характер і

⁵⁵ Малинова О. Политика памяти в постсоветской России. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://postnauka.ru/video/41333>.

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму; пер. з англ. В. Морозов – К. : Критика, 2001. – С. 22.

⁵⁸ Там само. – С. 24

⁵⁹ Там само. – С. 42-43

⁶⁰ Там само. – С. 51-56

⁶¹ Там само. – С. 252

⁶² Там само. – С. 252

Ерік Хобсбаум з концепцією «винайдених традицій», про яку йшлося вище. Так, він говорить про парадоксальне бажання націй, які є «відносно нещодавніми історичними інноваціями», претендувати на протилежне їх штучності та новизні вкорінення у глибоке минуле, про прагнення постати «людськими спільнотами настільки «природними», що для їх визначення достатньо простого самоствердження»⁶³. Подібною конструктивістської точки зору притримується і британський професор Девід Лоуенталь (David Lowenthal), який у своїй книзі «Минуле – чужа країна» зазначає, що саме сучасники створюють минуле, керуючись власними міркуваннями та цілями⁶⁴. Таким чином, для такої «уявленої спільноти», якою є нація, надзвичайно важливим є минуле, що виступає ресурсом її легітимації.

Оскільки минуле є важливим ресурсом легітимації не лише нації або влади, але і цілком конкретних дій політиків⁶⁵, не дивно, що нова історична політика Російської Федерації почала формуватися вже з перших місяців правління Володимира Путіна. Вибір історії як одного з головних інструментів політичної пропаганди «нового режиму» або як його ще називають «режиму нуво»⁶⁶, не був випадковим. Адже в умовах «презентизму» (*présentisme*), що Франсуа Артог визначає як час вічного теперішнього, невизначеного майбутнього та фрагментарного, ізольованого минулого⁶⁷, коли відбувся розпад багатьох проєктів майбутнього, минуле стає головною ареною політичної боротьби. Теоретично цей вибір обґрунтував один з ідеологів режиму, політолог Гліб Павловський: «...неможливість інших форм ідеології

⁶³ Хобсбаум Эрик. Изобретение традиций. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/izobretenie-traditsiy>.

⁶⁴ Лоуэнталь Д. Прошлое – чужая страна; пер. с англ. А.В. Говорунов. – Санкт-Петербург: Изд-во: «Владимир Даль», 2004. – 426 с.

⁶⁵ Малинова О. Политика памяти в постсоветской России. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://postnauka.ru/video/41333>.

⁶⁶ Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. — М.: Новое литературное обозрение, 2011. — С. 21.

⁶⁷ Артог Франсуа. Типы исторического мышления: презентизм и формы восприятия времени. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://magazines.russ.ru/oz/2004/5/2004_5_18.html.

неминуче перетворить у майбутньому політику пам'яті у стандарт політики як такої»⁶⁸. Оскільки багато у чому політика нового режиму та історична політика зокрема вибудовувалися на контрасті до попереднього, ельцинського періоду, існує необхідність принаймні побіжного огляду ідей, які побутували у публічному просторі від початку створення Російської Федерації. Так, успадковані ліберальними реформаторами від демократичних рухів «перебудови» лозунги про деідеологізацію суспільства та держави наповнювали публічний простір Російської Федерації у 1992-1993 роках⁶⁹. Окрім таких традиційних рис лібералізму (мінімізація ролі держави у економіці, соціальний індивідуалізм), Є.Гайдару з його командою був властивий антиетатизм та європоцентризм, які виливалися у заперечення історичної російської держави, як держави «східного типу». На думку Гайдара, російській державі треба було «змінити свою соціальну, економічну, у підсумку, історичну орієнтацію, стати республікою «західного типу»⁷⁰. Проте на виборах до парламенту 1993 року, блок «Вибір Росії», який очолював Є.Гайдар, опинився на другому місці, поступившись Ліберально-демократичній партії Росії під керівництвом В.Жириновського. Третє місце зайняла Комуністична партія Російської Федерації під керівництвом Г.Зюганова⁷¹. Це засвідчило неготовність населення до кардинальних реформ. У 1993-1994 роках було здійснено спробу створення ідеологічної доктрини «демократичного патріотизму», складовими елементами якої були концепція нової політичної нації росіян, загальнопатріотична риторика, заяви про необхідність реінтеграції пострадянського простору «з провідною роллю Росії як «першої серед рівних», відродження формули «єдина та неподільна Росія»⁷². Утім, декларативні моделі

⁶⁸ Цит. за: Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. — М.: Новое литературное обозрение, 2011. — С. 143.

⁶⁹ Пантелеев С. К вопросу о государственной идеологии в посткоммунистической России. - [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.hist.msu.ru/Science/Conf/lomweb01/pantele.htm>

⁷⁰ Там само.

⁷¹ Там само.

⁷² Там само.

розходилися з реальністю Першої Чеченської війни, яка поставила під питання існування Російської держави. З 1996 року починається пошук «національної ідеї», яка змогла б консолідувати суспільство, пошук, який буде продовжений Путіним і з часом набере вигляд нав'язливої ідеї. Єльцинський режим, що починає розкладатися, відчайдушно шукає джерело консолідації у минулому, висуваючи проекти поховання Леніна та проведення церемонії перепоховання «царських рештків»⁷³. Остаточню дискредитацію економічна криза 1998 року, яка виникла унаслідок неефективної економіки єльцинського уряду⁷⁴. На хвилі економічної нестабільності відбулося закономірне підняття «консервативної хвилі». Після усіх економічних та політичних потрясінь суспільство прагнуло порядку у країні, який втілював у собі прем'єр-міністр В.Путін: «Жорсткість та цілеспрямованість у вирішенні чеченського питання, підкріплені іміджем переконаного державника, дозволили новому прем'єру зайняти вже давно актуалізовану ідеологічну нішу «просвітленого консерватизму». «Національну ідею» Путін розумів як «патріотизм, державність, державництво та соціальну солідарність»⁷⁵, що вилилося у курсі на формування «вертикалі влади», зміцнення державного апарату та силових відомств, який В.Путін продовжив уже у якості голови держави з 26 березня 2000 року⁷⁶. Сильною стороною його режиму було намагання представити себе та своїх соратників захисниками національної гідності після розпачливого періоду 1990-х років, що одразу ж забезпечило уряду високий рівень підтримки⁷⁷. Якщо спочатку історична політика Путінського режиму у рамках такого курсу проводилася помірковано, то вже з 2004-2005 років, зі святкування

⁷³ Пантелеев С. К вопросу о государственной идеологии в посткоммунистической России. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.hist.msu.ru/Science/Conf/lomweb01/pantele.htm>

⁷⁴ Там само.

⁷⁵ Лазари А. «Русская идея» по-путински / Анжей де Лазари // Интернет-журнал «Гефтер». - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://gefter.ru/archive/12304>.

⁷⁶ Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. — М.: Новое литературное обозрение, 2011. — С. 137.

⁷⁷ Там само. — С. 138-139.

60-річчя перемоги, вона набула наполегливого та систематичного характеру⁷⁸, хоча деякі дослідники, як наприклад, Д. Анікін, вважають, що незважаючи на тенденцію до побудови «вертикалі влади», єдина історична політика ще досі не випрацювана та нереалізована⁷⁹. Така точка зору зрозуміла, адже як зазначає М.Копосов, в основі історичної концепції російського «режиму нуво» лежить суперечливий комплекс ідей: повернення до радянських традицій поєднується з переконанням, що у країні проходять демократичні процеси, етатизм та націоналізм - з елементами лібералізму, а реставраційний пафос - з модернізацією⁸⁰. Так, незважаючи на притаманні Путінському режиму імперську риторику та бажання грати роль великої держави, до недавніх пір Путін не міг не рахуватися з демократичним консенсусом на Заході, що вилилося в загадкову концепцію «суверенної демократії», яка «недвозначно поміщає країну у розряд демократій, але будь-які спроби вчити її демократії розглядає як посягання на її суверенітет»⁸¹. Імплицитна роль Заходу як моделі, від якої неможливо відмовитися, по-перше, через постійно проголошуваний курс на модернізацію, по-друге, через те, що Захід, незважаючи ні на що, залишається «стандартом гарного життя», ідея національної держави, за якої, утім, незрозуміло, в чому її особливості та куди вона має рухатися (у напрямі православ'я, самодержавства та народності чи у напрямі общинного соціалізму), орієнтація на неоліберальну економічну політику, – таке поєднання різнорідних елементів робить ідеологію режиму невизначеною та ситуативною, що втілюється у «енергійному «проговорюванні» фрагментів невиразного

⁷⁸ Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. — М.: Новое литературное обозрение, 2011. — С.137.

⁷⁹ Аникин Д. Стратегии трансформации политики памяти в современной России: региональный аспект / Д. А. Аникин // Вестник Волгоградского университета. Серия 7: Философия. Социология и социальные технологии. - № 3. – 2012. – С. 121 – 126.

⁸⁰ Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. — М.: Новое литературное обозрение, 2011. — С.137- 142.

⁸¹ Там само. – С. 141.

нарративу, релевантних для конкретної пропагандистської ситуації»⁸². У ситуації відсутності чіткого історичного проекту та існування лише у горизонті теперішнього, яку М.Копосов характеризує як «практичний презентизм», новому режиму не лишається нічого, окрім obsesивного ставлення до історії, характерного для його націоналістичної складової, адже «націоналізм за своєю природою є партикуляристським, орієнтованим на минуле, дискурсом». Він майстерно маніпулює фрагментами минулого, яке, як зазначає політолог Тетяна Растимешина, «конструюється, підкоряється, інтерпретується, акцентується, присвоюється у відповідності з завданнями поточного моменту»⁸³. Дослідниця називає три основні аргументи, які, як правило, наводить російська влада, щоб приховати політичні маніпуляції національною пам'яттю або історією. По-перше, пам'ять постає простором політичної боротьби з зовнішніми та внутрішніми опонентами або супротивниками, чим пояснюються спроби держави контролювати та спрямовувати діяльність істориків. По-друге, розповсюдженими є посилання на світовий досвід політичного використання історії. Так, дослідниця цитує О.Міллера, який стверджує, що «справжні чи уявні приклади маніпуляцій у сфері історичної свідомості і колективної пам'яті в інших країнах незмінно використовуються державою як приклад того, чого слід побоюватися та уникати, але для підтвердження тези про «неминуче зло», акцент при цьому робиться на «неминучості», яка поступово перетворюється на необхідність»⁸⁴. Позиція історика Олексія Дюкова, частково вписується у цю логіку: «Концепція «голодомору-геноциду» з наукової точки зору повністю неадекватна – і тому на Україні прийнята заборона на заперечення «голодомору». Концепція «радянського геноциду» у Литві абсолютно безглузда – і тому литовській владі доводиться підпирати цю концепцію відповідним

⁸² Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. — М.: Новое литературное обозрение, 2011. — С. 137-144.

⁸³ Растимешина Т. Культурное наследие в российской политике государственной памяти / Т. В. Растимешина // Власть. - № 10. - 2012. - С. 60 – 64.

⁸⁴ Цит. за: Растимешина Т. Культурное наследие в российской политике государственной памяти / Т. В. Растимешина // Власть. - № 10. - 2012. - С. 60 – 64.

законом...наша пам'ять про Велику Перемогу не має потреби ні в яких підпорках, ні у яких заборонах на альтернативні тлумачення»⁸⁵. Про те, що «Велика Перемога» не потребує жодних заборон, підпорок та обмежень альтернативних інтерпретацій яскраво свідчить стаття 354.1 Кримінального Кодексу Російської Федерації під назвою «Реабілітація нацизму»⁸⁶. Згідно зі статтею, «розповсюдження свідомо хибних свідчень про діяльність СРСР у роки Другої світової війни, здійснене публічно, карається штрафом у розмірі трьохсот тисяч рублів або...примусовими роботами на термін до трьох років, або позбавленням волі на той же термін». По-третє, режим робить самоочевидним те, що представники суспільних наук мають бути «соратниками або навіть вірними солдатами держави у боротьбі з «обмовниками» історії, ворогами суспільства та держави»⁸⁷. Усі ці пояснення, звичайно, приховують намагання використати потужний мобілізаційний та інтеграційний потенціал історії для власних цілей.

Справді, як зазначалося вище, політичне використання історії притаманне не лише Росії, але на відміну від інших країн, тут руйнується сам суспільний простір для діалогу на теми історії. Прикладів цього можна навести безліч. Найбільш резонансним був скандал навколо телеканалу «Дождь», на сайті якого у січні 2014 року було проведене опитування: «Чи треба було здавати Ленінград, щоб зберегти сотні тисяч життів?». У відповідь на це питання парламент Санкт-Петербурга закликав генерального прокурора Росії покарати

⁸⁵ Дюков А. Ни одно общество в мире не может обойтись без своей «политики памяти» /Проект «Свободный Мир. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://liberty.ru/groups/Uchitelya/Aleksandr-Dyukov-Ni-odno-obschestvo-v-mire-ne-mozhet-obohtis-bez-svoej-politiki-pamyati>

⁸⁶ Стаття 354. 1 / Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 // Интернет-страница «Кодексы и Законы РФ». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakonrf.info/uk/>.

⁸⁷ Растимешина Т. Культурное наследие в российской политике государственной памяти / Т. В. Растимешина // Власть. - № 10. – 2012. – С. 60 – 64.

«Дождь» «аж до закриття»⁸⁸. Віце-спікер Держдуми Ігор Лебедєв (ЛДПР) назвав опитування «безпрецедентним за своїм хамством», блюзнірським та образливим для ветеранів Великої Вітчизняної війни та жителів блокадного Ленінграду. Голова комітету Держдуми з безпеки та протидії корупції, Ірина Ярова наголосила на тому, що подібні опитування паплюжать священну пам'ять про війну та «мають оцінюватися як злочини з реабілітації нацизму»⁸⁹. Саме Ірині Яровій належить авторство закону про «Реабілітацію нацизму», згідно з яким у Кримінальний Кодекс РФ була внесена стаття, про яку йшлося вище. Резонанс викликало порівняння політиком Леонідом Гозманом німецького воєнізованого формування СС з радянською контррозвідальною організацією СМЕРШ, яке він зробив у своєму блозі, коментуючи вихід на російські екрани телесеріалу «СМЕРШ»: «У СМЕРШ не було красивої форми, але це, напевно, єдина їх відмінність від військ СС...І саме це слово – СМЕРШ – має стояти в одному ряду зі словами «СС», «НКВС» і «гестапо», викликати жах і відразу, а не виноситися у назву патріотичних бойовиків»⁹⁰. У відповідь на цю тезу журналістка Уляна Скойбеда зазначила, що «жалкує, що з предків лібералів нацисти не зробили достатньо абажурів»⁹¹, а Держдума доручила трьом комітетам – з інформаційної політики, оборони та безпеки перевірити висловлювання Гозмана⁹². Судячи з усього, нерв історичної політики нового

⁸⁸ Прокуратура начала проверку «Дождя» после опроса о блокаде Ленинграда // Интернет-страница «Риановости». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ria.ru/society/20140130/992152684.html>.

⁸⁹ В Госдуме осудили опрос телеканала «Дождь» о блокаде Ленинграда // Интернет-страница «Риановости». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ria.ru/society/20140127/991519776.html>.

⁹⁰ Гозман Л. Подвигу солдат СС посвящается... / Леонид Гозман // Журнал Леонида Гозмана. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://leonid-gozman.livejournal.com/150225.html>.

⁹¹ Скойбеда У. Политик Леонид Гозман заявил: « Красивая форма – единственное отличие СМЕРШ от СС» / У. Скойбеда // Интернет-страница «Комсомольская правда». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kp.ru/daily/26073.5/2980350/>.

⁹² Госдума даст оценку высказываниям Гозмана о СМЕРШ и СС // Интернет-страница «Вести. Ру». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=1085066>.

режиму проходить дуже близько до подій Другої світової війни, яку лише в Росії називають Великою Вітчизняною⁹³.

Як зазначає політолог Василь Молодяков, кожна історична політика має певний стрижень, ідеологічний центр тяжіння, «базовий сюжет, який зазвичай набуває характеру міфу»⁹⁴. Навколо цієї осі обертається історична свідомість спільноти, а також все, що її формує, наприклад, викладання історії, історичні дослідження та інше. Проте, як зазначає Ольга Малинова, на роль такого «базового сюжету», який може виступити ресурсом для конструювання макрополітичної ідентичності, підходить далеко не кожна історична подія. Дослідниця виділяє три критерії придатності подій минулого для успішної політики пам'яті. По-перше, ці події мають бути впізнаваними та відомими суспільству з різних джерел: з літератури, фільмів, уроків історії. По-друге, ці події мають репрезентувати спільноту у позитивному світлі. Прикладом цього може слугувати героїчне минуле чи значний внесок у світову культуру. По-третє, минуле, яке є ресурсом для конструювання суспільної ідентичності, має бути позбавленим від діаметрально протилежних інтерпретацій⁹⁵. Якщо подивитися на історичне минуле Росії з цього ракурсу, підсумовує О.Малинова, найбільш придатним для використання елементом минулого виявиться Друга світова війна, Велика Вітчизняна – у російському контексті⁹⁶. Такої ж думки притримуються Микола Копосов, Олексій Міллер, Діна Хапаєва, Лев Гудков, Василь Молодяков, Борис Дубін, Віталій Курінний та багато інших дослідників, усі з яких поділяють тезу про те, що нова історична політика

⁹³ В Украине правильно говорить о «Великой Отечественной войне», а не о «Второй мировой войне»? // Интернет-страница «ЛИКБЕЗ. Исторический фронт». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://likbez.org.ua/in-ukraine-the-right-to-talk-about-the-great-patriotic-war-rather-than-world-war-ii.html>.

⁹⁴ Молодяков В. Историческая политика и политика памяти / В. Молодяков // Исторические исследования в России – III. Пятнадцать лет спустя / Под редакцией Г.А. Бордюгова. – М.: АИРО-XXI, 2011. – С. 15 – 36.

⁹⁵ Малинова О. Политика памяти в постсоветской России. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://postnauka.ru/video/41333>.

⁹⁶ Там само.

російської влади ґрунтується на культивуванні міфу про Велику вітчизняну війну. Цей міф став важливим інструментом політики Путінського режиму, адже він дозволив сконструювати трагічне, але славне минуле, яке легко можна представити у яскравих образах, завдяки чому можна порозумітися зі значною частиною населення⁹⁷. Перемога 1945 року, на думку Л. Гудкова, не лише центральний смисловий вузол радянської історії, фактично – це єдина позитивна опорна точка національної самосвідомості пострадянського суспільства, головний символ, який здатний інтегрувати націю⁹⁸.

Утім, Велика Вітчизняна війна – далеко не єдиний епізод з радянської історії, який реанімується при Путіні: переоцінюється увесь радянський період. На це є ціла низка важливих причин. По-перше, російські західники після кампанії гласності перестали розглядати радянський період як історичний час, сповнений подіями: «Сприйняття радянського минулого як безчасся, «розпаду зв'язку часів», трансформувалося у заперечення радянського періоду як часової протяжності. Сімдесят чотири роки радянської влади знищили історичну спадковість і залишили після себе провал у часі»⁹⁹. Це змусило порівнювати російську сучасність 1990-х років з історичним минулим світу: за поширеним тоді переконанням Росія після «перебудови» була «Штатами 20-х років». 1917 рік мислився як точка розриву, після якого історія обірвалася і лише тепер, на початку 1990-х плин часу відновився. Росія мала наздогнати Захід, «повернутися у людство» або «на магістральний шлях світової історії», де її чекало «світле західне завтра»¹⁰⁰. Утім, цьому підходу поклав кінець навіть не В.Путін з позиції етатизму та консерватизму, а сам Б.Єльцин, який оголосив Російську Федерацію «державою-продовжувачем» СРСР. У листі, який

⁹⁷ Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. — М.: Новое литературное обозрение, 2011. — С.137-139.

⁹⁸ Гудков. Л. "Память" о войне и массовая идентичность россиян. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/gu5.html>.

⁹⁹ Хапаева Д. Готическое общество: морфология кошмара. — М.: Новое литературное обозрение, 2007. — С. 91.

¹⁰⁰ Там само. — С. 91.

президент Росії направив Генеральному секретарю ООН зазначалося, що Росія «повною мірою зберігає відповідальність за всі права та обов'язки СРСР відповідно до Статуту ООН»¹⁰¹. На думку деяких дослідників, саме цей акт історичної політики прирік нову Росію на повернення до великодержавства та авторитаризму, які, власне, і реалізував новий режим. Так, у рамках активізації імперської риторики та претензій Путінського режиму на провідну роль у міжнародній політиці, ліберальна ідея «повернення у людство» була абсолютно неприйнятна. Так само неприйнятною була і відмова від радянського спадку, адже «важко добитися визнання, якщо на додачу до малоефективної економіки мати ще й «темне минуле»¹⁰². По-друге, політику режиму багато в чому визначила економічна кон'юнктура¹⁰³. «Легенда Путіна», як її називає історик Андрій Грачов¹⁰⁴, базувалася на політичній стабільності, яка протиставлялася хаосу єльцинських часів. У першу чергу вона спиралася на швидкі темпи економічного розвитку, який забезпечували високі ціни на нафту та газ, а також розширення експорту у 2000-х роках¹⁰⁵. Це стало одним з ключових факторів, які сприяли швидкій реанімації радянських традицій після короткого періоду радикального відмежування. Як справедливо зазначає М.Копосов, існування за рахунок радянського спадку – нафтогазової промисловості, робить неможливим його засудження¹⁰⁶. По-третє, найпотужнішим фактором, на якому вдалося зіграти режиму, було розчарування, викликане «складністю завдання «стати як

¹⁰¹ Кремнев П. О новых понятиях и категориях правопреемства государств: теоретико-практические вопросы / П. Кремнев // Журнал международного права и международных отношений. - № 1. - 2010. - [Електронний ресурс]. - Режим доступа: <http://evolutio.info/content/view/1664/232/>.

¹⁰² Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. — М.: Новое литературное обозрение, 2011. — С. 139.

¹⁰³ Там само. — С. 138.

¹⁰⁴ Лема Л. Андрей Грачев: Мы видим конец легенды Путина / Луи Лема // Интернет-страница «inoСМИ. Ru». - [Електронний ресурс]. - Режим доступа: <http://inosmi.ru/russia/20150325/227087546.html>.

¹⁰⁵ Сугиура Т. Будущее России сквозь призму цен на нефть / Тосихиро Сугиура // Интернет-страница «inoСМИ. Ru». - [Електронний ресурс]. - Режим доступа: <http://inosmi.ru/russia/20141226/225180364.html>.

¹⁰⁶ Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. — М.: Новое литературное обозрение, 2011. — С. 138.

Захід»¹⁰⁷. Втома та апатія населення, викликані економічними складнощами, зокрема технічним дефолтом 1998 року, призвели до краху надій, пов'язаних з демократією¹⁰⁸. На думку журналіста Андрія Архангельського, відповіддю людей, які не навчилися отримувати задоволення від складнощів нового життя, стала тотальна ностальгія: «У 1996 році запустили проект «Старі пісні про головне». Це видавалося невинною річчю. Використати ностальгію, щоб заспокоїти людей. Адже ми живемо за нового капіталізму і лихих дев'яностих, а це допомагає розслабитися. Отак, замість того, щоб придумати нові цінності, взяли стару естетику – пісні та фільми, котрі любили. Таким чином накопичилися плюси радянського життя – і хліб був м'якший і сонце світило яскравіше. Утворився кокон. І до початку 2000-х людина все краще асоціювала з радянською владою»¹⁰⁹. Сукупність усіх цих факторів сприяла швидкій реабілітації радянського минулого і якщо не виправданню репресій та терору, то їх максимальній нормалізації. Так, елімінуються найбільш негативні, складні та суперечливі моменти: згадуючи сталінський період, говорять про ефективну модернізацію, але не про масові репресії; згадуючи про Велику Вітчизняну війну – про героїзм і подвиг, але не про помилки військового керівництва, що призвели до невиправданих мільйонних жертв; згадуючи про брежнєвську епоху – про стабільність, але не про застійні явища в економіці та соціальному житті. Ризику під цим усім підводить теза В.Путіна про те, що розпад СРСР був «найбільшою геополітичною катастрофою століття»¹¹⁰. Проте, як зазначає Д.Хапаєва, «концентраційна історія» нікуди не зникла, непророблене минуле,

¹⁰⁷ Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. — М.: Новое литературное обозрение, 2011. — С. 140.

¹⁰⁸ Там само. — С. 148.

¹⁰⁹ Хоменко В. Андрей Архангельский: «Россиянин не понимает ценности свобод. Свобода понимается им как предмет или как вещь в помощь» / В. Хоменко // Интернет-сторінка «Media Sapiens». - [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/ethics/manipulation/andrey_arkhangelskiy_rossiyanin_ne_ponimaet_tsennosti_svobod_svoboda_ponimaetsya_im_kak_predmet_ili_kak_vesch_v_pomosch/.

¹¹⁰ Владимир Путин: «Распад СССР – крупнейшая геополитическая катастрофа века» // Интернет-страница «Regnum». - [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.regnum.ru/news/polit/444083.html>.

сповнене жертвами та злочинами, неможливими без співучасті усього суспільства, «деформує та спотворює російську сучасність»¹¹¹, де «грубе насильство перетворюється в основу гарантії та захисту прав людини»¹¹². Така історична політика, з її принциповим забуттям проблемних моментів та істеричною гордістю за минуле, є результатом розпаду моральних стандартів, «мутацій непрожитої концентраційної історії»¹¹³.

Політолог Василь Молодяков наголошує на існуванні чотирьох магістральних напрямів історичної політики у сучасній Росії. По-перше, це формування нової «історіографічної ортодоксії», автори якої формально незалежні від уряду, але знаходяться під його протекцією. По-друге, проведення, за ініціативою влади, різноманітних ювілеїв, урочистих заходів, присвячених тим чи іншим подіям та історичним діячам. По-третє, боротьба з «фальсифікаціями історії», оголошена на державному рівні. По-четверте, відповідь на історичну політику сусідів, що може включати в себе усе вищезазначене: і історіографічну ортодоксію, і урочисті події, і боротьбу з фальсифікаціями¹¹⁴. Утім, різноманіття проявів історичної політики Путінського режиму, яку ми наразі можемо спостерігати у її постійній динаміці, тема фактично невичерпна. Тому у ході даної роботи ми сконцентруємося лише на трьох, на нашу думку, найбільш красномовних та стратегічно важливих її проявах: уніфікованому підручнику, меморіальному законодавстві та обмеженому доступі до архівів.

Як вже зазначалося вище, урочисті заходи з приводу 60-ї річниці «Великої Перемоги» були своєрідним каталізатором подальшої інтенсифікації історичної політики, у рамках націонал-консервативного курсу, який проводив

¹¹¹ Хапаева Д. Готическое общество: морфология кошмара. – М.: Новое литературное обозрение, 2007. – С. 106.

¹¹² Там само. – С. 130.

¹¹³ Там само. – С. 76.

¹¹⁴ Молодяков В. Историческая политика и политика памяти / В. Молодяков // Исторические исследования в России – III. Пятнадцать лет спустя / Под редакцией Г.А. Бордюгова. – М.: АИРО-XXI, 2011. – С. 15 – 36.

В.Путін з часів його обрання на посаду президента. До неможливості його конкретизував передвиборчий слоган пропутінської партії «Єдина Росія»: «Захищати, рятувати, будувати, об'єднувати». Він яскраво виражав необхідність національної консолідації на основі «організації всенародного опору внутрішнім і зовнішнім ворогам Вітчизни»¹¹⁵. Масштабний урочистий парад на Красній площі 9 травня 2005 року, на якому були присутні найвпливовіші світові політики (Джордж Буш, Герхард Шредер, Жак Ширак, Кофі Аннан та багато інших), був, за словами журналістки Єлени Афанасьєвої, звернений скоріше назовні, до світової спільноти, ніж до свого народу: «Грандіозні телевидовища параду та свята не могли не навіяти бодай трошки гордості за Батьківщину навіть найбільшим антидержавникам. Але кількість іноземних лідерів, показаних по всіх каналах 9 травня, явно переважала кількість показаних ветеранів»¹¹⁶. У такий спосіб режим почав експропріацію історії Великої Вітчизняної війни та продовжив монополізацію пам'яті про неї державою.

Одним з основних інструментів такої монополізації стала політика у сфері викладання історії та створення шкільних підручників. Утім, наступ на освіту почався ще у 2001 році, коли прем'єр Михайло Касьянов розкритикував підручники, які не викликають в учнів гордості за свою країну, а Міністерство освіти відреагувало на це проведенням конкурсу на створення нових підручників, які б цей недолік мали ліквідувати¹¹⁷. Конкурс виграв підручник Н.В. Загладіна, у якому «радянська історія розглядалася у перспективі наздоганяючої модернізації... підкреслювалася позитивна роль адміністративно-командної системи управління і особисто Сталіна у перемозі у

¹¹⁵ Зверева Г. Вечная Война. Галина Зверева о теме войны в российской медиа-культуре / Г. Зверев // Журнальный зал в РЖ, "Русский журнал". - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/km/2005/2/zv7.html>.

¹¹⁶ Там само.

¹¹⁷ Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. — М.: Новое литературное обозрение, 2011. — С. 157.

Другій світовій війні»¹¹⁸. У 2003 році скандал виник навколо шкільного підручника Ігоря Долуцького «Вітчизняна історія ХХ століття». Міністерство освіти збиралося зняти з нього свій гриф, адже підручник містив два «неправильних» висловлювання. Перше, історика Юрія Буртіна про те, що у Росії після обрання президентом В.Путіна відбувся державний переворот наслідком якого стала диктатура президента. Друге, лідера блоку «Яблоко» Григорія Явлинського, згідно з яким, у Росії вже у 2001 році сформувалася поліцейська держава¹¹⁹. Учням пропонували навести аргументи за та проти цих висловлювань¹²⁰. Більше того, у підручнику містилася однозначно негативна оцінка сталінських репресій, окупації країн Східної Європи та Прибалтики. Знову ж таки, автор пропонував учням подумати, чому в цих країнах не люблять росіян¹²¹. Те, що підручник Долуцького, який витримав безліч перевидань з 1993 року, не мав жодних шансів за нового режиму, є зрозумілим. Проте цікавою є риторика, яку використовували провладні критики підручника. Путін очікувано зазначив, що підручники не мають ставати ареною для політичної та ідеологічної боротьби. У них мають бути викладені факти історії, які будуть виховувати почуття гордості за свою країну. Як зазначає публіцист О.Мороз, нескладно помітити тут суперечність: «Якщо факти такі, що ніякої гордості вони не викликають, а навпаки, викликають відразу, тим гірше для фактів»¹²². Відкликання грифу Міністерства освіти з підручника Долуцького, заступник міністра, Віктор Болотов пояснив наступним чином: «Якщо говорити

¹¹⁸ Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. — М.: Новое литературное обозрение, 2011. — С. 157.

¹¹⁹ Исторические факты должны воспитывать чувство гордости. - [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.e-reading.club/chapter.php/135318/476/Moroz_-_Pochemu_on_vybral_Putina_.html

¹²⁰ Там само.

¹²¹ Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. — М.: Новое литературное обозрение, 2011. — С. 157

¹²² Исторические факты должны воспитывать чувство гордости. - [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.e-reading.club/chapter.php/135318/476/Moroz_-_Pochemu_on_vybral_Putina_.html.

не з позиції заступника міністра, а з позиції батька, то я б не хотів, щоб мої діти вивчали історію країни за підручником, у якому весь хід розвитку Росії постає у якомусь болючо-надривному ключі». У такому ж форматі розмірковував і директор Департаменту державної політики у сфері освіти Ісаак Калина: «Стиль підручника з історії має бути рідним, як розповідь бабусі. І формувати позитивне ставлення до своїй країни...От якби ви хотіли, щоб історію вашої сім'ї знав ваш син, то за якими матеріалами ви запропонуєте йому її вивчати? Вивчати за розповідями, мемуарами бабусі і прабабусі чи за протоколами дільничого міліціонера або дільничого лікаря, де байдуже описані всі огріхи і хвороби вашої сім'ї?»¹²³. Цю стратегію уподібнення суспільства до сім'ї новий режим буде використовувати постійно. У такий спосіб держава ніби вступає у змову зі своїми громадянами: кожен мовчить та робить вигляд, що не було ні проведення, ні сприяння терору. М.Копосов зазначає, що на тлі такого мовчання та об'єднаності спільною провиною, будь-який «обмовник» є особистим ворогом кожного росіянина, адже «темне минуле суспільства – це і темне минуле багатьох сімей»¹²⁴. Після святкування 60-ї річниці «Великої Перемоги» боротьба за «правильний» підручник активізувалася. У 2007 році президент у рамках Всеросійської конференції викладачів суспільних наук підкреслив, що «не можна, щоб нам нав'язували почуття провини», адже «у інших країнах також були страшні події. Ми, наприклад, не поливали хімікатами маленьку країну»¹²⁵. Деякі інтерпретації подій Великої Вітчизняної війни Путін знайшов «недопустимими і навіть образливими для нашого

¹²³ Исторические факты должны воспитывать чувство гордости. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.e-reading.club/chapter.php/135318/476/Moroz_-_Pochemu_on_vybral_Putina_.html

¹²⁴ Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. — М.: Новое литературное обозрение, 2011. — С. 153

¹²⁵ Приходько В. Путин: «Мы не поливали химикатами маленькую страну» / В. Приходько // Интернет-страница: МК. RU.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mk.ru/old/article/2007/06/21/97631-putin-myi-ne-polivali-himikatami-malenkuyu-stranu.html>.

народу»¹²⁶. Винними у всьому виявилися, по-перше, відсутність загальних стандартів, що провокує «кашу» в головах вчителів, по-друге, іноземні гранти, за які багато хто з науковців пише підручники, виконуючи «польку-бабочку, котру замовляють ті, хто платить»¹²⁷. Щоб протидіяти цій ситуації у тому ж році вийшли написані на замовлення адміністрації президента книги для вчителів «Новітня історія Росії. 1945-2006 pp.», «Історія Росії. 1900-1945 pp.» та підручник, написаний за мотивами останньої. Перша - авторства Олександра Філіпова, «політтехнолога з історичною освітою»¹²⁸, друга та підручник – Філіпова та провладного історика Олександра Данилова. Автори цих навчальних посібників вважають, що головним завданням історії є виховання громадянина, однак патріотизм у їхньому розумінні, як зазначає О.Міллер, це відданість не стільки державі скільки владі¹²⁹. Злочини влади пояснюються складним міжнародним становищем: «...це звернений у минуле дискурс сьогоденної правлячої еліти, котрий вражає схожий на радянський післясталінський наратив, позбавлений комуністичної риторики: перегини та злочини були, але вони були неминучі у ворожому оточенні і в умовах мобілізації, вони спокутуються успіхами у модернізації країни, без яких була б неможлива перемога у Великій Вітчизняній війні. Абсолютно нічого нового», - коментує підручники історик Олександр Міллер¹³⁰. Також він зазначає, що там, де автори відчують слабкість своєї аргументації, вони посиляються на «думку народу», який так «пам'ятає», умисно ігноруючи той факт, що колективна пам'ять була цілеспрямовано трансформована радянською пропагандою¹³¹.

¹²⁶ Приходько В. Путин: «Мы не поливали химикатами маленькую страну» / В. Приходько // Интернет-страница: МК. RU.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mk.ru/old/article/2007/06/21/97631-putin-myi-ne-polivali-himikatami-malenkuyu-stranu.html>.

¹²⁷ Там само.

¹²⁸ Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. — М.: Новое литературное обозрение, 2011. — С. 158.

¹²⁹ Миллер А. Россия: власть и история/А.Миллер// Журнал «PRO ET CONTRA». – Т. 13. – С.

14.

¹³⁰ Там само. – С. 15.

¹³¹ Миллер А. Россия: власть и история / А. Миллер // Журнал «PRO ET CONTRA». – Т. 13. – С.

15.

Так, Філіпов у відповідь на тезу Діни Хапаєвої про те, що «народ хоче забути своє злочинне минуле, а обов'язок інтелектуала – протидіяти цьому», зазначає, що «воювати з народною пам'яттю - безглуздо і небезпечно. Безглуздо – тому що ця пам'ять у більш чи менш довгостроковій перспективі все одно виявиться сильнішою, ніж підручники та книжки»¹³². У рамках цієї ж логіки він наводить у своїх книгах дані опитування за 2006 рік, згідно з якими позитивно оцінили роль Сталіна у історії 47% респондентів, у той час коли негативно - всього 29%¹³³. Отже, як підсумовує Микола Копосов, добра пам'ять, яка лишилася після Сталіна, є аргументом для оцінки його діяльності¹³⁴. У підручниках використовується стратегія, про яку вже ішлося вище: заклик учнів «розпитати у своїх бабусь та дідусів», що прирівнює індивідуальну пам'ять до історіографії¹³⁵.

Утім, які б вади не мали провладні підручники, схоже, що у російських шкіл практично немає іншої альтернативи. Так, О.Міллер зазначає, що сумарний тираж підручника Данилова-Філіпова складає 250 тисяч екземплярів, у той час коли інші підручники мають тираж у 5, 10, 15 тисяч¹³⁶. Більше того, школи забезпечуються цими підручниками безкоштовно, у разі відмови від нього, вони мають забезпечити себе підручниками самостійно¹³⁷. Проте повна елімінація будь-якого плюралізму у виборі підручників розпочалася у 2013 році, коли президент під час «Прямої лінії» наголосив на необхідності створення єдиної лінійки підручників з історії: «Вважаю, що має бути єдина концепція лінійки підручників з історії, яка показувала б хронологію подій та їх офіційну оцінку. Без такої оцінки не буде хребта

¹³² Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. — М.: Новое литературное обозрение, 2011. — С. 158 – 159.

¹³³ Там само. — С. 161.

¹³⁴ Там само. — С. 161.

¹³⁵ Там само. — С. 159.

¹³⁶ Миллер А. Россия: власть и история / А. Миллер // Журнал «PRO ET CONTRA». – Т. 13. – С.

14.

¹³⁷ Там само. – С. 14.

розуміння, що відбувалося з країною протягом попередніх століть. Це призводить до негативних наслідків, коли молоді люди не розуміють, у якій країні живуть, не відчують зв'язку з попередніми поколіннями, [не відчують] того, що подвиг ветеранів – це предмет їх власної гордості, не відчують зв'язку з героями минулих років. Раніше у нас був один варіант підручника з історії 10 класу, а в цьому році у список рекомендованих підручників увійшли 65 навчальних посібників – хіба це нормально?»¹³⁸ Пізніше цей ортодоксальний курс президента підкоригував міністр освіти Дмитро Ліванов, який зазначив, що єдиного підручника з історії скоріше за все не буде, але буде «єдиний історико-культурний стандарт, на основі якого будуть розроблені підручники історії»¹³⁹. Підручники, написані згідно з цим стандартом та відібрані спеціальною експертною радою, надійдуть у школи вже з 1 вересня 2015 року. Згідно з опитуваннями про основні джерела надходження інформації про минуле, курси історії у школі стабільно посідають перше місце¹⁴⁰. Уніфікація підручників згідно з єдиним історико-культурним стандартом, елімінація альтернативних інтерпретацій історичних подій перетворює російську шкільну освіту на потужний інструмент вже не стільки історичної політики, скільки пропаганди.

Наступним вузловим моментом історичної політики, на якому ми сфокусуємо нашу увагу будуть меморіальні закони. «Усі меморіальні закони, прийняті у Європі, у Франції, у Німеччині, забороняють заперечувати злочини влади. Наш закон забороняє пред'являти владі претензії»¹⁴¹, - коментує історик

¹³⁸ Путин: « В России должен быть единый учебник истории» // Интернет-страница «24 мир». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mir24.tv/news/society/6949526>.

¹³⁹ Дмитрий Ливанов пересмотрел позицию президента России по единому учебнику // Интернет-страница «Правда. Ру». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.ru/news/society/27-08-2014/1223289-istoria-0/>.

¹⁴⁰ Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. — М.: Новое литературное обозрение, 2011. — С. 182.

¹⁴¹ Соколов М. «Закон Яровой» : конец истории? / М. Соколов // Радиопрограммы и подкасты / Лицом к событию // Интернет-страница «Радио Свобода». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.svoboda.org/content/transcript/25376086.html>.

Микита Соколов підписаний президентом у травні 2014 року закон «Про реабілітацію нацизму» або «закон Ярової», як його ще називають за ім'ям автора. Окрім проекту меморіального закону, Ярова була ініціатором відомих законопроектів про посилення відповідальності за порушення правил проведення мітингів та про обов'язкове отримання статусу «іноземних агентів» некомерційними організаціями, які мають зарубіжне фінансування¹⁴².

У своїй статті «Пам'ять у законі» Микола Копосов наводить детальну генеалогію російського меморіального закону, згідно з якою сама його ідея виникла у рамках активізації імперської та мілітаристської риторики і, як наслідок, погіршення відносин між Росією та її сусідами та початком меморіальних війн з Польщею, Україною, Литвою, Латвією та Естонією¹⁴³. Роль каталізатора зіграло перенесення у 2007 році пам'ятника солдату-визволителю з центру Таллінну на військове кладовище, що викликало у Росії хвилю істерії аж до пропозиції, зробленої Радою Федерації президенту, розірвати усі відносини з Естонією¹⁴⁴. Зрозумілим було, що таку «реабілітацію нацизму» треба забороняти, питання викликало лише те, як це зробити. Меморіальна кампанія включала в себе загалом два конкуруючі проекти закону: проект авторства Ярової від групи депутатів «Єдиної Росії» та проект авторства президента Всесвітнього конгресу російськомовного єврейства Бориса Шпігеля і сенатора Архангельської області Костянтина Добриніна від Ради Федерації¹⁴⁵. Перший проект у двох своїх версіях ґрунтувався на варіаціях навколо заборони «викривлення вироку Нюрнберзького трибуналу

¹⁴² Яровая Ирина. Депутат Государственной думы пятого и шестого созывов от «Единой России» // Биографическая справка // Интернет-страница «Lenta.ru». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lenta.ru/lib/14215653#32>.

¹⁴³ Копосов Н. Память в законе / Н. Копосов // Журнальный зал в РЖ, "Русский журнал". - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.russ.ru/Mirovaya-povestka/Pamyat-v-zakone>.

¹⁴⁴ В Таллине разрезан и вывезен по частям памятник Воину-освободителю. В беспорядках убит русскоязычный житель // Интернет-страница «NEWSru.com». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsru.com/world/27apr2007/tallin.html>.

¹⁴⁵ Копосов Н. Память в законе / Н. Копосов // Журнальный зал в РЖ, "Русский журнал". - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.russ.ru/Mirovaya-povestka/Pamyat-v-zakone>.

..., допущеного з метою повної або часткової реабілітації нацизму та нацистських злочинців, або оголошення злочинними дій країн-учасників антигітлерівської коаліції...»¹⁴⁶. Другий проект у своїй довгій та короткій версії був спрямований проти «реабілітації нацизму, героїзації нацистських злочинців та їх спільників [і] заперечення Холокосту» та базувався на модельному законі «Про недопустимість дій з реабілітації нацизму, героїзації нацистських злочинців та їх спільників», який раніше Шпигель вмовив прийняти Міжпарламентську асамблею СНД ¹⁴⁷. Меморіальна кампанія, керована ситуативною логікою влади то завмирала, то активізувалася. Завмирала, наприклад, після візиту Барака Обами у Москву у 2009 році, коли почалося «перезавантаження» стосунків з США, Польщею та Україною, яке у рамках історичної політики вилилося у засудження Д.Медведевим злочинів Сталіна, преклоніння колін перед пам'ятником жертв Катині, яке здійснили В.Путін та Д.Туск, та прийняття Держдумою декларації, що офіційно визнала Катинський розстріл злочином Радянського союзу. Активізувалася меморіальна кампанія, наприклад, як складова радикального культурного консерватизму, який запанував після протестів 2011-2013 рр., або як відповідь на скандали навколо Гозмана та «Доща», про які йшлося вище¹⁴⁸. Події березня 2014 року, схоже, поклали край сумнівам та ваганням влади. Третя версія «Закону Ярової», згідно з якою у Кримінальний Кодекс вноситься стаття 354.1 під назвою «Реабілітація нацизму», незважаючи на всі її численні правові неточності¹⁴⁹, була одноголосно прийнята Держдумою у першому читанні¹⁵⁰ та підписана

¹⁴⁶ Копосов Н. Память в законе / Н. Копосов // Журнальный зал в РЖ, "Русский журнал". - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.russ.ru/Mirovaya-povestka/Pamyat-v-zakone>.

¹⁴⁷ Там само.

¹⁴⁸ Там само.

¹⁴⁹ Джеджула А. За публичную реабилитацию нацизма в России будут сажать в тюрьму на пять лет / А. Джеджула // Интернет-страница «Факты и комментарии». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fakty.ua/181190-za-publichnuyu-reabilitaciyu-nacizma-v-rossii-budut-sazhat-v-tyurmu-na-ryat-let>.

¹⁵⁰ Копосов Н. Память в законе / Н. Копосов // Журнальный зал в РЖ, "Русский журнал". - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.russ.ru/Mirovaya-povestka/Pamyat-v-zakone>.

президентом¹⁵¹. Згідно з цим законом, «заперечення фактів, встановлених вироком Міжнародного воєнного трибуналу для суду та покарання головних воєнних злочинців європейських країн осі, схвалення злочинів, встановлених вказаним вироком, а також розповсюдження наперед хибних свідчень про діяльність СРСР у роки Другої світової війни, здійснюване публічно, карається штрафом у розмірі 300 000 рублів...або примусовими роботами на термін до трьох років, або позбавленням волі на той же термін»¹⁵².

Як зазначав Микита Соколов, російський меморіальний закон не витримує жодних порівнянь з європейськими меморіальними законами. У рамках підйому пам'яті, що відбувся у 1970-1980х роках, «жертви історії з їх розумінням минулих подій кинули виклик переможцям», унаслідок чого головним у пам'яті про війну «стали не злочини однієї держави проти іншої, а злочини держави проти народу – або, точніше, проти людяності»¹⁵³. «Громадянська релігія Заходу», якою став Голокост, сформувала розуміння того, що геноцид – це масові вбивства, здійснені за підтримки держави, а отже, сенс меморіальних законів полягає у тому, що, «забороняючи заперечувати факт геноциду, держава забороняє заперечувати здійснений нею самою злочин»¹⁵⁴. Як зазначає Микола Копосов, аналогом європейських меморіальних законів у Росії міг бути закон, який би забороняв заперечення колективізації, Голодомору, Катинської трагедії та інших злочинів радянської держави, а не захищав натомість «пам'ять катів та окупантів від пам'яті їхніх жертв»¹⁵⁵.

¹⁵¹ Джеджула А. За публичную реабилитацию нацизма в России будут сажать в тюрьму на пять лет / А. Джеджула // Интернет-страница «Факты и комментарии». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fakty.ua/181190-za-publichnuyu-reabilitaciyu-nacizma-v-rossii-budut-sazhat-v-tyurmu-na-pyatyat-let>.

¹⁵² Статья 354. 1 / Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 // Интернет-страница «Кодексы и Законы РФ». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakonrf.info/uk/>.

¹⁵³ Копосов Н. Память в законе / Н. Копосов // Журнальный зал в РЖ, "Русский журнал". - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.russ.ru/Mirovaya-povestka/Pamyat-v-zakone>.

¹⁵⁴ Там само.

¹⁵⁵ Копосов Н. Память в законе / Н. Копосов // Журнальный зал в РЖ, "Русский журнал". - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.russ.ru/Mirovaya-povestka/Pamyat-v-zakone>.

Пам'ять жертв, «народна історія війни», на противагу сталінській та брежнєвській офіційним версіям, тільки почала вивчатися у 1990-х роках. Раніше, як зазначає Микита Соколов, у межах радянської історіографії погляд історика не опускався нижче Генерального штабу і «Жуковським поглядом ширяв по фронтах стратегічно», не розглядаючи питання про те, що відчували і як жили люди на фронті, у тилу, у окупації, у полоні¹⁵⁶. Схоже, що законодавчий захист брежнєвської версії міфу про війну як єдино вірної, урешті-решт зведе нанівець спроби таких досліджень.

На сам кінець, ще одним потужним інструментом історичної політики, який активно використовує Путінський режим, є регулювання доступу до архівів. Архівну політику 2000-х років, яка характеризувалася згортанням курсу на розсекречення архівів, деякі історики назвали «архівною контрреволюцією»¹⁵⁷. Утім, аналізуючи статтю Георгія Рамазашвілі «Є така професія – історію зачищати. ЦАМО РФ напередодні 60-річчя Перемоги», архівну політику першої половини 2000-х років можна скоріше назвати архівним свавіллям. Незважаючи на існування закону «Про державну таємницю», згідно з яким розсекречення документів має відбуватися після закінчення тридцятилітнього терміну, доступ до архівів безпідставно обмежується архівістами, які, за словами Рамазашвілі, фактично ведуть «ефективну війну проти воєнної історії»¹⁵⁸. Наприклад, працівники Центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації, де зберігається багато ключових для вивчення історії Другої світової війни документів, ігнорують існуючі закони та приховують від дослідників важливу

¹⁵⁶ Соколов М. «Закон Яровой»: конец истории? / М. Соколов // Радиопрограммы и подкасты / Лицом к событию // Интернет-страница «Радио Свобода». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.svoboda.org/content/transcript/25376086.html>.

¹⁵⁷ Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. — М.: Новое литературное обозрение, 2011. — С. 154.

¹⁵⁸ Рамазашвили Г. Есть такая профессия – историю зачищать: ЦАМО РФ в преддверии 60-летия Победы / Г. Рамазашвили // Память о войне 60 лет спустя: Россия, Германия, Европа. – М. : Новое литературное обозрение, 2005. – С. 297 .

інформацію, вважаючи, що у такий спосіб вони борються з «наклепницькими вигадками»¹⁵⁹. Така логіка, як зазначає Рамазашвілі, абсолютно невалідна: чим менше достовірних свідчень перебуває у науковому обігу, тим, навпаки, легше створювати безпідставні інтерпретації та фальсифікувати історію¹⁶⁰. Однак у вищезгаданому архіві цензуються виписки з несекретних матеріалів, надійно утаємничені фотографії як «неприпустимо переконливе візуально-інформаційне джерело», відсутній науковий консультант, так само, як і будь-яка сучасна техніка, яка могла б полегшити роботу дослідникам, не складений ні друкований, ні комп'ютерний каталоги¹⁶¹. З незрозумілих причин дослідники не мають доступу ні до офіцерських справ, ні до трибунальної картотеки, ні до допитів військовополонених, ні до трофейної документації німецького вермахту¹⁶². Курйозними є випадки, коли офіцерську справу приховують навіть від офіцера, на якого цю справу 60 років тому було заведено, мотивуючи це збереженням «особистої таємниці третьої особи, яка складала службову атестацію». Як зазначає Рамазашвілі, працівники архіву не знають того факту, що службову атестацію, як правило, зачитували атестованому¹⁶³. У таку саму ситуацію потрапив і фотограф дальньобомбардувального екіпажу, який фотографував результати бомбардувань, а через 60 років не зміг отримати доступ до своїх же фотографій¹⁶⁴. Одним з факторів, який ускладнює доступ до архівів, є положення у законі «Про архівну справу у РФ» від 2004 року, згідно з яким діє «обмеження на доступ до архівних документів, які містять свідчення про особисту і сімейну таємницю громадянина, його приватне життя...на

¹⁵⁹ Рамазашвили Г. Есть такая профессия – историю защищать: ЦАМО РФ в преддверии 60-летия Победы/ Г. Рамазашвили // Память о войне 60 лет спустя: Россия, Германия, Европа. – М. : Новое литературное обозрение, 2005. – С. 298.

¹⁶⁰ Там само. – С. 298.

¹⁶¹ Там само. – С. 300-306.

¹⁶² Там само. – С. 300-307.

¹⁶³ Там само. – С. 304.

¹⁶⁴ Там само. – С. 300.

термін 75 років з дня створення вказаних документів»¹⁶⁵. Як зазначає дослідник, працівники Центрального архіву Міністерства оборони дуже широко тлумачать це положення, відносячи до «особистої таємниці» практично усі відомості, включені у особисту справу¹⁶⁶. Якщо, як зазначає М.Копосов, «держава не дозволяє паплюжити пам'ять своїх слуг»¹⁶⁷ або, як пише О. Міллер, сучасні служби безпеки Росії зберігають спадкоємність зі службами безпеки радянського режиму¹⁶⁸, то незрозумілим є те, чому доступ обмежено і до трофейної документації вермахту. На думку Рамазашвілі, такі обмеження призводять до деперсоніфікації суперника, позбавлення його «кількісних, соціодемографічних і тактико-технічних характеристик»¹⁶⁹, що ідеально вписується у концепцію «вічної війни», про яку мова піде у наступному розділі. Архівна політика нового режиму виливається у брак змістовних досліджень та збереження ідеологічного статусу-кво: «...практично виключаючи можливість того, що на основі документів з'являться дослідження, концепція яких не буде вкладатися у складену ще у брежнєвські часи міфологію, відомчі архівісти витіснили вивчення воєнної історії на периферію наукової роботи»¹⁷⁰. У цієї проблеми є і суто моральний аспект, адже на тлі тотальної пропаганди пам'яті, яку проводить держава, на забуття приречені сотні тисяч загиблих, про долю яких вже ніколи не дізнаються їхні близькі.

¹⁶⁵ Федеральный закон Российской Федерации от 22 октября 2004 г. N 125 – ФЗ / Документы // Интернет-страница «Российская газета». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rg.ru/2004/10/27/arhiv-dok.html>.

¹⁶⁶ Рамазашвили Г. Есть такая профессия – историю защищать: ЦАМО РФ в преддверии 60-летия Победы/ Г. Рамазашвили // Память о войне 60 лет спустя: Россия, Германия, Европа. – М. : Новое литературное обозрение, 2005. – С. 303.

¹⁶⁷ Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. — М.: Новое литературное обозрение, 2011. — С. 153.

¹⁶⁸ Миллер А. Россия: власть и история / А. Миллер // Журнал «PRO ET CONTRA». – Т. 13. – С. 6 – 24.

¹⁶⁹ Рамазашвили Г. Есть такая профессия – историю защищать: ЦАМО РФ в преддверии 60-летия Победы/ Г. Рамазашвили // Память о войне 60 лет спустя: Россия, Германия, Европа. – М. : Новое литературное обозрение, 2005. – С. 306.

¹⁷⁰ Там само. – С. 313.

Звичайно розгляд трьох вузлових моментів політики пам'яті Путінського режиму – впровадження уніфікованого підручника, меморіальний закон та ускладнений доступ до архівів, далеко не вичерпує її обсяг. Поза нашою увагою лишилися систематичний наступ на іноземні фонди шляхом ускладнення умов реєстрації¹⁷¹, функціонування Комісії з протидії спробам фальсифікації історії на шкоду інтересам Росії, яка існувала у 2009-2012 роках¹⁷², діяльність продержавних історичних фондів, наприклад, фонду «Історична пам'ять» на чолі з Олександром Дюковим¹⁷³ та багато інших не менш значних аспектів історичної політики Путінського режиму. Роль кінематографу у здійсненні історичної політики буде проаналізовано у другій частині роботи.

1.3. Міф про «ВВВ»: травма та ідентичність.

Як видно з попереднього розділу, історична політика Путінського режиму структурується навколо міфу про Велику Вітчизняну війну. Саме ця подія єдина підходить на роль «базового сюжету», який виступає ресурсом для конструювання макрополітичної ідентичності росіян. Велика Вітчизняна війна систематично займає перші місця серед найвизначніших подій російської історії. Наприклад, згідно з результатами опитування Левада-центру за 2005 рік, 64% респондентів назвали найбільш важливою ювілейною датою 2006 року 65 років з дня початку Великої Вітчизняної війни, у той час коли 50% - 45-річчя з дня польоту Гагаріна у космос, 47 % - 20-ліття з дня чорнобильської катастрофи та 31% - 15-річчя з моменту розпаду СРСР¹⁷⁴. Опитування про

¹⁷¹ Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. — М.: Новое литературное обозрение, 2011. — С. 161-162.

¹⁷² РФ создает комиссию по противодействию попыткам фальсификации истории / Общество // Интернет-страница «Риановости». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ria.ru/society/20090519/171517015.html>.

¹⁷³ Миллер А. Россия: власть и история / А. Миллер // Журнал «PRO ET CONTRA». – Т. 13. – С. 6 – 24.

¹⁷⁴ Дубин Б. Символы возврата вместо символов перемен / Б. Дубин // Журнал «PRO ET CONTRA». - № 5. – Т. 15. – С. 7.

найбільш важливі ювілейні дати 2011 року демонструє стабільність у сприйнятті Великої Вітчизняної війни: 58% респондентів вважає найбільш важливим ювілеєм 70-річчя з її початку, 53 % - 50-річчя з дня польоту Гагаріна у космос, 25% - 25-ліття з дня чорнобильської катастрофи та 15 % - 20-річчя з моменту розпаду СРСР. У ході опитування за 2015 рік, де респондентам пропонувалося визначити найбільш важливі для них свята, День Перемоги зі своїм третім місцем поступився лише Новому Року та Дням народження близьких людей¹⁷⁵.

Перед дослідником постають закономірні питання: ким і коли був сконструйований міф про Велику Вітчизняну війну, яким способом і з якого символічного матеріалу, чому він знаходить такий інтенсивний відгук у населення, яким чином він транслюється та відтворюється, чому пережив розпад СРСР і все ще залишається головним інтегратором російського суспільства. На цей комплекс питань ми намагатимемося дати принаймні побіжні відповіді.

На нашу думку, Велика Вітчизняна війна функціонує у сучасному російському суспільстві як політичний міф, структурним елементом якого є історичне минуле. У визначенні політичного міфу ми будемо спиратися на англійського політолога Крістофера Флада, згідно з яким політичний міф – це «ідеологічно маркована розповідь, що претендує на статус істинного уявлення про події минулого, сучасності, прогнозованого майбутнього і сприймається соціальною групою як правильна у загальних рисах»¹⁷⁶. Політичні міфи, подібно до священних, мають передаватися та сприйматися як повчальні історії, володіти достатнім авторитетом, мати «парадигматичну цінність як

¹⁷⁵ Пресс-выпуск «Великая Отечественная война» /Интернет-страница «Левада-центр». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.levada.ru/29-04-2015/velikaya-otechestvennaya-voyna>

¹⁷⁶ Флад К. Политический миф. Теоретическое исследование; пер.с англ. А. Георгиева. – М. : Прогресс – Традиция, 2004. – С. 43.

одночасно модель реальності і зразок для неї в очах тих, хто в них вірить»¹⁷⁷. На думку Флада, політичні міфи можуть існувати у багатьох версіях та варіаціях, які, проте, мають збігатися у ключових моментах¹⁷⁸. Це корелюється з думками Василя Молодякова про «базовий сюжет» історичної політики, кордони якого можуть змінюватися у залежності від владного режиму або від конкретної соціально-політичної ситуації¹⁷⁹. Так, більш чи менш вільним може бути його тлумачення, більше чи менше «негативу» від реальних фактів може допускатися під час його вивчення, але домінування цього сюжету у історичній свідомості має зберігатися, а його «сумарна підсумкова оцінка може бути лише позитивною»¹⁸⁰. Так, філософ Олександр Штовкиш лаконічно описує ключові моменти міфу про Велику Вітчизняну як «ідеологеми про полум'яний радянський патріотизм і масовий героїзм, про морально-політичну єдність радянського суспільства, керівну роль комуністичної партії, єдність фронту і тилу, дружбу народів СРСР»¹⁸¹. Міф старанно охороняється від фактів, історичних подій або постатей, які можуть поставити під загрозу саме його існування: «У величезному просторі пам'яті про Велику Вітчизняну війну, висвітлюються лише окремі, «підходящі» ділянки, «оточені» зонами замовчуваної «антипам'яті», на кшталт правди про початковий період війни, масовий перехід на бік ворога червоноармійців, колаборацію з окупантами місцевого населення, антикомуністичний партизанський рух тощо»¹⁸². Міф про Велику Вітчизняну війну усіма способами натуралізувався та уніфікувався, щоб у підсумку замінити собою реальні спогади людей. Неможливо у цьому

¹⁷⁷ Флад К. Политический миф. Теоретическое исследование; пер.с англ. А. Георгиева. – М. : Прогресс – Традиция, 2004. – С. 40.

¹⁷⁸ Там само. – С. 40.

¹⁷⁹ Молодяков В. Историческая политика и политика памяти / В. Молодяков // Исторические исследования в России – III. Пятнадцать лет спустя / Под редакцией Г.А. Бордюгова. – М.: АИРО-XXI, 2011. – С. 15 – 36.

¹⁸⁰ Там само. – С. 15 – 36.

¹⁸¹ Штовкиш О. «Визволення» чи «вигнання», або маніпуляції історичною свідомістю / О. Штовкиш // Дайджест// Інтернет-сторінка: «Українська правда». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/digest/2014/11/1/145563/>.

¹⁸² Там само.

контексті не згадати класичну роботу Ролана Барта «Міф сьогодні», хоча Крістофер Флад і критикує бартівську концепцію за ігнорування розповідної складової міфу: Барт вважає, що міф можна донести через будь-який образ, об'єкт або словесне повідомлення, натомість Флад наголошує на тому, що образ, об'єкт або словесне повідомлення можуть слугувати лише представниками політичного міфу або системи міфів у формі синекдохи, тобто як частина взамін цілого¹⁸³. На думку Барта, основною функцією міфу, який він визначає як комунікативну систему, є натуралізація історично обумовлених інтенцій, переведення змінних фактів у розряд вічних¹⁸⁴. Виконуючи цю функцію, міф постає всього-на-всього невинним повідомленням, адже його складові - означник та означуване видаються пов'язаними природнім чином. Саме міф, за Бартом, є засобом за допомогою якого буржуазія приховує те, що існуючий суспільний порядок має свою історію¹⁸⁵. Так, міф є деполітизованим словом, адже він очищує речі, шукає їм засновки у «вічній та незмінній природі», робить їх ясними та зрозумілими, підмінюючи пояснення констатацією: «При переході від історії до природи міф діє економно, він знищує складність людських вчинків, надає їм простоту сутностей та елімінує будь-яку діалектику, обриває всі спроби проникнути по той бік безпосередньо спостережуваного; він творить світ без протиріч, тому що в ньому немає глибини, і віддає його нам у всій його очевидності, безтурботній ясності; здається, що речі означають щось самі по собі»¹⁸⁶.

Такий висновок Барта можна легко екстраполювати на те, що російський соціолог, директор Левада-центру Лев Гудков пише про формування колективних уявлень про війну. Так, на його думку, вони також позбавлені слідів свого походження та сприймаються як зрозумілі самі собою думки.

¹⁸³ Флад К. Политический миф. Теоретическое исследование; пер.с англ. А. Георгиева. – М. : Прогресс – Традиция, 2004. – С. 149.

¹⁸⁴ Барт Р. Миф сегодня / Р. Барт // Избранные работы : Семиотика. Поэтика. - М.: Издательская группа "Прогресс", "Универс", 1994. – С. 72 – 130.

¹⁸⁵ Там само. – С. 72 – 130.

¹⁸⁶ Там само. – С. 72 – 130.

Проте, на відміну від Барта, Гудков вважає, що не лише інституції, які займаються формуванням колективних уявлень, затирають сліди їх виробництва, це робить і сама масова свідомість, яка не зацікавлена проблематикою їх генези, а навпаки усіляко захищається від їх можливої раціоналізації, постулюючи їх священний статус як символів колективної ідентичності¹⁸⁷. Саме тому, на думку Гудкова, не можна розглядати колективні уявлення як суму індивідуальних спогадів, адже це завжди «реконструкції» історичних подій, чия функція пов'язана з ритуалами колективної солідарності, ідеологемами та колективними міфами, які покликані легітимізувати певні політичні дії або соціальні інститути¹⁸⁸. Нерефлексивне страждання, пережите окремою людиною, лишається у колективній пам'яті лише у вигляді несвідомого страху, що «задає горизонт масових оцінок якості життя, в'ялий супротив спробам героїзації усього, що виходить за рамки воєнної тематики, пасивність терпіння – коротко кажучи, все те, що в радянський час виливалося у звичне зітхання «аби не було війни»¹⁸⁹.

Щоб переживання збереглися, вони мають отримати інституалізовану обробку та санкціонуватися інстанцією, яка є надіндивідуальним утворенням¹⁹⁰. Про таку інституалізацію на різний манер говорять й інші дослідники. Так, згідно з теорією комунікативної та культурної пам'яті єгиптолога і культуролога Яна Ассмана, до комунікативної пам'яті належать спогади, які пов'язані з нещодавнім минулим. Такі спогади індивід зазвичай може розділити зі своїми сучасниками. Прикладом цього слугує пам'ять покоління, яка минає разом зі своїми носіями, поступаючись місцем новій пам'яті. Зазвичай її часовий діапазон складає 60-80 років з часу, коли сталася важлива для суспільства подія. Культурна пам'ять працює з минулим, яке «згортається у

¹⁸⁷ Гудков. Л. "Память" о войне и массовая идентичность россиян. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/gu5.html>.

¹⁸⁸ Там само.

¹⁸⁹ Там само.

¹⁹⁰ Там само.

символічні фігури», вона має штучний, сконструйований характер. Для її створення та трансляції формуються спеціальні інституції та ритуали, вона завжди окреслена чіткими кордонами, які суворо охороняються. Культурна пам'ять включає у себе «спогади, що обґрунтовують», які постулюють законність і виправданість існуючого суспільного порядку, пояснюють сучасність через звернення до минулого, обумовлюють ідентичність спільноти. Звернення до таких спогадів часто відбувається у формі урочистих свят, які протиставляються повсякденності. Культурна пам'ять має своїх особливих санкціонованих носіїв - письменників, художників, вчених, викладачів та інше, які організують та контролюють її трансляцію¹⁹¹. Згідно з теорією А. Ассман про чотири види пам'яті, безпосередні індивідуальні та соціальні пам'яті у певний момент переходять у опосередковані політичні та культурні. Ці дві призначені для міжпоколіннєвої комунікації, у якій задіяні різноманітні меморіальні знаки, такі як бібліотеки, музеї, пам'ятники, навчання, обряди та інше. Оскільки інститути або великі соціальні групи (нації, держави, Церква і таке інше) не «мають» пам'яті, вони «створюють» її для себе за допомогою меморіальних знаків. Політичні меморіальні конструкти різночуде відрізняються від інших форм пам'яті. По-перше, вони прагнуть до однорідності та закритості. По-друге, політична пам'ять не має фрагментарного характеру, вона завжди вписана у емоційно заряджений наратив, який несе однозначне повідомлення. По-третє, ця пам'ять зафіксована у матеріальних та візуальних знаках, перформативних діях та інше. Все перераховане робить політичну пам'ять стійкою та здатною до тривалої трансляції¹⁹².

Таким чином, як би ми не називали це – колективні уявлення, культурна пам'ять, політична пам'ять, зрозуміло одне: надіндивідуальні інституції

¹⁹¹ Ассман Я. Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности; пер. с нем. М. М. Сокольской. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – С. 52-62.

¹⁹² Ассман А. Рефреймируя память. Между индивидуальными и коллективными формами конструирования прошлого / А. Ассман // Интернет-журнал «Гефтер». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gefter.ru/archive/11839>.

вирішують те, які спогади залишаться та будуть транслюватися, а які зникнуть чи залишаться на рівні несвідомих страхів. У СРСР такою надіндивідуальною інстанцією, яка монополізувала створення колективних уявлень (за Львом Гудковим), культурної пам'яті (за Яном Ассманом) або політичної пам'яті (за Аляйдою Ассман), була держава. На думку російського соціолога Бориса Дубіна, який присвятив багато роздумів створенню міфу про Велику Вітчизняну війну, радянська влада вперше масштабно розгорнула свою символічну політику на воєнному матеріалі напередодні святкування Дня Перемоги 9 травня 1965 року. За словами американського історика Ніни Тумаркін, саме з відзначення 20-ліття Перемоги розпочалася трансформація «національної травми монументальної величини у священну сукупність героїчних вчинків, які раз і назавжди довели перевагу комунізму над капіталізмом»¹⁹³. Міф про Велику Вітчизняну війну був ідеологічним центром не лише усієї радянської епохи, а і брежнєвського періоду, за потреб, проблем та пріоритетів якого, він був сконструйований. Якщо у перші роки після війни ще спостерігається розрив між некодифікованим безпосереднім досвідом війни (не стільки героїчним, скільки сповненим реаліями повсякденного життя з його голодом і важкою працею) - з одного боку, та офіційно-парадною версією подій війни – з іншого, то з заміщенням соціальних позицій поколінням, яке не воювало, активізується «інтенсивний процес матрицизації масових уявлень про війну»¹⁹⁴. Так, у своїй статті «Кривава» війна і «велична» перемога» Б.Дубін зазначає, що війну починають офіційно героїзувати у негероїчний брежнєвський період, коли у суспільне життя Радянського союзу входить покоління, яке не знало війни ні з зовнішнім, ні з «внутрішнім» ворогом (режим вже давно перейшов від репресивного винищення цілих груп населення до

¹⁹³ Tumarkin N. The Living & The Dead. The Rise and Fall of the Cult of World War II in Russia / Nina Tumarkin. – USA: BasicBooks. A Division of HarperCollins Publishers, 1994. – P. 133.

¹⁹⁴ Гудков. Л. "Память" о войне и массовая идентичность россиян. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/gu5.html>.

стратегії «точкового» впливу)¹⁹⁵. До брежнєвських часів існував ряд причин, з яких міф про війну не міг перетворитися в ідеологічний центр радянської історії. По-перше, з точки зору ідеології режиму, центральною подією радянської історії все ж була революція. По-друге, неабияку небезпеку для влади становив підйом суспільних сил після війни, дух свободи фронтовиків, який буде ретельно приборкуватися новою репресивною хвилею. Саме тому після параду на Красній площі у 1945 році Сталін відмовився від урочистого святкування річниць перемоги, а 9 травня з 1948 аж до 1965 року перестало бути вихідним днем¹⁹⁶. По-третє, Микита Хрущов не особливо потребував легітимаційного ресурсу міфу про Велику Вітчизняну війну. В умовах деєталінізації недоречно було культивувати міф про Перемогу, яка зміцнила владу та особистий авторитет Сталіна. Навпаки, акцент зміщується у бік його приголомшливих прорахунків – програшного першого періоду війни, знекровлення вищого командування унаслідок репресій та інше¹⁹⁷. Хрущов розвінчує міф про Сталіна-блискучого стратега, поширюючи, натомість, інший міф про те, що Сталін керував військовими операціями по глобусу¹⁹⁸. Також, Хрущов не довіряв частині генералітету і боявся, що культивування міфу про війну може збільшити вплив військових керівників. До того ж, вимушене скорочення армії робило його непопулярним у військовому середовищі. Більше того, новий Генеральний секретар взяв курс на «мирне співіснування», особливо після Карибської кризи, а тому культ війни був недоречним. Історична політика Хрущова знаходила своє обґрунтування не у минулому, а у майбутній науково-технічній революції. Таким чином, режим легітимізував

¹⁹⁵ Дубин Б. «Кровавая» война и «великая» победа / Б. Дубин // Отечественные записки. - № 5. – 2004. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.strana-oz.ru/2004/5/krovavaya-voyna-i-velikaya-pobeda>.

¹⁹⁶ Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. — М.: Новое литературное обозрение, 2011. — С. 93.

¹⁹⁷ Там само. — С. 101-102.

¹⁹⁸ Делегаты XX съезда. Мы все молчали // Журнал «Огонек». - № 7. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ogoniok.com/4932/3/>.

себе через майбутнє¹⁹⁹. Після усунення Хрущова у 1964 році, Брежньєвський режим, навпаки, зробив усе можливе, щоб отримати підтримку у середовищі військових. Також, частково реабілітується постать Сталіна, чії прорахунки під час війни нівелюються величиною Перемоги²⁰⁰. Окрім того, італійський історик, Марія Феретті стверджує, що зв'язна та єдина розповідь про війну тепер була покликана легітимізувати брежньєвський режим саме через те, що революція стала вже далеким і тьманим спогадом.²⁰¹ Таким чином, після промови Леоніда Брежньєва на честь 20-ліття з Дня Перемоги зусиллями пропагандистського апарату радянської влади починає формуватися ціла міфологія Великої Вітчизняної війни. У сконденсованому вигляді її наводить Ніна Тумаркін: «Колективізація та швидка індустріалізація протягом першої та другої п'ятирічки підготували нашу країну до війни і, незважаючи на непереборну несподівану атаку фашистських бестій та їхні нелюдські воєнні практики, незважаючи на втрату двадцяти мільйонів героїчних мучеників, наша країна, під керівництвом Комуністичної партії, очолюваної Йосипом Сталіним, піднялася як один об'єднаний фронт та вигнала ворога з нашої території та території Східної Європи, врятувавши Європу і цілий світ від фашистського поневолення»²⁰².

Щоб зробити з Великої Вітчизняної війни, за висловом Тумаркін, «культ у повному розквіті», Брежньєвський режим застосовував усі можливі інституціональні засоби, як наприклад, масові ритуали меморизації (паради, нагородження учасників бойових дій, створення пам'ятників, меморіальних комплексів), твори мистецтва (особливо літератури та кінематографу), видання

¹⁹⁹ Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. — М.: Новое литературное обозрение, 2011. — С. 99-101.

²⁰⁰ Там само. — С. 102.

²⁰¹ Феретти М. Непримируемая память: Россия и война. Заметки на полях спора на жгучую тему / М. Феретти // Память о войне 60 лет спустя: Россия, Германия, Европа. — М. : Новое литературное обозрение, 2005. — С. 138.

²⁰² Tumarkin N. The Living & The Dead. The Rise and Fall of the Cult of World War II in Russia / Nina Tumarkin. — USA: BasicBooks. A Division of HarperCollins Publishers, 1994. — P. 134.

навчальної та науково-популярної літератури з історії (серії мемуарів воєначальників), програми мас-медіа (перш за все, на телебаченні)²⁰³. М.Копосов говорить про створення цілої «інституційної інфраструктури» міфу про війну²⁰⁴. Основним адресатом та опорою цього міфу виступає сформована у той період ідеологічна спільнота ветеранів війни як хранителів «непорушних підвалин», «моральних зразків», «кращих якостей радянської людини»²⁰⁵. Фігура ветерана виконує роль узагальненого батька, вона представляє державу у рамках сім'ї, вписує сімейну пам'ять у загальнодержавний план, у «панорамну картину цілого, що всіх об'єднує»²⁰⁶. Російський літературознавець Ілля Кукулін вважає, що утвердження генераційної солідарності, якому сприяв міф про Велику Вітчизняну війну, мало на меті підтримку ідеології, яка у 1970-х роках перебувала у відчутній кризі: «...міф про перемогу став апологією покоління, яке пройшло війну, поясненням апріорної правоти старшого покоління, котре вистраждало на війні справжні цінності»²⁰⁷. Крім того, цей міф був ефективним засобом для витіснення з суспільної свідомості бажань модернізації та наближення до Заходу, які з'явилися під час «відлиги»²⁰⁸. Подібної думки притримується і Б.Дубін, який називає головним завданням брежнєвської влади легітимізувати себе після «короткого періоду колективного

²⁰³ Дубин Б. «Кровавая» война и «великая» победа / Б. Дубин // Отечественные записки. - № 5. - 2004. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.strana-oz.ru/2004/5/krovavaya-voyna-i-velikaya-pobeda>.

²⁰⁴ Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. — М.: Новое литературное обозрение, 2011. — С. 103-104.

²⁰⁵ Дубин Б. «Кровавая» война и «великая» победа / Б. Дубин // Отечественные записки. - № 5. - 2004. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.strana-oz.ru/2004/5/krovavaya-voyna-i-velikaya-pobeda>.

²⁰⁶ Там само.

²⁰⁷ Кукулін І. Регулирование боли (Предварительные заметки о трансформации травматического опыта Великой Отечественной / Второй мировой войны в русской литературе 1940 – 1970-х годов) / И. Кукулін // Память о войне 60 лет спустя: Россия, Германия, Европа. – М. : Новое литературное обозрение, 2005. – С. 645.

²⁰⁸ Там само. – С. 645.

керівництва країною», витіснивши постать Хрущова з колективної пам'яті²⁰⁹. Відтепер режим знаходив опору не у примарній науково-технічній революції та модернізації, а у авторитетному героїчному сталому минулому.

У цей же час досвід людей на війні, який не отримав спеціальну інституційну обробку та закріплення, перестав транслюватися та складати культурний або соціальний факт, лишаючись на рівні поступово зникаючої комунікативної пам'яті. Так, на думку І.Кукуліна, катастрофічний досвід війни не був інтегрований у суспільну свідомість (навіть у «лейтенантській» прозі) та набув рис непроробленої колективної травми. Так, наприклад, він зазначає, що у російській літературі, присвяченій війні, від самого початку табувалися антропологічні та соціальні проблеми людини на фронті. До антропологічних проблем належать такі непередбачувані та неконтрольовані переживання як «страх, фізичний та психологічний дискомфорт (біль, голод, холод), почуття руйнування довоєнної картини світу, агресивні прояви «тваринного» начала у людині в екстремальних умовах (настільки ж часті, як і героїзм)»²¹⁰. Соціальні фронтові проблеми включають державний тиск на усі соціальні групи: «...терор та примус на фронті (політвідділи, заградзагони) і в тилу (депортація народів, «превентивні арешти» і арешти за «програшні розмови» та інше), репресії по відношенню до військовополонених, людей, які були в оточенні або жили на окупованих територіях»²¹¹. Британська дослідниця Катрін Меррідейл у своїй статті «Свідомість колективу: травма і контузія у Росії XX століття» пише те саме і про істориків, які не звертали увагу на негероїчну складову війни (солдатів, які божеволіли, закінчували життя самогубством, вбивали своїх

²⁰⁹ Дубин Б. «Кровавая» война и «великая» победа / Б. Дубин // Отечественные записки. - № 5. - 2004. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.strana-oz.ru/2004/5/krovavaya-voyna-i-velikaya-pobeda>.

²¹⁰ Кукулин И. Регулирование боли (Предварительные заметки о трансформации травматического опыта Великой Отечественной / Второй мировой войны в русской литературе 1940 – 1970-х годов) / И. Кукулин // Память о войне 60 лет спустя: Россия, Германия, Европа. – М. : Новое литературное обозрение, 2005. – С. 617 – 659.

²¹¹ Там само. – С. 617 – 659.

товаришів, тікали з фронту), поспішаючи розповісти іншу, більш героїчну історію. К.Меррідейл стверджує, що люди, які пережили війну, до сих пір збираються для того, «щоб повторити офіційну версію, підтримати одне одного розповідями про героїство та товариськість», але ідея пережитої травми ними принципово не сприймається²¹². На думку дослідниці, загальний міф про те, що майже всі росіяни пережили війну не отримавши психічної травми, ґрунтується на тому, що дані про розповсюдження психічних розладів, які виникли у результаті артилерійського вогню, бомбардувань, втрат, голоду просто ніколи не афішувалися²¹³. Подальше утвердження офіційної версії війни, у ході якого режим оперував мартирологом у 20 мільйонів загиблих, використовував панорамну оптику героїко-тріумфальних епопей, тим більш не лишало місця для індивідуальних слабкості та болю.

Історик та соціолог Діна Хапаєва розмірковує про важливість міфу Великої вітчизняної війни у дещо іншій перспективі. За її словами, міф про війну виконує функцію «загороджувального міфу», адже саме воєнний досвід Великої вітчизняної війни, який став «головною емоційною цінністю» та «мірилом справжності переживань» у радянській та пострадянській культурах, дозволив приховати та витіснити пам'ять про страждання жертв радянської системи: «Плавильний котел міфу про війну мав об'єднати розірване терором суспільство проти спільного ворога і перетворити приховування злочинів у справжню основу нової спільноти людей - радянського народу. Вторгнення ворога допомагало ретроспективно легітимізувати терор»²¹⁴. Протиставлення «мирного» часу воєнному лихоліттю було одним з основних завдань міфу про війну: у такий спосіб можна було «приховати і втопити у війні усі страждання і

²¹² Мерридейл К. Сознание коллектива: травма и контузия в России XX века / К. Мерридейл // Травма: пункты: Сборник статей / Сост. С. Ушакин, Е. Турбина. – М. : Новое литературное обозрение, 2009. – С. 619.

²¹³ Там само. – С. 619-623.

²¹⁴ Хапаева Д. Готическое общество: морфология кошмара. – М.: Новое литературное обозрение, 2007. – С. 86.

жахи мирного радянського часу»²¹⁵. Таким чином, міф був покликаний каналізувати у війну усю скорботу, дозволивши людям, за словами композитора Д.Шостаковича, нарешті тужити і плакати тоді, коли вони того хотіли²¹⁶. Катрін Меррідейл також притримується погляду, що саме війна дала змогу відкрито переживати втрату тим, хто був змушений мовчати про свої страждання у роки репресій: «У світі, сповненому донощиків, оплакувати на людях тих, хто був засуджений як ворог народу, було непросто. Погляд кожного мав бути спрямований у майбутнє, на будівництво соціалізму, а також на колективні цілі, втілені у особистості товариша Сталіна»²¹⁷. Війна, за словами дослідниці, давала радянській людині нове почуття гідності, адже боротьбу за виживання можна було вести відкрито, разом з іншими людьми, на противагу самотньому мовчазному стражданню, пов'язаному з терором²¹⁸. Таким чином, міф про війну мав переназвати, приховати та витіснити пам'ять про численні жертви радянської системи. Головна функція міфу про війну, котру він продовжує успішно виконувати і зараз, є культивування упевненості у тому, що ГУЛАГ – це лише незначний епізод історії, який «прикро стирчить з-поза могутньої спини воїна-визволителя»²¹⁹. Такої ж думки притримується і Лев Гудков, який зазначає, що міф про Перемогу очищує та виправдовує війну, закриває від раціоналізації її негативні сторони, легітимізує радянський тоталітарний режим з його репресіями, бідністю та голодом, формує єдину, безальтернативну версію минулого²²⁰.

²¹⁵ Хапаева Д. Готическое общество: морфология кошмара. – М.: Новое литературное обозрение, 2007. – С. 85.

²¹⁶ Цит. за: Хапаева Д. Готическое общество: морфология кошмара. – М.: Новое литературное обозрение, 2007. – С. 85.

²¹⁷ Мерридейл К. Сознание коллектива: травма и контузия в России XX века / К. Мерридейл // Травма: пункты: Сборник статей / Сост. С. Ушакин, Е. Турбина. – М. : Новое литературное обозрение, 2009. – С. 619-623.

²¹⁸ Там само. – С. 620-621.

²¹⁹ Хапаева Д. Готическое общество: морфология кошмара. – М.: Новое литературное обозрение, 2007. – С. 85.

²²⁰ Гудков. Л. "Память" о войне и массовая идентичность россиян. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/gu5.html>.

Непророблена травма сталінських репресій, перекрита травматичним досвідом війни, якому теж відмовили у повнокровній проробці, затуливши його міфом про героїзм та Велику Перемогу є явищем, яке професор сучасної германістики Ерік Сантнер визначає як «наративний фетишизм». Йдеться про «конструювання та використання наративу, свідомо або несвідомо мета якого полягає у тому, щоб стерти сліди тієї травми або втрати, яка, власне, і дала життя цьому наративу»²²¹. Наративний фетишизм є способом, за допомогою якого нездатність переживати скорботу або ж відмова від такої скорботи «сюжетно оформлюють травматичні події», способом, який «фантазматично розвінчує саму потребу у скорботі шляхом симуляції стану цілісності, який зазвичай досягається через підміну місця і причини втрати»²²². Негативна дія наративного фетишизму полягає у тому, що замість того аби сконструювати символічний простір для зняття тривоги, він прямо або опосередковано переконує у тому, що причини для тривоги немає. Проте саме наративний фетишизм є тією стратегією, за допомогою якої індивід або група відтворюють свою ідентичність після травми. За Сантнером, найбільш дієвим способом упоратися з нею є спроба переформулювати та реконструювати ідентичність, задіявши травматичну подію. Метою такого переформулювання, на думку дослідника, є розвиток здатності «формувати кордони, які означають динамічний простір взаємного визнання (між собою та іншим, між своїм та чужим)»²²³. Якщо переформулювання не відбувається, група приречена на «створення жорстких укріплень, здатних захистити трохи більш ніж інертний простір наскрізно однорідної і, у підсумку, параноїдальної Батьківщини»²²⁴.

Оскільки у Росії такого переформулювання не відбувається, суспільство занурене у ворожнечу та почуття системної загрози з боку внутрішніх та

²²¹ Сантнер Э. История по ту сторону принципа наслаждения: размышление о репрезентации травмы / Э. Сантнер // Травма: пункты: Сборник статей / Сост. С. Ушакин, Е. Турбина. – М. : Новое литературное обозрение, 2009. – С. 392 .

²²² Там само. – С. 392.

²²³ Там само. – С. 405.

²²⁴ Там само. – С. 405-406.

зовнішніх ворогів. Звідси просякнутість суспільного простору феноменом «нашизму», побудованому на непримиримому розколі «хто не з нами – той проти нас». Лаконічно про це говорить колишній радник В.Путіна Андрій Ілларіонов: «Своїзм» - це ідеологія захисту «наших» не тому, що вони праві, а тому, що вони «свої». «Нашизм» - це ідеологія агресії по відношенню до чужих. Не тому, що вони не праві, а тому, що вони чужі... «Нашизм» - це відхід від цивілізації. Це повернення до варварства. Це штурмові заgonи. Це «рамзанізація» Росії»²²⁵. Схожої думки притримується і Лев Гудков, який стверджує, що уявлення росіян про себе як про жертв агресії, надало їм непохитну упевненість у своїй апіорній правоті, раз і назавжди закріпленою «Величною Перемогою»²²⁶. Саме тому основою соціальної солідарності та виправданням будь-якої державної агресії проти інших країн стає «соціально примітивний, архаїчний, майже племінний поділ на «наших» і «ненаших»²²⁷. Та сама логіка простежується і у сумнозвісному девізі «Росіяни своїх не кидають», який зіграв мало не ключову роль у обґрунтуванні військового вторгнення в Україну. Отже, перетворення міфу про Велику Вітчизняну війну на наріжний камінь історичної політики Путінського режиму може мати пояснення саме у непророблених травмах сталінських репресій та Другої світової війни, які наполегливо повертаються у формі наративного фетишизму, симулюючи цілісність та інтегрованість російського суспільства у його боротьбі з «ворожим» оточенням.

Утім, існують й інші пояснення, чому міф про Велику Вітчизняну війну став квінтесенцією історичної політики нового режиму, безболісно переживши розпад СРСР. Існує декілька версій того, що цей міф легітимізує тепер, коли держави, яка кинула усі можливі інституціональні зусилля на його формування,

²²⁵ «Нашизм» - А. Илларионов о несвободе экономики России // Интернет-страница «Цензор. Нет». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://censor.net.ua/resonance/2743/quotnashizmquot_aillarionov_o_nesvobode_ekonomiki_rossii.

²²⁶ Гудков. Л. "Память" о войне и массовая идентичность россиян. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/gu5.html>.

²²⁷ Там само.

більше не існує. Слід принаймні побіжно окреслити долю міфу про Велику Вітчизняну війну після брежнєвського періоду. Так, в умовах оголошеної Михайлом Горбачовим кампанії гласності, яка швидко вийшла з-під контролю і перетворилася з викриття окремих недоліків суспільного устрою на засудження усього радянського минулого, здавалося, що міфу про війну прийшов кінець. Як зазначає М.Копосов, коли мова йшла про війну, у центрі уваги були відповідальність режиму за поразки першого періоду війни, величезні невинуватені втрати, безглузда жорстокість «маршалів перемоги» та окупація Східної Європи. Однак проблема війни була, у порівнянні з брежнєвським часом, все ж суттєво другорядною²²⁸. Після розпаду СРСР російське суспільство втратило цікавість до минулого і до міфу про перемогу зокрема, адже центральне місце у публічних дебатах тепер зайняв втілений у «ідеальному образі Заходу» проект майбутнього²²⁹. Непророблене радянське минуле з усіма його суперечностями, проблемними моментами і травмами чекало свого часу. І цей час настав у 2000-х роках, коли Путінський режим зробив його потужним інструментом своєї історичної політики.

Галина Зверєва у своїй статті «Вічна Війна. Галина Зверєва про тему війни в російській медіакультурі» пояснює повернення міфу про Велику Вітчизняну війну таким чином. Дискредитація ліберально-демократичних концепцій ельцинського періоду активізувала у середовищі політичних сил пошук нових консолідаційних стратегій. У підсумку, на зміну ліберальному дискурсу нової колективної ідентичності як громадянської нації прийшов дискурс негативної колективної ідентичності. Путінський режим з його «сильною державою», «вертикаллю влади» та «керованою демократією» перетворив риторичну стратегію національного об'єднання на «стратегію позитивної мобілізації на основі організації всенародного опору внутрішнім та

²²⁸ Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. — М.: Новое литературное обозрение, 2011. — С. 111-123.

²²⁹ Там само. — С. 129.

зовнішнім ворогам Вітчизни»²³⁰. Оскільки позитивних опорних моментів у історії нової Росії не було, новий режим запропонував «патерни колективного минулого», «віднайденья колишньої величі Росії через відродження, збирання усього найкращого з «нашої історії»²³¹. Така процедура «сплющування» минулого, задля конструювання стійкого «ми», мала на меті побудову уявлюваної колективної ідентичності. Реанімація міфу про Велику Вітчизняну війну була у цій ситуації неминучою, адже саме війна є потужним засобом конструювання колективної ідентичності, «вираженням символів загальнонаціонального і загальнодержавного імперського цілого»²³². Реактуалізація міфу про війну сприяє, на думку Зверєвої, побудові мобілізаційної ідеології, де сучасність базується на авторитетному воєнному минулому. Звичайно, що образи такого минулого як і в радянські часи формуються вибірково, постулюючи достовірність та увагу до долі окремої людини на війні, а насправді охороняючи символічний простір від «альтернативних уявлень про війну у її культурно-історичній конкретності»²³³. Мета цієї тенденції зрозуміла, особливо у світлі появи інших воєн та військових конфліктів у російській суспільній свідомості (з Чечнею, з Грузією, з Україною). Як зазначає Г.Зверєва, звичні медійні образи Великої Вітчизняної війни, які циркулюють у російському суспільстві, екстраполюються на нові війни та конфлікти. У підсумку вони створюють конструкт «Єдиної, Всезагальної, Вічної війни зі злом», що сприяє «Вічній мобілізації у боротьбі за виживання і боротьбі з Ворогом»²³⁴. Таким чином, Велика Вітчизняна війна набуває трансцендентного характеру, так само як і трансцендентного характеру набувають вороги Росії. Як зазначає Микита Соколов, Росія воює тільки з

²³⁰ Зверєва Г. Вечная Война. Галина Зверєва о теме войны в российской медиа-культуре / Г. Зверев // Журнальный зал в РЖ, "Русский журнал". - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/km/2005/2/zv7.html>.

²³¹ Там само.

²³² Там само.

²³³ Там само.

²³⁴ Там само.

фашистами. Наприклад, коли у Сталіна почалися конфлікти з Йосипом Брозом Тіто, останній негайно став «фашистом» та «кривавим катом». Михайло Саакашвілі також перетворився на «фашиста» під час Російсько-грузинської війни²³⁵. Так само «фашистами» стали і українці після усунення проросійської влади у 2014 році. Працює стара формула «Хто проти СРСР, той за фашизм», але СРСР тепер замінюється на Росію²³⁶. Легітимізуються будь-які методи боротьби проти підступного ворога, війна стає частиною повсякдення, свідомо баналізується у єдиному державному консолідаційному пориві. На думку Г.Зверевої, міф про Велику Вітчизняну війну, що слугує основою для «побудови позитивної націонал-патріотичної, мобілізаційної ідентичності» породжує такий асоціативний ланцюжок: «наша історія – наша війна – наша боротьба – наша єдність – наша перемога»²³⁷. Така «Вічна Війна» блокує колективне самовизначення росіян, появу несанкціонованих державою ціннісних орієнтирів, провокує схильність до закріпленої на державному рівні ксенофобії²³⁸.

На думку Льва Гудкова, Перемога стала «центральним опірним символом та основою національної ідентичності»²³⁹ сучасних росіян тому, що більше їм пишатися просто нічим: «Треба визнати, що яких-небудь помітних досягнень у нас справді немає. Принаймні, у останні десятиліття. Тому День Перемоги стає

²³⁵ Соколов М. «Закон Яровой» : конец истории? / М. Соколов // Радиопрограммы и подкасты / Лицом к событию // Интернет-страница «Радио Свобода». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.svoboda.org/content/transcript/25376086.html>

²³⁶ Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. — М.: Новое литературное обозрение, 2011. — С.

²³⁷ Зверева Г. Вечная Война. Галина Зверева о теме войны в российской медиа-культуре / Г. Зверев // Журнальный зал в РЖ, "Русский журнал". - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/km/2005/2/zv7.html>.

²³⁸ Там само.

²³⁹ «Сдвиг в сторону гордости и парадности» / Публикации прессы // Интернет-страница «Левада-центр». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.levada.ru/20-04-2015/sdvig-v-storonu-gordosti-i-paradnosti>.

все більш значним як у системі пропаганди, так і у системі легітимації влади. Немає інших підстав, окрім постійних відсилок до даної події, до цієї дати. Так відбувається колективне національне самоствердження»²⁴⁰. Так, Гудков вважає, що наразі лише Перемога може бути інтегруючим націю символом на тлі девальвації імперського культурного спадку та ідеологічних символів соціалізму, невдалим пострадянським реформ та краху західницьких ілюзій: «Перемога стирчить сьогодні як кам'яний стовп у пустелі, який лишився після вивітрювання скелі»²⁴¹.

Борис Дубін пов'язує наполегливе повернення міфу про Велику Вітчизняну війну з пострадянською ідеалізацією брежнєвського періоду. Базуючись на соціологічних опитуваннях, дослідник робить висновок, що в російському суспільстві значення негативних подій, які мали місце напередодні війни - колективізації, голоду, репресій, значно знизилося. Натомість символи усього негативного та деструктивного сконцентрувалися у епосі «перебудови» та 1990-х роках з їхніми непередуманими та болісними реформами. Таким чином, «...дальні часові плани уявленого цілого історії ніби висвітлювалися, ближні ж, навпаки, стали чорнішими»²⁴². Жах передвоєнного часу з одного боку, хаос часів «перебудови» та перших років нової Росії – з іншого, розділяли ідилічні роки «золотого віку» брежнєвського п'ятнадцятиліття. Уже у 1993-1994 роках у ході опитувань більшість респондентів називають брежнєвський час кращим часом для життя: «Політико-ідеологічна рутина і моральна двозначність брежнєвських десятиліть, разом з семантикою тодішньої відносної побутової влаштованості і сталості, увійшли тепер у ностальгічне смислове ціле

²⁴⁰ «Сдвиг в сторону гордости и парадности» / Публикации прессы // Интернет-страница «Левада-центр». - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.levada.ru/20-04-2015/sdvig-v-storonu-gordosti-i-paradnosti>.

²⁴¹ Гудков, Л. "Память" о войне и массовая идентичность россиян. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/gu5.html>.

²⁴² Дубин Б. «Кровавая» война и «великая» победа / Б. Дубин // Отечественные записки. - № 5. - 2004. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.strana-oz.ru/2004/5/krovavaya-voyna-i-velikaya-pobeda>.

«епохи стабільності», «мирного часу»²⁴³. Проте дослідник зазначає, що росіян, багато з яких навіть не жили у брежнєвський час, вабить не стільки економічний добробут та контраст з сусідніми епохами, скільки «єдина та стійка колективна ідентифікація», «стабільний образ макросоціального цілого, загального «ми»²⁴⁴.

Таке стійке «ми» підкріплювалося сформованим у брежнєвський період уявленням про «величну війну». Таким чином, по один бік хаотичної «перебудови» та «лихих дев'яностих» розташовується ідилічний брежнєвський період, а по інший бік - Путінський режим як ще одне «втілення порядку, стабільності і відносного благополуччя»²⁴⁵. Образи колективної ідентичності брежнєвського часу успішно пережили розпад СРСР та продовжили займати центральне місце у системах колективної ідентифікації росіян за нового режиму, оздоблені, щоправда, деякими новими елементами (наприклад, православ'ям). У такий химерний спосіб ХХ століття, як це демонструє офіційна пропаганда, об'єднується у єдине ціле.

У якості підсумку можна навести твердження М.Копосова, згідно з яким, міф про Велику Вітчизняну війну у стислій формі виражає історичну концепцію Путінського режиму: підкреслює єдність держави та народу, доводить необхідність сильної влади та збройних сил, підкреслює ціну, яку держава заплатила за перемогу, дає простір для антизахідної спрямованості, але і виправдовує зближення з Заходом як з союзником²⁴⁶.

²⁴³ Дубин Б. «Кровавая» война и «великая» победа / Б. Дубин // Отечественные записки. - № 5. - 2004. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.strana-oz.ru/2004/5/krovavaya-voyna-i-velikaya-pobeda>.

²⁴⁴ Там само.

²⁴⁵ Дубин Б. Память, война, память о войне. Конструирование прошлого в социальной практике последних десятилетий / Б. Дубин // Отечественные записки. - № 4. - 2008. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.strana-oz.ru/2008/4/pamyat-voyna-pamyat-o-voyne-konstruirovanie-proshlogo-v-socialnoy-praktike-poslednih-desyatiletii>.

²⁴⁶ Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. — М.: Новое литературное обозрение, 2011. — С. 163-164.

Розділ 2. Використання міфу про Велику Вітчизняну війну у сучасному російському кінематографі

2.1. Проблематика історичного фільму

Поки науковці намагаються відповісти на питання про те, як фільм може функціонувати у якості репрезентації історичного минулого, та визначаються з самим існуванням жанру історичного кіно, історичні фільми слугують одним з основних джерел отримання інформації про минуле у сучасному світі. Так, у російському контексті можна навести результати опитування 2001 року, у ході якого 60% респондентів вказали на кінофільми як на джерело отримання інформації про минуле²⁴⁷. У ході опитування 2007 року, проведеного у Санкт-Петербурзі, Казані та Ульяновську 18 %, 24,6 % та 23,3 % респондентів відповідно назвали кінематограф та телепередачі основними джерелами своїх історичних знань²⁴⁸. Згідно з опитуванням, проведеним соціологічним центром Російської академії державної служби при Президенті Російської Федерації, 76,9% росіян цікавляться історією Росії, а 78 % з них отримують свої знання про минуле через перегляд фільмів та телепередач²⁴⁹. Утім, подібна ситуація характерна не лише для Російської Федерації. Для прикладу можна навести результати дослідження, проведеного у 1998 році у США на базі 1500 інтерв'ю. З'ясувалося, що респонденти набагато більше знайомляться з історичними подіями через фільми, ніж через книжки та музеї²⁵⁰. Відомо, що у 2010 році видання «Time» назвало Тома Хенкса «головним американським істориком» за його численні акторські роботи у історичних фільмах²⁵¹. Ветерани війни у

²⁴⁷ Волков Е. В., Пономарева Е. В. Игровое кино как исторический источник для изучения культурной памяти / Е. В. Волков, Е. В. Пономарева // Вестник ЮУрГУ, 2012. - № 10. – С. 22 – 26.

²⁴⁸ Копосов Н. Память в законе / Н. Копосов // Журнальный зал в РЖ, "Русский журнал". - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.russ.ru/Mirovaya-povestka/Pamyat-v-zakone>.

²⁴⁹ Ручкин Б. Проблема «мифы и история»: историческое обозрение / Б. Ручкин // Информационный гуманитарный портал «Знание. Понимание. Умение». - № 1. - 2011. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2011/1/Ruchkin_Myths/.

²⁵⁰ Stubbs J. Historical Film: A Critical Introduction/J. Stubbs. - Bloomsbury Academic, 2013. – 224 p.

²⁵¹ Stubbs J. Historical Film: A Critical Introduction/J. Stubbs. - Bloomsbury Academic, 2013. – 224 p.

В'єтнамі говорять, що не можуть згадати звідки походять деякі їхні спогади – з їхнього власного досвіду, документальних фотографій чи голлівудських стрічок²⁵². Як зазначає Девід Херліхі (David Herlihy) у своєму есе «Я камера?», історичний фільм створює ілюзію присутності минулого, ставить глядача у позицію «безпосереднього споглядання історії», заохочуючи у такий спосіб некритичне ставлення до неї²⁵³.

Однак, незважаючи на те, що історичний фільм став потужним каналом трансляції уявлень про минуле, історики вкрай скептично ставляться до історичних репрезентацій у кінематографі, а кінокритики часто ставлять під сумнів саме існування жанру історичного кіно. На думку П'єра Сорліна принципово проблематичним історичний фільм робить той факт, що його визначає дисципліна, яка знаходиться повністю поза межами кінематографічного світу: коли ми хочемо говорити про історичний фільм, нам доводиться говорити і про фільм, і про історію²⁵⁴. Але чи завжди говорячи про історичний фільм, ми маємо говорити про історію? Нижче ми розглянемо два різні погляди на специфіку історичного фільму: згідно з першим, історичний фільм – це всього-на-всього ще один спосіб говорити про сучасність; згідно з другим, історичний фільм може претендувати на валідну історичну репрезентацію.

Уільям Гуїн у своїй роботі «Вписуючи історію у фільм» аналізує проблематичне поле взаємодії історії та кінематографу у різних часових та просторових координатах. Попри різноманіття критичних поглядів на історичний фільм, більшість істориків об'єднує одна магістральна претензія до нього як модусу репрезентації історії: історичний фільм говорить набагато більше про сучасність, ніж про минуле. Історичні фільми у такому ракурсі не

²⁵² Sturken Marita. *Tangled Memories. The Vietnam War, the AIDS Epidemic, and the Politics of Remembering*. – University of California Press Berkeley; Los Angeles; London. – 1997. – 375 p.

²⁵³ Guynn W. *Writing History in Film* / W. Guynn. – Routledge, 2006. – P. 12.

²⁵⁴ Sorlin P. *How to Look at an "Historical" Film* / Pierre Sorlin // *The Historical Film: History and Memory in Media*. - Rutgers University Press, 2000. – P. 37.

більше, ніж «...маскаради, які приховують тенденції та клопоти сучасності за «історичною» мізансценою та репродукують мелодраматичні сюжетні структури художнього фільму під виглядом історичної необхідності²⁵⁵». Таким чином, для завзятих скептиків усі історичні фільми – не більше ніж вигадки, а підхід істориків до них має вичерпуватися вишукуванням помилок та викривлень хронології, критикою спрощеної інтерпретації складних подій та модифікацій історичних персонажів для задоволення вимог «системи зірок» (star system)²⁵⁶. Леджер Гріндон у своїй праці «Тіні минулого: дослідження історичного фільму» зауважує, що вже з самого початку існування кінематографу режисери звернулися до давньої традиції висвітлення подій сьогодення через сюжети минулого: кіно асоціює історичні події з сучасними проблемами, які воно намагається виправдати, загострити чи пояснити²⁵⁷. П'єр Сорлін зазначає, що історія у фільмі «лише рамка, яка слугує основою чи контрапунктом для політичного тезису. Історія не більше ніж корисний засіб для того, щоб говорити про теперішній час»²⁵⁸.

Л.Гріндон називає ряд мотивів, які видають зміщення сучасності у минуле. Це апеляція до влади, вуалювання намірів, втеча в ностальгію та пошук витоків. Перший мотив намагається представити історію як «шлях до істини», наділити фільм загальновідомими референціями, які слугують для верифікації його правдоподібності. Другий мотив, історії як вуалі, приховує контроверсійні позиції та розряджає супротив аудиторії, обходить політичну цензуру. Третій мотив, втеча у ностальгію, шукає «золотий вік», імпліцитно критикуючи теперішнє як позбавлене цінностей та енергії, які були притаманні минулому. Четвертий мотив, пошук витоків, прагне знайти легендарні основи спільноти, закликає до ствердження та відновлення сили її засновників. Такий пошук

²⁵⁵ Guynn W. Writing History in Film / W. Guynn. – Routledge, 2006. – P. 2.

²⁵⁶ Там само. – P. 2.

²⁵⁷ Grindon L. Shadows on the Past: Studies in the Historical Fiction Film (Culture And The Moving Image). - Temple University Press, 1994. – P. 1.

²⁵⁸ Там само. – P. 1.

набуває критичного характеру, коли його метою стає виявлення джерела сучасного занепаду²⁵⁹.

Поділяючи погляди П.Сорліна та Л.Гріндона, деякі американські та європейські історики пропонують взагалі «полишити ідею фільму як засобу історичної репрезентації», визнати історичний фільм «найбільш вигаданим жанром» та розглядати його суто як «матеріального свідка історичного періоду, у якому він створюється»²⁶⁰. Такої ж думки притримується і Марк Ферро, котрий наразі є найбільш впливовим французьким істориком, що займається проблемою історії та кінематографу²⁶¹. Так, хоча Ферро і не нехтує фільмом як ресурсом інформації для істориків, але історичну репрезентацію у фільмі він вважає способом говорити про сьогодення, а не минуле. Свою точку зору він обґрунтовує таким чином. По-перше, історичні фільми схильні представляти саме ту інформацію, яка є з певних причин важливою у даний конкретний період для режисера та його публіки (тевтонські рицарі з «Олександра Невського» (1938) Ейзенштейна усоблюють німецьку загрозу²⁶²). По-друге, у історичному фільмі естетичний та драматичний компонент домінують на противагу історичним працям, де перевага віддається правильній хронології та логічному характеру каузальних зв'язків: «Історія...не підкоряється законам мелодрами чи трагедії». По-третє, якщо історичні праці змінюють позицію у дискурсі з історичною дистанцією та вдосконаленням історичних методів, фільм «увіковічує себе»²⁶³. Утім, останнє твердження суперечить теоретичним розробкам самого Ферро. Так, у статті «Кіно та історія» Ферро говорить про те, як може змінитися рецепція фільму за короткий час, наводячи приклад «Єврея Зюсса» Файта Харлана. Так, Харлану вдалося, довівши свою

²⁵⁹ Grindon L. *Shadows on the Past: Studies in the Historical Fiction Film (Culture And The Moving Image)*. - Temple University Press, 1994. – P. 3.

²⁶⁰ Guynn W. *Writing History in Film* / W. Guynn. – Routledge, 2006. – P. 7.

²⁶¹ Там само. – P. 7.

²⁶² Волков Е. В., Пономарева Е. В. Игровое кино как исторический источник для изучения культурной памяти / Е. В. Волков, Е. В. Пономарева // Вестник ЮурГУ, 2012. - № 10. – С. 22 – 26.

²⁶³ Guynn W. *Writing History in Film* / W. Guynn. – Routledge, 2006. – P. 8.

невинність, отримати легке покарання на суді у 1945 році²⁶⁴ за фільм, яким у 1940 році захоплювався Й.Геббельс, називаючи його «антисемітським фільмом, який ми тільки можемо собі побажати»²⁶⁵. Підсумовуючи, Ферро приходить до висновку, що фільм є багатим ресурсом інформації про період, у який він був створений.

Серед американських істориків, зазначає Гуїн, панує більш оптимістичний погляд на взаємодію історії та кінематографу: вони не настільки схильні зводити історичні репрезентації до диктату сучасності. Так, існує навіть думка, що аудіовізуальні медіа можуть запропонувати легітимну паралельну форму для історичного наративу²⁶⁶. Дискусії щодо історичних репрезентацій у фільмах розпочав у 1988 році Роберт Розенстоун у журналі «The American Historical Review». Провокативне вступне есе Розенстоуна було, на думку Гуїна, першою спробою сконструювати позитивну теоретичну позицію, з якою можна було б легітимізувати історичний фільм²⁶⁷. «Неминуче щось відбувається на шляху від сторінки до екрану, що змінює саме значення минулого, яке розуміють ті з нас, хто працює зі словами». Розенстоун знав, про що говорив, адже за мотивами двох його робіт зняли фільми, у яких він виступав історичним консультантом²⁶⁸. Зі свого досвіду він робить висновок, що найгіршим у кінематографічній репрезентації історії є те, що фільми стискають «минуле у закритий світ, розповідаючи одну лінійну історію з, по суті, єдиною інтерпретацією»²⁶⁹. Незважаючи на цю втрату багатогранності, Розенстоун закликає істориків вийти за межі своєї дисципліни та критично поглянути на свою власну практику. Так, він вважає, що негативне ставлення істориків до кінематографу у той час, коли кінематограф стає, за виразом

²⁶⁴ Ферро М. Кино и история // Вопросы истории. - № 2. - 1993. - С. 47 – 57.

²⁶⁵ Цит. за: Лион Фейхтвангер и его Зюсс // Шалом, Хаверим. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу. - <http://www.shalomhaverim.in.ua/lion-feyhtvanger-i-ego-zyus.html>.

²⁶⁶ Guynn W. Writing History in Film / W. Guynn. – Routledge, 2006. – P. 10.

²⁶⁷ Цит. за: Guynn W. Writing History in Film / W. Guynn. – Routledge, 2006. – P. 10.

²⁶⁸ Цит. за: Guynn W. Writing History in Film / W. Guynn. – Routledge, 2006. – P. 10.

²⁶⁹ Цит. за: Guynn W. Writing History in Film / W. Guynn. – Routledge, 2006. – P. 10.

Ферро, «паралельною школою»²⁷⁰, вкорінене у двох переконаннях: по-перше, у тому, що «сучасна практика письмової історії – це єдиний спосіб зрозуміти стосунки між минулим та сучасністю»; по-друге, що письмова історія віддзеркалює «реальність»²⁷¹. Це безумовно свідчить про те, що у ставленні істориків до фільму зберігаються залишки позитивізму, адже вони зараховують себе до «об'єктивного дискурсу», відмовляючи іншим у праві на репрезентацію. Як справедливо зазначає Р.Розенстоун, і письмові, і кінематографічні інтерпретації є сконструйованими дискурсами, сформованими «конвенціями жанру та мови»: «Фільм змінює правила історичної гри, наполягаючи на своєму власному різновиді правди, яка постає з візуальної та ауратичної сфери і яку складно адекватно схопити у словах»²⁷². Подібної думки притримується і відомий режисер Ріддлі Скотт. Розповідаючи про свій культовий фільм «Гладіатор», він зауважив: «Моїм пріоритетом було відтворити атмосферу періоду, а не притримуватися фактів. Ми створювали художній фільм, а не практикували археологію»²⁷³.

У вступі до роботи «Зображення як артефакт: історичний аналіз фільму та телебачення», Джон О'Коннор, розмірковуючи на тему історичної репрезентації у фільмі, зазначає, що хоча режисери та їх консультанти «мають шукати непрямі свідчення, щоб зобразити речі такими, якими вони «справді могли б бути», він не вважає, що історичний фільм має оцінюватися винятково за історичною достовірністю мізансцени. Його, як і історика-режисера Даніеля Валковітца (Daniel Walkowitz) турбує не те, наскільки автентичні черевики у героя, а те, як репрезентовані соціальні відносини, які існували у даний період»²⁷⁴.

²⁷⁰ Ферро М. Кино и история // Вопросы истории. - № 2. - 1993. - С. 47 – 57.

²⁷¹ Guynn W. Writing History in Film / W. Guynn. – Routledge, 2006. – P. 11.

²⁷² Цит. за: Guynn W. Writing History in Film / W. Guynn. – Routledge, 2006. – P. 11.

²⁷³ Цит. за: Stubbs J. Historical Film: A Critical Introduction / J. Stubbs. - Bloomsbury Academic, 2013. – P. 2.

²⁷⁴ Цит. за: Guynn W. Writing History in Film / W. Guynn. – Routledge, 2006. – 232 p.

Висловився на тему історичного кіно і теоретик постмодернізму Жан Бодріяр. У своїй відомій праці «Симулякри та симуляції» він зазначає, що наразі відбувається агонія сильних референтів, одним з яких є історія, адже «історія відступила, залишивши за собою байдужу туманність». Сучасне покоління більше не живе в очікуванні катастрофи чи революції, сповнене «лейкемії історії та політики», ностальгії за втраченим референтом, воно намагається вислизнути з цього стану, безладно воскрешаючи історію у її гіперреальному кінематографічному вигляді. Так, історія, на думку Бодріяра, посмертно входить у кінематограф : «Міф, вигнаний з реального жорстокістю історії, знаходить прихисток в кіно. Сьогодні сама історія захоплює кіно за тим же сценарієм – історична ставка, вигнана з нашого життя чимось на кшталт гігантської нейтралізації, ім'я якої мирне співіснування на світовій арені, і умиростворена монотонність на арені повсякденній – ця історія, приречена суспільством на повільне і жорстоке завмирання, святкує своє воскресіння з новою силою на екранах, відповідно до того ж процесу, який колись так само оживляв втрачені міфи. Історія – наш втрачений референт, тобто наш міф. Саме тому вона змінює міфи на екрані²⁷⁵».

Не менш складним, ніж питання співвідношення історії та історичного фільму, є питання жанрової приналежності останнього. Утім, це питання потребує теоретичної розробки, адже, як зазначає Леджер Гріндон, жанрова теорія важлива, бо окремий текст піддається інтерпретації не більше, ніж єдиний вцілілий текст стародавнього документу, написаний мовою, збереженою лише в ньому самому²⁷⁶.

Історичне кіно є проблемним місцем для жанрової теорії, адже хоча термін «історичний фільм» широко розповсюджений як у комерційному, так і у

²⁷⁵ Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция / Ж. Бодрийяр. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/bodr_sim/.

²⁷⁶ Grindon L. Shadows on the Past: Studies in the Historical Fiction Film (Culture And The Moving Image). - Temple University Press, 1994. – P. 10.

академічному обігу, йому бракує низки уніфікованих ознак, притаманних іншим жанрам²⁷⁷. Так, Джонатан Стаббс (Jonathan Stubbs) у своїй праці «Історичний фільм: критичний вступ» зазначає, що під жанром зазвичай розуміють групу фільмів, об'єднану упізнаваним репертуаром текстуальних практик - сюжетом, декораціями, персонажами, іконографією, музикою, наративними формами, стилем гри тощо, навколо яких можна ефективно організувати маркетинг та дистриб'юцію²⁷⁸. Складність з жанровим визначенням історичних фільмів полягає у тому, що їх текстуальні практики не дають такої формальної єдності, яку критики можуть знайти, наприклад, у вестернах чи хорорі: «Окрім присутності костюмів певного періоду, їх[історичні фільми] не визначає ні уніфікована іконографія (на відміну від трилера або вестерна), ні тип наративу (на відміну від романсу або мюзиклу), ні афект (на відміну від хорору, мелодрами та комедії)», - небезпідставно зазначає Жанет Вінсендо²⁷⁹. На думку Стаббса, маркера «фільм про події у минулому» замало, щоб об'єднати усе різноманіття історичних стрічок. До того ж, минуле може стосуватися фактично будь-якого періоду від стародавнього світу до минулого року²⁸⁰. Проте, незважаючи на таку невизначеність, термін «історичний фільм» є інтуїтивно зрозумілим для глядачів. Він активно використовується як у межах академічного світу, так і поза ним (у різноманітних інтернет ресурсах, наприклад, у IMDb). Леджер Гріндон зазначає, що хоча історичний фільм і не має фіксованих текстуальних практик, повторюваних сюжетів та іконографії, які мають інші жанри, більшість історичних фільмів усе ж відповідає низці очікувань²⁸¹. Гріндон виділяє три

²⁷⁷ Grindon L. *Shadows on the Past: Studies in the Historical Fiction Film (Culture And The Moving Image)*. - Temple University Press, 1994. – P. 4.

²⁷⁸ Там само. – P. 9.

²⁷⁹ Цит. за: Grindon L. *Shadows on the Past: Studies in the Historical Fiction Film (Culture And The Moving Image)*. - Temple University Press, 1994. – P. 10.

²⁸⁰ Stubbs J. *Historical Film: A Critical Introduction* / J. Stubbs. - Bloomsbury Academic, 2013. – P. 16.

²⁸¹ Grindon L. *Shadows on the Past: Studies in the Historical Fiction Film (Culture And The Moving Image)*. - Temple University Press, 1994. – P. 8.

мотиви, які, на його думку, є життєво важливими для жанрових досліджень: «ідентифікація центральних тем, які виражають культурний конфлікт; визначення повторюваних елементів та їх взаємовідносин, які конструюють жанрову концептуальну структуру; вивчення жанрової відповіді на соціальні умови, які спричиняють його еволюцію та інвестують значення у його форми»²⁸². Щодо історичного фільму, то його центральною темою є взаємини індивіда та суспільства, конфлікт, що породжується напруженням між персональними потребами індивіда та потребами спільноти²⁸³. Роль повторюваних жанрових елементів у історичних фільмах виконують романтична лінія (romance) (належить до сфери персонального досвіду) та видовищність (належить до сфери публічного життя). Історичний фільм говорить про сучасні соціальні умови, звертаючись до співвідношення персональних та екстраперсональних сил²⁸⁴. Стаббс критикує теоретичні розробки Леджера Гріндона, зазначаючи, що такі риси притаманні не лише історичному фільму²⁸⁵. Проте більш детальний аналіз роботи Л.Гріндона «Тіні минулого: дослідження історичного фільму» показує, що автор, акцентуючи принциповий взаємозв'язок цих елементів, радше не конструює закінчену теорію жанру історичного фільму, а відкриває поле для подальших концептуалізацій. Так, дослідник стверджує, що формальні якості романтичної лінії та видовищності, які розвивають напругу між індивідом та спільнотою, можуть наголошувати як на інтеграції, синтезі, об'єднанні, так і на фрагментації, непримиримому конфлікту між індивідуальним та суспільним²⁸⁶. Романтична лінія, за Гріндоном, багата на психологічні мотивації, у її рамках персонажі індивідуалізуються, перевага у таких сценах надається крупним планам або

²⁸² Grindon L. *Shadows on the Past: Studies in the Historical Fiction Film (Culture And The Moving Image)*. - Temple University Press, 1994. – P. 9.

²⁸³ Там само. – P. 9-10.

²⁸⁴ Там само. – P. 10.

²⁸⁵ Stubbs J. *Historical Film: A Critical Introduction* / J. Stubbs. - Bloomsbury Academic, 2013. – P. 16.

²⁸⁶ Grindon L. *Shadows on the Past: Studies in the Historical Fiction Film (Culture And The Moving Image)*. - Temple University Press, 1994. – P. 25.

«вісімкам». Видовищність, навпаки, тяжіє до «типових характерів, великих масштабів та широких перспектив»²⁸⁷. Прагнення зобразити екстраперсональні сили у історії відмежовує видовище від інтимності романтичної лінії. Таким чином, підсумовує Гріндон, «взаємодія минулого та майбутнього, політики та історії, романтичної лінії та видовищності встановлює суперечливі дискурси, але водночас і створює цілісність, яка робить кожен фільм вписаним в традиції історичного фільму, що продовжують еволюціонувати»²⁸⁸.

Метою цієї теоретичної розвідки було показати проблематичне поле, яке приховане за звичним терміном «історичний фільм». На думку П'єра Сорліна, Леджера Гріндона та Марка Ферро, історичне кіно є ще одним способом сучасності говорити про себе, ховаючись за історичну репрезентацію. Утім, незважаючи на те, що історія переживає трансформацію та спрощення, щоб відповідати жанровим конвенціям фільму, критики розуміють, що і історія, і фільм є сконструйованими наративами, тому, наприклад, Роберт Стоун та Джон О'Коннор не відмовляють історичному фільму у праві на валідну історичну репрезентацію, принаймні на рівні суспільних відносин та атмосфери періоду²⁸⁹. Те саме робить і Жан Бодрійяр, називаючи історичний фільм своєрідною ностальгією за історією, яку той намагається втілити через гіперсхожість, що все одно не дає йому схопити «агонізуючий референт»²⁹⁰.

Видається, що принципова складність у інтерпретації історичного кінематографу полягає у цьому розриві, через який не можна ні редукувати історичний фільм до всього-на-всього рамки, яку використовує сучасність, щоб говорити про себе, ні повністю зосередитися на історичній репрезентації та розглядати фільм з позиції автентичності. Утім, незважаючи на твердження

²⁸⁷ Grindon L. *Shadows on the Past: Studies in the Historical Fiction Film* (Culture And The Moving Image). - Temple University Press, 1994. – P. 25.

²⁸⁸ Там само. – P. 26.

²⁸⁹ Цит. за: Guynn W. *Writing History in Film* / W. Guynn. – Routledge, 2006. – 232 p.

²⁹⁰ Бодрійяр Ж. Симулякры и симуляция / Ж. Бодрійяр. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/bodr_sim/.

Розенстоуна, згідно з яким негативне ставлення до фільму базується на переконанні, що «сучасна практика письмової історії – це єдиний спосіб зрозуміти стосунки між минулим та сучасністю²⁹¹», ніхто чомусь не вивчає історію за історичними романами, яким б ауратичними та атмосферними вони не були. Так само, незважаючи на те, що в історика у явищі історичного кінематографу з'явився конкурент у зображенні історичних подій, чий потужний вплив не можна потіснити жодними блискучими історичними дослідженнями, історичні репрезентації не можна оцінювати з позиції «впливові, а отже, правильні».

Невалідними видаються також спроби аналізу історичного кінематографу суто з позиції автентичності та правдоподібності. Прикладом такого аналізу можуть слугувати статті В.Дронова «Історична та атрибутивна достовірність зображення ворога у сучасних фільмах про Велику Вітчизняну війну» та С.Бичкова «Особливості історичного фільму: погляд з точки зору історичної науки». Обидва автори наполягають на тому, що історичний фільм має повністю підпорядковуватися вимогам достовірності : «Кінематографіст...не може видавати другорядні або недостовірні причини за основні та навпаки...Історична особистість у висвітленні кінематографу підкоряється ще більш жорстким рамкам достовірності, ніж подія. Невикривленими мають бути представлені етапи життєвого шляху, виховання, основні впливи оточення²⁹²» . А В.Дронов взагалі наполягає на необхідності контролю історичної достовірності з боку держави: «Незалежно від джерела фінансування кіно, державна влада має проявляти, як мінімум, цікавість до дотримання історичної достовірності (по відношенню до «продюсерського кіно» - рекомендаційну, по відношенню до бюджетного – декларативну). Така історична цензура має здійснюватися спеціалістами, адміністративно

²⁹¹ Цит. за: Guynn W. Writing History in Film / W. Guynn. – Routledge, 2006. – 232 p.

²⁹² Бычков С. Особенности исторического фильма: взгляд с точки зрения исторической науки / С. Бычков // Вестник Омского университета. - № 4. – 2003. – С. 55 – 58.

відповідальними за прийняті рішення і готовими аргументовано довести свою точку зору²⁹³». Закінчує А.Дронов свою статтю пасажом про те, що громадяни, з чийх коштів формуються бюджети багатьох фільмів про війну, мають усі підстави вимагати дотримання історичної достовірності у художньому кіно²⁹⁴. Те, що у історичному фільмі домінуючими є естетичні та драматичні компоненти, те, що жанрова структура історичного фільму передбачає повторення певних елементів (романтичної лінії та видовищності, за Л.Гріндоном), те, що історичний фільм пропонує лише одну лінійну інтерпретацію подій, на противагу їх історичній складності, - лишається поза увагою авторів.

2.2. Історичний фільм як інструмент історичної політики

Той, хто ставить на меті аналіз фільму як інструменту історичної політики, має розуміти, що вже сам вибір історичного періоду, діяча чи події, а також характеру тієї однієї, лінійної інтерпретації, яку може запропонувати історичний фільм, є симптоматичними. Про різні Франції розповідають образи Жанни Д'Арк та Марії Антуанетти²⁹⁵, пише Леджер Гріндон, так само, як про різні війни розповідають «Сталінград» Федора Бондарчука та «Брестська фортеця» Олександра Котта. Вибір того чи іншого історичного діяча, події чи періоду режисером, таким чином, зводиться лише до свідомого чи несвідомого вибору вдалої метафори сьогодення, зручного способу висвітлити або приховати певні його аспекти.

Німецький історик Ларс Карл стверджує, що в історичні моменти, коли відсутні обов'язкові для всіх установки та стандарти поведінки, коли відбувається активний пошук колективної ідентичності, художні фільми

²⁹³ Дронов В. Историческая и атрибутивная достоверность изображения врага в современных фильмах о Великой Отечественной войне / В. Дронов // Власть. - № 4. - 2013. - С. 182 - 186.

²⁹⁴ Там само. - С. 182 - 186.

²⁹⁵ Grindon L. Shadows on the Past: Studies in the Historical Fiction Film (Culture And The Moving Image). - Temple University Press, 1994. - 250 p.

можуть зіграти важливу роль у її конструюванні²⁹⁶. Так, як вже йшлося вище, коли у Росії у 1990-х роках відбулася дискредитація колективної ідентичності у рамках ліберального дискурсу, Путінський режим розпочав побудову нової, «позитивної націонал-патріотичної, мобілізаційної ідентичності», основою якої був міф про Велику Вітчизняну війну. Саме це визначило особливе місце історичного, зокрема воєнного кінематографу у історичній політиці нового режиму. Незважаючи на повну реабілітацію радянського минулого, новий режим потребував нових візуальних образів війни, які б, по-перше, забезпечували стратегію позитивної мобілізації, по-друге, зливалися б з образами інших, більш пізніх російських воєн та конфліктів. Це призводить до того, що вже у 2005 році, напередодні 60-ої річниці з завершення Другої світової війни, у російському кінематографі переважає традиція «героїчного дискурсу», як у відношенні цієї, так і у відношенні чеченської війни²⁹⁷. Тенденція представляти незвичайні, альтернативні погляди на Велику Вітчизняну війну, яка тільки виникла у першій половині 2000-х років у таких стрічках, як «Зозуля» (2002) Олександра Рогожкіна, «Останній потяг» (2003) Олексія Германа-молодшого, «Свої» (2004) Дмитра Месхієва, практично згорнулася (за винятком, можливо, «4 днів у травні» Ахіма фон Борріса). Натомість ідея про державне замовлення у кінематографі, яка циркулювала ще з початку правління Путінського режиму, отримала свою чітку артикуляцію у 2008 році через міністра культури Олександра Авдєєва. Він поскаржився на відсутність фільмів, які «несуть ідеї гуманізму, духовності, патріотизму та інших традиційних моральних цінностей» та пообіцяв, що такі фільми будуть створюватися примусово²⁹⁸. Як це часто буває з російськими політиками,

²⁹⁶ Ларс К. «О героях и людях...» Советское кино о войне: взгляд из ГДР; пер. с нем. К. Н. Цимбаев. – М.: Памятники исторической мысли, 2011. – С. 53.

²⁹⁷ Зоркая Нея. Визуальные образы войны / Нея Зоркая // Память о войне 60 лет спустя: Россия, Германия, Европа. – М. : Новое литературное обозрение, 2005. – С. 736 – 754.

²⁹⁸ Зайцева А. Новое кино России: патриотизм за гонимыми / А. Зайцева // Интернет-страница «BBC Russian». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://news.bbc.co.uk/hi/russian/russia/newsid_7712000/7712514.stm.

міністр культури висловився занадто радикально. Наразі про держзамовлення не говорять відверто, воно скоріше ховається за фасадом розвиненої системи державної підтримки кінематографії, з її декларативною відкритістю різноманітним проектам.

Над створенням патріотичних фільмів і зокрема фільмів, присвячених Великій Вітчизняній війні, в основному працює Федеральний фонд соціальної та економічної підтримки вітчизняного кінематографу. На його рахунку сім повнометражних стрічок, присвячених цій темі, серед яких відомий «Сталінград» Федора Бондарчука, «Матч» Андрія Малюкова, «Брестська фортеця» Олександра Котта, «Стомлені сонцем 2» Микити Міхалкова, «Білий тигр» Карена Шахназарова, «Шпигун» Олексія Андріанова, «Битва за Севастополь» Сергія Мокрицького (в українському прокаті «Незламна»). Фонд патріотичного кіно зняв на воєнну тематику поки що лише стрічку «Піп» Володимира Хотиненка. Утім, багато кінопродукції, присвяченої Великій Вітчизняній війні, знімається і поза фондами, за підтримки безпосередньо Міністерства культури Російської Федерації, Федерального агентства з культури та кінематографу (розформоване у 2009 році) та державних каналів. Питома вага діяльності Фонду кіно (Федерального фонду соціальної та економічної підтримки вітчизняного кінематографу) постійно та відчутно зростає. Так, якщо до 2009 року державне фінансування, спрямоване на кінематограф, отримувало лише Міністерство культури (2,45 млрд. руб), то у 2010 році частина грошей стала перераховуватися напряму до Фонду кіно (у 2010 році - 4, 45 млрд. руб., у 2011 – 4, 27 млрд. руб., у 2012 – 5, 3 млрд. руб.)²⁹⁹. Фонд кіно став опікуватися масовим, комерційним кінематографом, у той час коли Міністерство культури підтримує кіно авторське³⁰⁰. Утім, з цього правила

²⁹⁹ Зайцева А. Новое кино России: патриотизм за госденьги / А. Зайцева // Интернет-страница «BBC Russian». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.bbc.co.uk/hi/russian/russia/newsid_7712000/7712514.stm..

³⁰⁰ Заседание сценарной рабочей группы 01 апреля 2015 года // Фонд кино. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fond-kino.ru/news/6/848/>.

є винятки, наприклад «Левіафан» Андрія Звягінцева або «Складно бути Богом» Олексія Германа. Основним механізмом здійснення фондом державної підтримки кінокомпаній є відкритий конкурс «у рамках цільової програми культури Росії (держзамовлення)»³⁰¹. Вищим органом у структурі є наглядова рада з 11 осіб, склад якої затверджується урядом Російської Федерації. Останнє слово у прийнятті рішень щодо фінансової підтримки стрічок лишається за нею. Експертна рада, яка також складається з 11 осіб, визначає актуальність тематики, прокатний потенціал та художню цінність стрічок, винесених на розгляд³⁰². Згідно з «Порядком та умовами надання у 2015 році засобів на фінансове забезпечення та (або) відшкодування витрат, пов'язаних з виробництвом та прокатом національних фільмів», основою для розгляду піклувальною радою фонду питання про виділення грошей можуть бути: доручення Президента Російської Федерації, доручення Уряду Російської Федерації, звернення Міністерства Культури Російської Федерації як органу, який визначає державну політику у сфері кінематографу, пропозиція Фонду щодо відібраних відповідно до порядку проектів, при цьому список таких проектів, які пройшли експертизу, узгоджується з Міністерством культури Російської Федерації³⁰³. Головою ради на даний момент є радник Президента Російської Федерації Володимир Толстий. Однак незважаючи на свою очевидну провладність та фактично виконання державного замовлення, Фонд кіно декларує відкритість до підтримки різноманітних проектів. Так, голова сценарної групи Володимир Хотиненко висловився на засіданні 1 квітня 2015 року наступним чином: «Хотілося різноманіття...ми його досягли. У відібраному робочою сценарною групою списку немає особливого жанрового

³⁰¹ Государственная поддержка кинематографии. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://snimifilm.com/post/gosudarstvennaya-podderzhka-kinematografii>.

³⁰² Устав Федерального фонда социальной и экономической поддержки отечественной кинематографии. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fond-kino.ru/documents/13/>.

³⁰³ Приказ №4 от 22 января 2015 г. Об утверждении Порядка и условий предоставления в 2015 году средств на финансовое обеспечение и (или) возмещение расходов, связанных с производством и прокатом национальных фильмов. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fond-kino.ru/documents/14/>.

превалювання: є комедії...є фантастика, є модні теми. Достатньо багато тем, умовно кажучи, для молодіжної аудиторії, які мають зрезонувати»³⁰⁴. Те саме говорить і колишній виконавчий директор Фонду кіно Сергій Толстиков: «Безумовно потрібні проекти і фільми з ідеологічним змістом, але це не є визначальним фактором необхідності держпідтримки. Головна передумова держпідтримки – це відтворення різноманітного спектру різножанрового та різнобюджетного кіно саме як феномену культури»³⁰⁵.

Натомість Фонд патріотичного кіно, на рахунку якого лише дві стрічки «Код Апокаліпсису» (2007) Вадима Шмельова та «Піп» (2010) Володимира Хотиненка, відверто називає своїми основними завданнями відродження патріотичного кіно, пропаганду патріотичних ідеалів, формування позитивного образу захисників вітчизни, розробку та реалізацію кінопроектів патріотичної спрямованості, підтримку кіновиробників у створенні військово-патріотичних фільмів. Судячи з усього, Фонд патріотичного кіно призупинив свою діяльність у зв'язку з перенесенням усіх смислових та фінансових акцентів на Федеральний фонд соціальної та економічної підтримки вітчизняного кінематографу. Так, у Фонді патріотичного кіно просто зникла потреба, адже якщо раніше Фонд кіно функціонував на засадах принаймні декларативного плюралізму, то наразі, за участі міністра культури Володимира Медінського, ситуація кардинально змінилася. Згідно з оголошеним конкурсом сценаріїв, фонд буде приймати заявки на 2016-2017рр., що відповідатимуть таким запропонованим темам: "Крим в історії Росії", "До 25-річчя серпневого путчу 1991 року: міфи та реальність", "Петро I", "Російсько-японська війна 1905 року: перемога, що обернулася поразкою", "До 100-річчя подій 1917 року, "Битва за Ленінград. Невський п'ятачок", "Про видатних радянських та російських учених", "Про людей робочих професій", "Про легендарних

³⁰⁴ Заседание сценарной рабочей группы 01 апреля 2015 года // Фонд кино. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fond-kino.ru/news/6/848/>.

³⁰⁵ Толстиков С. Государственная поддержка кинематографа / С. Толстиков. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.proficinema.ru/questions-problems/articles/detail.php?ID=133789>.

вітчизняних спортсменів та їхні перемоги", "Про дружбу народів у Російській Федерації"³⁰⁶. Підсумувати ці статті можна назвою, наведеною в американській газеті «Los Angeles Times»: «Радянська пропаганда? Ні, російські фільми» ("Soviet agitprop? No, Russian films")³⁰⁷.

Як зазначалося вище, «базовий сюжет» історичної політики, яким є міф про Велику Вітчизняну війну, може змінюватися у залежності від конкретної соціально-політичної ситуації³⁰⁸. Більше чи менше «негативу» від реальних фактів може допускатися у його репрезентації, але його «сумарна підсумкова оцінка може бути лише позитивною»³⁰⁹. За таким же принципом міф про Велику Вітчизняну війну функціонує у продержавному кінематографі. На нашу думку, полюсами, у рамках яких відбувається осциляція міфу про війну є стрічки «Сталінград» Федора Бондарчука та «Брестська фортеця» Олексія Котта. Так, у «Сталінграді» продемонстрований героїчний дискурс у всій його повноті, квінтесенцією чого є настільки ж епічна, наскільки штучна, казкова сцена з палаючими червоноармійцями, які, незважаючи ні на що, біжать у атаку (Додаток 1). Натомість у «Брестській фортеці» зберігаються сліди майже елімінованого дискурсу індивідуального переживання війни: солдати під час раптової атаки панікують та розбігаються, капітан вмовляє своїх близьких здатися у полон, щоб вижити, майор говорить про повну неготовність фортеці до військового нападу політруку, що той не хоче сприймати серйозно.

³⁰⁶ Фонд кино и игры патриотов. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://bizpartner.com.ua/ideas/Fond-kino-i-igry-patriotov.html>

³⁰⁷ Зайцева А. Новое кино России: патриотизм за госсеньги / А. Зайцева // Интернет-страница «BBC Russian». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.bbc.co.uk/hi/russian/russia/newsid_7712000/7712514.stm.

³⁰⁸ 60. Молодяков В. Историческая политика и политика памяти / В. Молодяков // Исторические исследования в России – III. Пятнадцать лет спустя / Под редакцией Г.А. Бордюгова. – М.: АИРО-XXI, 2011. – С. 15 – 36.

³⁰⁹ 60. Там само. – С. 15 – 36.

Далі розглянемо приклади того, яким чином використовуються фільми в рамках історичної політики Путінського режиму і які ідеї вони намагаються донести.

1.3. «Ми з майбутнього» і «Туман» : повернення у героїчне минуле

Одна з основних тенденцій російського кінематографу останнього десятиліття, яка вписується у загальну логіку історичної політики нового режиму, полягає у тому, щоб актуалізувати міф про Велику Вітчизняну війну шляхом акцентуації неперехідної важливості цієї війни для кожного росіянина. Ветерани, які поступово йдуть з життя, вже не можуть виконувати роль «узагальнених батьків», які представляють державу у рамках сім'ї, як це було за брежнєвських часів. У ситуації, як її змалював Путін, коли «...молоді люди не розуміють, у якій країні живуть, не відчують зв'язку з попередніми поколіннями, [не відчують] того, що подвиг ветеранів – це предмет їх власної гордості, не відчують зв'язку з героями минулих років»³¹⁰, ідеологами режиму робиться усе можливе, щоб сконструювати цей зв'язок, продемонструвати обумовленість майбутнього минулим, навіяти гордість за нездійснені подвиги, зрозуміти свій безкінечний символічний борг перед героїчними предками. «Якби не вони, нас би не було», - формула, у яку вкладається уся російська патріотика, присвячена Другій світовій війні. У російському воєнному кінематографі майбутнє може поєднуватися з минулим різноманітними способами: як обрамлення («Сталінград»), як спогад («Брестська вежа») або як «подорож у минуле» («Ми з майбутнього», «Ми з майбутнього 2», «Туман»). Саме останній категорії фільмів буде присвячено даний підрозділ.

³¹⁰ Путин: « В России должен быть единый учебник истории» // Интернет-страница «24 мир». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mir24.tv/news/society/6949526>.

Політолог Крістофер Флад вважає однією з основних здатність політичних міфів, подібно до міфів священних, передаватися та сприйматися як повчальні парадигматичні історії³¹¹. Яскраво виражений характер таких моралістичних історій мають фільми «Ми з майбутнього» (2008) Андрія Малюкова, «Ми з майбутнього 2» (2010) Олександра Самохвалова і Бориса Ростова, «Туман» (2010) Івана Шурховецького та Артема Аксьоненка, головні герої яких, наші сучасники, за різних обставин потрапляють у минуле. Ідеологічне повідомлення цих фільмів стає зрозумілим ще задовго до того, як вони закінчуються: сучасне покоління, яке зневажливо ставиться до подвигу своїх дідів, просто не розуміє яким жахом була війна; безпосередня зустріч з нею виявляє стоїцизм предків та нікчемність нащадків, сприяючи духовному переродженню останніх. А.Архангельський зазначає, що у такому сприйнятті війни як «величного очищення» простежується вплив міфу про те, що війна згуртувала людей та зробила їх кращими³¹². Розглянемо сюжети трьох фільмів, щоб зрозуміти як це працює у кожному конкретному випадку.

Комерційно успішний фільм «Ми з майбутнього» режисера Андрія Малюкова, який зібрав, за даними сайту КиноПоиск 8 228 500 доларів (з бюджетом у 5 000 000)³¹³, безперечно, відкрив для нового російського кінематографу тему часових переміщень у славне бойове минуле. Події фільму розгортаються навколо чотирьох друзів, сучасників глядачів, які заробляють тим, що проводять нелегальні розкопки у місцях бойових дій Другої світової війни, шукаючи воєнні нагороди та зброю, за яку щедро платять колекціонери. Групою керує юнак на прізвище Борман, колишній студент історичного факультету, який вивчає воєнні мемуари, вільно говорить німецькою мовою та

³¹¹ Флад К. Политический миф. Теоретическое исследование; пер.с англ. А. Георгиева. – М. : Прогресс – Традиция, 2004. – 264 с.

³¹² Архангельский А. ГОТОВЫЕ УБИВАТЬ. Военно-патриотическое кино сегодня. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.medved-magazine.ru/articles/Andrey_Arhangelskiy_Gotovie_ubivat.1252.html

³¹³ Мы из будущего / Интернет-страница «КиноПоиск» - [Електронний ресурс]. - Режим доступу. - <http://www.kinopoisk.ru/film/260315/ord/rnd/rnd/1431210644/>.

має специфічну інтуїцію, яка допомагає йому визначати місця, де можна знайти цінні воєнні речі. Борману допомагають поціновувач неформальної музики, растаман-гітарист Спирт, типовий «ботан», поведений на комп'ютерних іграх Чуха та фізично сильний НС-скінхед з татуюванням стилізованої свастики на руці Череп. Всі юнаки переслідують суто фінансові інтереси, допомагаючи Борману, окрім Череп, який хоче знайти німецький хрест та пістолет «Вальтер». У ході розкопок під Санкт-Петербургом хлопці знаходять капітанський бліндаж з сейфом, зброєю та кістками. На радощах від такої цінної знахідки вони випивають і растаман зі скінхедом збираються стріляти як у мішені в черепи загиблих, проте їх вчасно зупиняють Чуха і Борман. До хлопців підходить сільська бабуса, яка приймає їх за дослідників. Вона розповідає, що у цьому місці у неї загинув син, і просить хлопців знайти його. Друзі кепкують з неї, особливо почувши про те, що її син, Дмитро Соколов, мав при собі срібний портсигар, та жартома обіцяють повернути його. Бабуса, вражена такою поведінкою, зловісно пропонує хлопцям скупатися у озері неподалік. Хлопці продовжують своє святкування та відкривають сейф, який був у бліндажі. Там, окрім фотокарток, вони знаходять документи зі своїми іменами та фотографіями. Нажахані, друзі думають, що отруїлися неякісною горілкою та мерщій біжать купатися у озері, щоб прийти до тями. Занурюючись в озеро, вони голими виринають у 1942 році. Червоноармійці, які одразу їх ловлять, вважають їх єдиними солдатами 131 стрілкового полку, які вижили та плавом вийшли з оточення. Слова хлопців про те, що вони з майбутнього, що війна закінчилася перемогою СРСР, керівництво сприймає як результат контузії. Знайдені документи підтверджують особистості хлопців і їх зараховують у ряди місцевої військової частини. Чотири випещені хлопці занурюються у буденність воєнного життя з його постійною роботою, раптовими атаками та ризиком. По-батьківськи приязно до них ставиться старшина Ємельянов. Перший же авіаудар у купі з піхотною і танковою атаками викликають у хлопців жах. Вони хочуть негайно повернутися у майбутнє, але повторне занурення у озеро ні до чого не призводить. Невдовзі

вони розуміють що проблема у обіцянці, яку вони дали бабусі, розшукати її сина. Тим часом Чуха та Борман закохуються у медсестру Ніну, яка віддає перевагу останньому. Капітан-особист Жорін, у якого викликали підозри нічні купання хлопців, відправляє їх зі старшиною Ємельяновим у розвідку, у ході якої Ємельянов героїчно гине, даючи змогу решті врятуватися. Утім, юнаків все одно беруть у полон, де вони знаходять Дмитра Соколова. Побитий та знесилений, він передає їм срібний портсигар і допомагає утекти через підкоп. Повернення хлопців у частину викликає ще більше питань у особіста і старшого лейтенанта, проте, окрім короткочасного ув'язнення за бійку, з ними нічого не роблять. Утім, юнаки розуміють, що дістатися до озера до атаки, під час якої снаряд потрапить у бліндаж, який вони знайшли більше 60 років тому, у них не вийде. Незважаючи на протести Спирта, хлопці вирішують боротися разом з усіма червоноармійцями. Кровопротитна атака у ході якої у тому ж таки бліндажі гине Ніна, чотири бійці та поранений командир глибоко вражають Бормана. Він з іншими друзями, які тепер воюють як один, знищують ворожий ДОТ та поранені дістаються до озера і нарешті повертаються у майбутнє. Приголомшлені пережитим, вони, лежачи на березі озера, радіють мирному сьогоденню. Своєрідною мораллю фільму є епізод, коли колишній скінхед Череп каменем здирає своє татування у вигляді свастики, а цинічний практичний Борман з невимовним стражданням на обличчі дістає фотографію Ніни. У заключній сцені фільму духовно перероджена компанія Бормана з болем дивиться на збіговисько скінхедів.

Потужний ідеологічний посил фільму маскується його розважальним характером та яскравими образами. Стрічка створена, щоб апелювати до максимально широкої аудиторії молодих людей, що простежується вже на рівні розробки персонажів: харизматичний інтелектуал Борман, норовливий та егоїстичний репер-гітарист Спирт, сором'язливий геймер Чуха та спортивний прямолінійний Череп, - характери, з якими легко може ідентифікуватися сучасна російська молодь. Бажання здобути широку аудиторію проявляється і у

мереживній білизні та міні-спідниці медсестри Ніни, які не критикували лише ліниві. Численні неточності та огріхи (літній бабусі, якщо вона тільки не народила у 10 років, личило б більше шукати чоловіка, а не сина; хлопці відкопують бліндаж, який розлетівся вщент; у результаті неправильного монтажу герої переміщуються з одного місця на інше) не завадили фільму відкрити нову сторінку у російському кінематографі: згідно з сайтом КиноПоиск, його подивилося 1 250 000 глядачів³¹⁴. Таким чином, підходяща форма для трансляції потрібних режиму ідей була віднайдена. Невдовзі з'явився сіквел «Ми з майбутнього 2» та телефільм «Туман», які експлуатують все ту ж ідею повернення у минуле.

Моралізаторський посил стрічки найбільше виявляється у персонажі Черепа. Незважаючи на те, що Череп – НС-скінхед, який говорив на початку фільму, що «Mein Kampf – грамотна книжка» і що на місці Сталіна він би вже давно об'єднався з Гітлером, щоб «притиснути до нігтя Америку», його відданість друзям, прямолінійність, швидке усвідомлення помилковості своїх поглядів та щире бажання іти в атаку разом з червоноармійцями трансформує його захоплення націонал-соціалістичними ідеями у «помилку молодості». Так, коли він бачить раніше жаданий залізний хрест на німецькому полоненому, він кидає на Бормана розпачливий погляд, який демонструє ту внутрішню зміну, яка відбулася у ньому. Його щире покаяння наприкінці фільму у вигляді рішучого здирання свастики та важкого погляду на своїх вчорашніх товаришів скінхедів є квінтесенцією усього фільму, демонстрацією відновлення «зв'язку з героями минулих років». Прикметним є те, що так само як і президент, відновленням цього зв'язку переймається і режисер стрічки Андрій Малюков: «Я намагаюся показати у своєму фільмі зв'язок часів. Ми усі розірвані, необхідно зв'язати ці вузлики і зрозуміти, що все, що було за нами, - це наше, а не чие-небудь. І те, що ми зараз проживаємо, - це теж наше, а не чие-небудь.

³¹⁴ Мы из будущего / Интернет-страница «КиноПоиск» - [Електронний ресурс]. - Режим доступу. - <http://www.kinopoisk.ru/film/260315/ord/rnd/rnd/1431210644/>.

Ми не намагаємося критикувати теперішній час або хвалити його. У цьому фільмі показане зіткнення часів, щоб глядач сам зрозумів, що цінного у теперішньому часі і що ми втратили цінного з того [часу]»³¹⁵.

Судячи з усього, втратили безкінечно багато, адже галерея персонажів з минулого може викликати хіба що бажання повертатися туди знову і знову. Відважна і гарна медсестра Ніна, чуйний політрук Карпенко, інтелігентний старший лейтенант Олексій Дьомін, спокійний капітан-особист Жорін, який незважаючи на численні дисциплінарні порушення нічого не робить з четвіркою, нарешті, героїчний старшина Ємельянов, який по-батьківськи лагідно ставиться до хлопців, виховує, підтримує, вболіває та, у підсумку, гине за них. На їхньому фундаментальному фоні четвірка з майбутнього виглядає невпевнено і жалюгідно. Саме ці героїчні предки транлюють своїм нащадкам ідеї про відданість Батьківщині, важливість самопожертви та інші тепер забуті ідеали. Так, коли Череп зі Спиртом вчинили бійку, старшина Ємельянов сварить їх таким чином: «Це називається підрив боєздатності військового підрозділу. В умовах бойового стану. А значить зрада». Спирт досить іронічно перепитав: «Чого зрада?» «Батьківщини», - відповів старшина поважним голосом. Так само, коли лейтенант наказує Черепу та Чусі знищити ДОТ, а ті навідріз відмовляються це робити, їм терпляче пояснюють, що, незважаючи на страх, воювати все одно треба. Образ такої гуманізованої війни, з правосудним командуванням, яке все розуміє і підтримує своїх солдат, на нашу думку, безкінечно віддалений від справжніх військових реалій Другої світової війни та війни загалом, зате абсолютно наближений до міфу про справедливую та месіанську Велику Вітчизняну війну, яку інтенсивно транлює Путінський режим.

³¹⁵ Обсуждение фильма «Мы из будущего» / Мероприятия, посвященные Дню Победы // Сайт библиотеки «ФГБОУ ВПО "Госуниверситет - УНПК". - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ostu.ru/libraries/9_mai_2010/9mai_meropr4.php.

Якщо перший фільм, принаймні «незграбно і нещиро намагався навчити молодь хорошому»³¹⁶, то сиквел «Ми з майбутнього 2» схожий на «сон розхитаної свідомості» головного героя³¹⁷. Крім цілковитої обумовленості бажанням заробити гроші на продовженні комерційно успішної першої стрічки (що призводить до неочікуваних сюжетних мутацій), у фільмі більш ніж очевидне політичне антиукраїнське замовлення, яке буде предметом розгляду наступного підрозділу. Прикметним є те, як сюжетна схема повернення у минуле починає використовуватися не лише для того, щоб пояснити важливість міжпоколіннєвого зв'язку, обумовленість майбутнього минулим, вічний борг перед героїчними предками, а і для того, щоб легітимізувати через минуле сучасну напругу у стосунках з сусідами, які, згідно з ідеологічним посилом стрічки, в принципі не здатні до осмисленого діалогу ні тоді, ні зараз. Утім, війна здатна навіть їх очистити та перетворити на «своїх хлопців». Оскільки державний кінематограф є одним з інструментів історичної політики нового режиму, особливо цікаво чути, як ця політика характеризує сама себе: «Львівсько-сандомирський прорив – тема моєї дисертації, я кожен сторінку архіву напам'ятаю», - говорить Борман у «Ми з майбутнього 2». У ситуації, коли доступ до архівів штучно ускладнений, цей епізод здається більш, ніж іронічним.

Адаптацією сюжетної схеми «повернення у минуле» для ведення меморіальної війни усе не закінчилося. Її уперто продовжують використовувати і для інших цілей. Так, у другій половині травня у новинах з'явилося повідомлення про те, що планується ще один сиквел «Ми з майбутнього», щоправда, його можуть назвати «Ми з минулого». Події цієї стрічки будуть розгортатися під час Олімпіади у Сочі 2014 року. Фільм розставить усі крапки

³¹⁶ Корецький В. Мы из будущего-2 / В. Корецький // Огляд фільму на сайті «TimeOut Москва». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.timeout.ru/msk/artwork/180924>.

³¹⁷ Шмелева Н. Революция без крови, или пластилиновая война / Н. Шмелева // Огляд фільму «Мы из будущего-2» на сайті «25-й кадр». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://25-k.com/page.php?id=884>.

над «і» у історії з нерозкритим під час церемонії олімпійським кільцем. Так, згідно з сюжетом, у передгір'ї Сочі радянські розвідники у 1943 році виходять у тил дивізії СС і потрапляють у засідку. Сходження лавини переносить їх у 2014 рік, на Олімпіаду у Сочі. Утім, разом з ними у майбутнє переносяться і офіцери дивізії СС «Едельвейс»: «Їм захочеться відібрати у нас перемогу і переписати історію. Сьогодні багато наших сучасників також хочуть переписати історію. Зносять пам'ятники радянським солдатам і так далі... Мені здається, зачепити питання на цю тему зараз особливо актуально»³¹⁸, - говорить автор сценарію Олександр Шевцов. Згадка про знесення пам'ятників – це, безперечно, камінець у сторону Естонії. Можливо, такі слова сценариста анонсують нові меморіальні бої на території продержавного кінематографу (фільм буде знятий за підтримки Міністерства культури РФ). «Принаймні у цій стрічці ми відповімо на питання, чому не відкрилося кільце», - говорить продюсер стрічки Катерина фон Гечмен-Вальдек³¹⁹. Таким чином, незрозуміло для яких ще завдань новий режим спробує адаптувати одного разу вдало віднайдену сюжетну схему.

У той же рік, що і сіквел «Ми з майбутнього 2», вийшов телефільм «Туман» Івана Шурховецького та Артема Аксьоненка, у якому також використана сюжетна схема повернення у минуле. Під час маршу-кидку троє солдатів російської армії вирішують скоротити шлях, щоб встигнути на обід. Вони виходять на дорогу та намагаються зловити машину, але ніхто не зупиняється. У підсумку вони перегороджують дорогу автобусу з ветеранами. Поки автобус підвозить хлопців, вони фотографуються з ветеранами як з цікавим раритетом. Така поведінка не сходить їм з рук, адже через солдатів ветерани запізналися на захід, присвячений Великій Вітчизняній війні. Командування вирішує покарати за цей вчинок усе відділення, наказуючи здійснити марш-кидок на дванадцять кілометрів з подоланням водної

³¹⁸ Герои продолжения фильма "Мы из будущего" окажутся в олимпийском Сочи // Интернет-страница «Риановости» . - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ria.ru/culture/20150519/1065369323.html#ixzz3awuqD9Bo>.

³¹⁹ Там само.

перешкоди і подальшим виходом на бойові стрільби. Не вкладаючись у відведений час, старший лейтенант, який керує відділенням, приймає пропозицію солдатів зрізати декілька кілометрів через болото. На болоті у цей час стоїть специфічний туман. Коли хлопці виходять з нього, то потрапляють у селище, якого немає на карті. До них наближаються солдати вермахту на мотоциклах, але юнаки переконані, що потрапили на зйомки фільму про війну, аж поки по них не відкривають вогонь, й одразу ранять старшого лейтенанта. Хлопці забирають його та ховаються у лісі, у них починається паніка, хтось кричить, хтось блює. Поки вони приходять до тями, старший лейтенант помирає. Двоє армійців помічають багато мертвих військових Червоної армії і газету «Правда» за 1941 рік, інші бачать німецький бомбардувальник: повільно вони починають розуміти, що опинилися у минулому. Деморалізовані, розгублені, без бойових набоїв, вони більше сваряться між собою, ніж думають, як вийти з цієї ситуації. Сержант на прізвище «Патрон» приймає рішення пробиратися до лінії фронту, щоб з'єднатися з частинами Червоної армії. Від групи одразу відділяється рядовий Міхновець, який думає, що достатньо знову зайти в туман, щоб повернутися у майбутнє, але у підсумку він блукає у ньому і гине. Решта натрапляє на хату, де живе молода дівчина та її батько. До них час від часу приїжджають німці за горілкою. В черговий такий приїзд двох німців солдати ховаються у сараї, але в одного з них не витримуть нерви, і він намагається пояснити озброєному німцю, що ця війна нікому не потрібна, але той одразу його вбиває. Хлопцям вдається застрелити одного німця, а іншого взяти у полон. Ніхто з них не наважується вбити полоненого. Німець чекає поки всі заснуть та показує одному з солдат фотографію дружини та дочок, пояснюючи, що він звичайний фермер, а не солдат, що війна – це Гітлер, а він звичайна людина. Гостя з майбутнього зворушують ці слова, він послаблює мотузку на руках полоненого, але той підступно вбиває його ножом. На ранок німці спалюють хату та вбивають дочку та її батька. Російський солдат завіряє помираючого чоловіка, що війна обов'язково закінчиться, і всі будуть вічно її пам'ятати. Після цього потрясіння шестеро хлопців збираються з духом і

розробляють план помсти німцям. У ході його здійснення гине ще один їхній товариш. Решту відділу захоплюють партизани, на яких в ту ж ніч здійснюється атака. Хлопців лишається четверо, двоє з них у полоні. Товариші вирішують визволити своїх друзів, до них приєднується дівчина з партизанського загону, єдина, хто з нього вижив. Хлопцям вдається захопити машину, яка везла німецькому командуванню дівчат. Солдати запитують їх, чи ті згодні поїхати з ними у частину та допомогти звільнити військовополонених, чи вони б радше повернулися додому. Усі дівчата обирають їхати разом з армійцями, і вони разом вирушають у частину під виглядом німецьких солдат. Там хлопці розуміють, що разом з полоненими німцям вдалося захопити сучасний АК-74, який вони збираються надіслати у Берлін як диво техніки. У підсумку, дівчата, які потрапляють до командування, підривають себе, партизанка душить головного німецького офіцера, частина полонених звільняється, а частина гине. Гине іще один солдат з майбутнього. Решта відділу розуміє, що їм, незважаючи ні на що, треба знайти ящик з автоматом, бо якщо він потрапить у Берлін, хід історії може кардинально змінитися. Хлопці здійснюють напад на групу, яка готує літак до польоту на Берлін, та викрадають автомат. У підсумку в живих лишається один-єдиний сержант на прізвище «Патрон», який знову потрапляє у загадковий туман. Виходить він з нього вже на полігоні у сучасності, де шикуються усі хлопці з його відділу, живі та здорові. У фінальній сцені, що розпочинається майорінням російського прапора, відділення армії стоїть на параді, присвяченому річниці Великої Вітчизняної війни. Повз хлопців проходять ветерани та ті люди, які загинули під час їхньої загадкової пригоди: батько зі своєю дочкою, жінки, що підірвалися з німецьким командуванням, керівник загону партизанів та інші. Обличчя хлопців сповнені розуміння величного подвигу, дехто з них не може стримати сліз. Коли лунає команда «вільно», відділ, який побував у минулому, не рушає з місця.

Отже, щоб воєнне минуле мало справді очисний, священний характер, майбутнє обов'язково має містити певну сцену зневаги до нього: у «Ми з

майбутнього» це виставлення черепів загиблих червоноармійців як мішеней та кепкування з бабусі, яка просить знайти свого сина, у «Ми з майбутнього 2» це руйнування українцями пам'ятника загиблим червоноармійцям, у «Тумані» це зупинка автобусу з ветеранами та фотографування з ними як з цікавими музейними експонатами. У кожному з цих випадків сцена покликана символізувати аморальність сучасного покоління, занепад цінностей та забуття великого подвигу.

Також, у кожному з трьох фільмів є сцени, які символічно протиставляються сценам зневаги та мають місце після повернення у майбутнє - момент покаяння та усвідомлення. У «Ми з майбутнього» це було здирання Черепом татуювання свастики та погляд, сповнений гіркоти, на збіговисько скінхедів. У другому фільмі навіть закостенілі українські націоналісти після повернення з минулого починають говорити російською мовою, мовою героїв Червоної армії, яка вже не видається їм окупантською, як це було на початку фільму. Проте найбільш промовистою є «моралістична» сцена у «Тумані», а тому вона заслуговує особливої уваги. Розпочинає її близький план майоріння російського триколову на параді присвяченому Великій Вітчизняній війні (Додаток 2). Як зазначалося у синопсисі, повз хлопців проходять ветерани, а також люди, чия загибель вони бачили під час подорожі у минуле. Закадровий голос сержанта розповідає, що до цієї пригоди війна для нього вкладалася у схеми та числа, про які розповідали на нудних уроках історії, він не розумів, що «за всім цим стояли справжні люди, хлопчики та дівчатка, молодші за мене, котрі боролися за Батьківщину, гинули за неї, за нас сьогоднішніх, за наше життя». Він згадує як мама у дитинстві кожен рік водила його на паради, які здавалися йому радісними та веселими через блиск орденів на грудях ветеранів, прапорці, кульки та квіти. Юнак ніколи не міг зрозуміти чому це «свято зі сльозами на очах», проте тепер він збагнув, що «Батьківщина одна, одна на всі часи». Символічну ходу ветеранів та загиблих періодично переривають близькі плани зворушених облич хлопців, багато з яких не можуть стримати сліз.

(Додаток 3). Навіть після того, як лунає команда «вільно», відділ, який побував у минулому, не рушає з місця, а немов застигає, віддаючи шану подвигу ветеранів. Камера підіймається вгору та завмерлий відділ поступово ховається за майорінням триколову Російської Федерації, беручи усю цю сцену у своєрідне обрамлення. Прикметним є те, що червона частина прапору затримується на частку секунди, утім і її достатньо для відчуття, що зараз має з'явитися серп і молот (Додаток 4). Але все ж фінальним кадром фільму є близький план прапору Російської Федерації (Додаток 5).

Також особливий акцент у всіх трьох стрічках робиться на цілковитій безпорадності гостей з майбутнього в умовах війни. Саме їм притаманний страх, егоїзм, розгубленість, радянські ж солдати не піддаються паніці, не підвладні болю. Коли вони спокійно та героїчно помирають, як, наприклад, старшина Ємельянов з «Ми з майбутнього» або батько дівчини з «Туману», їх цікавить лише одне: коли і чією перемогою закінчиться війна. Максимально розгорнуто послання з майбутнього передає солдат, на руках якого помирає старий чоловік: «Ми цю перемогу ніколи не забудемо, діду, розумієш? Для нас 9 травня найголовнішим святом буде. Важливішим від Нового Року. І ветерани кожен рік будуть йти головною вулицею, а всі їм будуть квіти дарувати і «дякую» казати. Хвилина мовчання щороку. І через 10, через 20, через 40, через 70 років, - завжди, розумієш, діду? І кіно знімати, тому що якби не Ви, нас би взагалі не було». Таким чином, якщо перший та другий фільми «Ми з майбутнього» принаймні намагаються сховати свій чіткий ідеологічний підтекст за формою розважального кіно для молоді, то «Туман» проговорює неказане і за них, і за себе. Нагадаємо, що саме після цього пристрасного монологу, решта відділення збирається з силами та дає рішучу відсіч німцям. Прикметним є те, що єдиний солдат, який залишився в живих у «Тумані», - це сержант «Патрон». Хлопець отримав своє прізвисько через те, що носив на ший привезений батьком з війни набій. Судячи з усього, мова йде про Афганську або скоріше за все Чеченську війну. Саме цим патроном, єдиним, який мало

відділення у минулому, сержант вбиває першого німця. У такий спосіб Друга світова війна символічно поєднується з більш близькими за часом російськими війнами.

Таким чином, на нашу думку, фільми, структурним елементом яких є повернення у минуле, слугують своєрідною метафорою до усього Путінського режиму, який звертається до героїчного минулого як до ресурсу своєї легітимації. Подорожі у минуле з майбутнього, у майбутнє з минулого видаються нав'язливим сюжетом продержавного кінематографу, що не може не наштовхувати на певні думки. Так, фатальний брак у сьогоденні ресурсів для конструювання позитивної російської ідентичності спричинює безкінечну фрагментацію історії, несамовиту гру з її ізольованими шматками, у результаті якої виходять химерні комбінації, покликані легітимізувати дії політиків та слугувати основою для консолідації суспільства. Дистильована війна, образ якої транслюється сучасним російським військовим кінематографом, є саме однією з таких комбінацій. Використання сюжетної схеми повернення у минуле ідеально транслює образ цієї війни та виконує нагальні для режиму завдання: створює атрактивний для молоді образ війни як місця лише для сильних духом, вписує досвід війни у рамки повсякденності, обґрунтовує напруження у стосунках з сусідами або ж неможливість мирного співіснування, навіює думку, що набагато краще героїчно померти за Батьківщину, ніж жити у сучасному, нудному та безпринципному часі.

2.4. «Ми з майбутнього 2» і «Матч»: меморіальні війни на території кінематографу

Відомо, що В.Ющенко під час свого перебування на посаді Президента України проводив інтенсивну історичну політику, центральним елементом якої була проблема Голодомору 1932-1933 років. Причиною такої інтенсифікації була надія на те, що «національно-орієнтована гуманітарна політика та історична політика як її елемент може стати джерелом «морального зцілення»

суспільства і допоможе відновити морально-політичну єдність України»³²⁰. Одразу після вступу на посаду голови держави В.Ющенко створив комеморативний наказ “Про додаткові заходи щодо увічнення пам’яті жертв політичних репресій та голодоморів в Україні”, що був лише першим у низці президентських актів у рамках історичної політики. Так, у 2007 році президент присвоїв звання Героя України головному командирі УПА Роману Шухевичу, у 2010 році – керівнику ОУН Степану Бандері, а згодом визнав воїнів ОУН-УПА учасниками боротьби за незалежність України³²¹. Головним супротивником історичної політики українського президента стала Російська Федерація. Про присвоєння звання Героя України Степану Бандері недвозначно висловився В.Путін: «...керівництво «кольорового руху» плюнуло в обличчя своїм політичним спонсорам, видавши наказ про оголошення Степана Бандери Героєм України, людини, яка не лише співпрацювала з нацистами, але й відрізнялася особливою жорстокістю при розправах з євреями та поляками»³²². Не обійшлося і без апеляції до героїчних предків. Так, віце-спікер верхньої палати російського парламенту Юрій Воробйов прокоментував подію наступним чином: «Це просто стыд і сором. Якби про це дізналися наші діди і батьки, то просто б перевернулися від обурення у своїх могилах»³²³. Оскільки ми вважаємо, що російська політика має систематичний характер, а слова президента сприймаються зазвичай як керівництво до дії, не дивно, що голова фонду «Історична пам’ять», провладний історик Олександр Дюков, який спеціалізується на історії Другої світової війни та розпалюванні з її допомогою

³²⁰ Касьянов Г. Голодомор и строительство нации / Г.Касьянов // Журнал «PRO ET CONTRA». – Т. 13. – С. 29.

³²¹ Ющенко визнав вояків ОУН-УПА борцями за незалежність// Інтернет-сторінка «ТСН». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/yushchenko-viznav-voyakiv-upa-bortsyami-za-nezalezhnist.html>

³²² Путин: указ Ющенко о Бандере - "плевок в лицо" политическим спонсорам // Інтернет-сторінка «Риановости». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ria.ru/politics/20100215/209338095.html>.

³²³ В Росії надання Бандері звання Героя назвали ганьбою // Інтернет-сторінка «ТСН». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/v-rosiyi-nadannya-banderi-zvannya-geroya-nazvali-ganboyu.html>.

меморіальних конфліктів, присвятив численні статті та книги єврейському та польському аспектам у діяльності ОУН-УПА. Для прикладу можемо назвати книгу «Другорядне питання. ОУН, УПА і вирішення «єврейського питання» або збірку під редакцією Дюкова «Польське питання» у планах ОУН(Б): Від насильної асиміляції до етнічних чисток». Світ побачили й інші одіозні збірки, як наприклад, 700-сторінкова «Фашизація України» Дмитра Зеркалова, яка теж не оминула ні особистість Степана Бандери, ні діяльність ОУН-УПА. У світлі такої політики абсолютно зрозуміла пропагандистська спрямованість стрічки «Ми з майбутнього 2» (2010), де лише наївний глядач міг не побачити антиукраїнського політичного замовлення. Загалом фільм складений зі сцен, які погано пов'язані між собою, «задумка і пафос кожної з яких абсолютно зрозумілий – і не має ніякого відношення до сусідньої»³²⁴. Так, згідно з сюжетом, Череп, який продовжує займатися розкопками, але вже з більш благородною метою, ніж у попередньому фільмі, повертає невідправленого листа онучці учасника бойових дій під Львовом. У її квартирі він бачить фотографію Ніни з погонами, введеними у 1943 році. Це змушує його думати, що Ніна не загинула у знищеному вщент бліндажі, про що він розповідає Борману. Після того як Борман дізнається, що Ніна вижила, він мріє знову повернутися у минуле. У цей же час друзі вирушають в Україну, щоб як представники Петербурзького університету брати участь у реконструкції боїв під Бровами, у ході яких була майже повністю знищена дивізія СС Галичина. Місцеві жителі зустрічають їх вкрай непривітно: представник української групи Тарас, побачивши як вони тільки-но виходять з автобуса, кричить «москалі!», «вішайтеся!», показуючи характерні жести, те саме робить і його товариш, Серій, «стріляючи» з телефона у них. В «москалів» летять порожні банки, а дівчина, яка займається організацією заходу, Маша (судячи з усього теж росіянка), недвозначно називає українців «відморозками». На вечірньому

³²⁴ Гусев А. «Мы из будущего»: Планка для товарища Бендера/ А. Гусев // Интернет-страница «Фонтанка.ру» . - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fontanka.ru/2010/02/25/100/>.

концерті конфлікт тільки загострюється: Тарас вульгарно чіпляється до Маші, пропонуючи Сірому взяти її «у полон на ніч», вступається за неї, звичайно, Череп. Тарас продовжує загострювати конфлікт аж поки з криком «кляті москалі!» не починається бійка. Утім, сам Тарас зі своїм слабохарактерним другом Сірим, сином депутата Верховної Ради, тікають у ліс. Там вони випадково знаходять пам'ятник загиблим червоноармійцям, який Тарас, не роздумуючи, руйнує з вигуком: «Окупанти кляті!». Зловісно падає зірка, яка вінчала пам'ятник. Наступного дня у залишках укріплення Борман, який хоче знову повернутися у минуле, розповідає Черепу про те, що у цих краях оборону тримав майор Олексій Дьомін, а тому, можливо, Ніна теж тут була. Випадково Борман помічає, що Череп сидить на бомбі. У цей час Тарас з Сірим жартома кидають у «москалів» петарду. Після потужного вибуху уся четвірка опиняється у 1944 році, де їх одразу беруть у полон воїни УПА. Незважаючи на розповіді Сірого про майбутнє та вільну Україну, керівник загону (який, звичайно, їсть сало і п'є горілку, допитуючи полонених) віддає наказ розстріляти хлопців. На очах у четвірки воїни УПА жорстоко розстрілюють полонених. Четвірку від розстрілу рятує лише раптова атака німецької армії. Після довготривалої втечі хлопці потрапляють у полон вже до червоноармійців. Борман, як знавець історії цього періоду, вигадує легенду свого перебування у цих місцях, але командування перевіряючи озвучену ним розповідь, розуміє, що це брехня. Борману з Черепом не лишається нічого, окрім як розповісти правду про те, що вони з майбутнього, та закликати командування зателефонувати на передову та попередити, що німці прорвуть оточення. Коли старший лейтенант відмовляється це робити, Борман з Черепом нападають на нього та змушують дати їм машину, щоб відправитися на передову до уже майора Олексія Дьоміна самотужки. На передовій Борман зустрічає Ніну і дізнається, що вона вагітна від Олексія. Майор просить перевезти її у безпечне місце, але дорогою на машину нападають німці і Ніна починає народжувати. Утім, Борману все ж вдається вивезти Ніну у село, де у неї приймають пологи. На село у цей час починається наступ німців, у ході якого поселення знищують

уцент. Четвірка встигає вкритися у маєтку, який розташований у стратегічно важливому місці. У Ніни з Борманом, який одержимий ідеєю забрати її у майбутнє, відбувається вирішальна розмова, під час якої Ніна говорить, що кохає лише свого чоловіка і хоче бути з ним. У цей час на маєток починається наступ німецьких військ. Тарас рятує дитину, віддає її санітарному обозу та разом з Сірим повертається у маєток. Борман лишає Ніну у лісі і приєднується до друзів. Там четвірка героїчно тримає оборону разом з частиною майора Дьоміна, якому вони перед його загибеллю встигають сказати про народження сина. Коли маєток разом з німецькими військами накриває вогонь «Катюш», герої знову повертаються у свій час. Фільм закінчується сценою, де Борман зустрічається у кафе з дівчиною як дві краплі води схожою на Ніну. Вона представляється як Дьоміна, судячи з усього, правнучка героїчного майора.

Сучасні агресивно налаштовані українці видаються логічним продовженням своїх кровожерливих предків з УПА, хіба що менш відважним, ніж останні. Про ворожість українців Борман попереджає студентів ще в університеті: «І не дивуйтесь, якщо дізнаєтеся, що ви москалі». Справді, не встигли росіяни ще ступити на українську землю, як українці починають проявляти свою ворожість до них стандартним набором етнічної лайки та киданням порожніх пляшок. Деякі войовничі українці, які теж щойно приїхали у табір, уже вдягнені у форму СС та тримають у руках нацистські прапори (Додаток 6). Складається враження, що це мало не їх повсякденний одяг. Утім, росіяни теж однозначні у своїх характеристиках: «відморозки», «клоуни», - по-іншому українців вони не називають. З розповіді Тараса ми дізнаємося, що батько Сірого – депутат Верховної Ради, а тому Сірий має все, що захоче: бентлі, гроші, освіту, квартиру. Цей момент, який неодноразово наголошується протягом фільму, покликаний, на нашу думку, транслювати ідею про продажність української влади. Як зазначає один з критиків, те, як «неоковирно продемонстрована проблема українських націоналістів, змушує серйозно

здуматися про політичне замовлення»³²⁵. Панібратська поведінка між воїнами УПА, які сміються, жартують та відповідають на накази словами «як скажеш», справді більше нагадує бандформування з сучасної російської пропаганди, аніж армію. Як вже зазначалося вище, сотник-командир УПА, невдало зіграний Остапом Ступкою, допитує прибульців з майбутнього, п'є горілку та їсть сало. Коли він пропонує Сірому випити, а той відмовляється, командир з жахом питає: «Може, ти не українець? Може, ти ще й сала не любиш?!» Навряд чи можна уявити більш стереотипне та жалюгідне зображення українців, у яких сало виступає основою національної ідентичності. Утім, окрім поїдання сала в українських націоналістів є ще одне заняття: масовий розстріл полонених. Поки четвірку ведуть на страту, Борман чітко пояснює Черепу та глядачу, щоб унеможливити будь-яку хибну інтерпретацію: «Це УПА. Українська повстанська армія. І що нам світить тепер - невідомо». Коли хлопців підводять до ями з полоненими та штовхають туди, упівець дід Микола повільно виголошує: «Тут людей немає, одні тільки комуняки або ті, хто їм допомагав». У цей час камера по черзі показує близький план нажаханих жіночих облич (Додаток 7). Таким чином, у глядача утворюється однозначна конотація найбільш злісних ворогів повстанської армії з нажханими жінками. Упівці віддають гвинтівки двом українцям з майбутнього та пропонують розстріляти людей у ямі в обмін на своє життя. Хлопці не можуть цього зробити, і солдати самі розстрілюють усіх полонених, окрім росіян з майбутнього. Знову ж таки, особливо криваво помирають жінки. Прикметним є те, що після кадру з кулями, які влучають у голову жінки (Додаток 8), ідуть кадри, на яких видно лише руки, які тримають гвинтівку, та блискучу пряжку-тризуб, що слугує візуальним центром кадру (Додаток 9). Далі ми знову бачимо ту саму жінку і те, як кулі продовжують пронизувати її тіло (Додаток 10). Смерть червоноармійців, які теж були у ямі, показана швидко і незакцентовано. Візуальний ланцюжок

³²⁵ Два раза в одну воронку / Рецензия на фильм «Мы из будущего 2» . - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mirf.ru/Reviews/print4142.html>.

«розстріляна жінка – український тризуб та гвинтівка – розстріляна жінка» підлягає однозначному узагальненню усім відомою російською пропагандистською формулою: УПА знищувало мирне населення.

Особливої уваги заслуговує також остання сцена оборони стратегічно важливого маєтку, де четвірка з майбутнього та червоноармійці пліч-о-пліч борються з єдиним ворогом – німецькими солдатами. Заклучні кадри цієї сцени, лощені та штучні, є передвісниками естетики бондарчуківського «Сталінграду» (2013) (Додаток 11). Як вже йшлося вище, за поверненням у майбутнє має слідувати моралістична сцена, де герої усвідомлять урок, який їм дала історія. Оскільки Борману та Черепу за великим рахунком вже нічого усвідомлювати, адже це було зроблено ще у першому фільмі, то, судячи з усього, це мають зробити палкі українські націоналісти. І вони роблять: і Тарас, і Сірий після повернення у майбутнє говорять російською мовою, мовою героїв Червоної армії, яка вже не видається їм окупантською, як це було на початку фільму. Сіквел «Ми з майбутнього 2» став не менш комерційно успішним, ніж перший фільм: його подивились 1400 000 російських глядачів³²⁶. Широка аудиторія та очевидне політичне замовлення зробили цю стрічку успішним інструментом історичної політики Росії, який зробив свій внесок у демонізацію українців та УПА.

Фільм «Матч» (2012) Сергія Малюкова, режисера першого фільму «Ми з майбутнього», заснований на відомому міфі про «матч смерті» у Києві 9-го серпня 1942 року. Так, згідно з міфом, після того, як гравці радянської команди «Старт» не погодилися програти німецькій команді «Флакельф», вони були заарештовані та розстріляні фашистами. Як зазначає журналістка «Der Spiegel» Катя Ікен у інтерв'ю зі спортивним істориком Марквартом Херцогом, цей матч

³²⁶ Мы из будущего 2 / Интернет-страница «КиноПоиск» - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.kinopoisk.ru/film/468123/>.

був «неймовірно символічним тріумфом – переможені обіграли переможців»³²⁷. Незважаючи на те, що міф був неодноразово розвінчаний, а прокуратура Гамбургу, яка займалася розслідуванням загибелі спортсменів, у 2005 році закрила порушену 30 років тому справу за відсутності доказів цілеспрямованого знищення футболістів, Сергій Малюков все одно екранізує канонічний радянський міф. Так, загальновідомим є те, що футболістів вбили у різний час і за різних обставин³²⁸, що троє з них були донощиками гестапо³²⁹, що після цього матчу був зіграний ще один матч 16 серпня з командою «Рух»³³⁰, що агресивно грала не німецька команда, а радянська (один з гравців якої навіть зламав німцю коліно³³¹), що арбітр перед початком гри попросив команду привітати суперників, а не програти матч³³², що загалом матч проходив у дружній атмосфері³³³. Проте, оскільки «матч смерті» є однією з яскравих варіацій політичного міфу про Велику Вітчизняну війну, він, незважаючи ні на що, актуалізується з новою силою. Щоправда сценаристи вирішили заперечити один з аспектів розвінчання міфу, вклавши у уста офіцера гестапо наступні слова: «Ми будемо вбивати їх [гравців «Старту»] одне за одним і смерть їхня не буде мати нічого спільного з цим футбольним матчем». Після цих слів інформація про закриття Гамбурзькою прокуратурою справи, яка подається глядачеві у фінальному кадрі, сприймається як безсилля останньої розкрити підступний план нацистів.

³²⁷ Икен К. Правда о «матче смерти» / Катя Икен // Интернет-сторінка «Главком». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavcom.ua/articles/7427.html>

³²⁸ Миф о «Матче смерти» / Летопись Акселя Вартаняна // Интернет-газета «Спорт Экспресс». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sport-express.ru/newspaper/2007-02-16/16_1/?view=page.

³²⁹ Там само.

³³⁰ Икен К. Правда о «матче смерти» / Катя Икен // Интернет-сторінка «Главком». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavcom.ua/articles/7427.html>.

³³¹ Там само.

³³² Осипчук И. «На „матч смерти“ команда „Старт“ вышла в красных футболках, которые выдали сами же оккупационные власти» / И. Осипчук // Интернет-страница «Факты и комментарии». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fakty.ua/151658-na-match-smerti-komanda-start-vyshla-v-krasnyh-futbolkah-kotorye-vydali-sami-zhe-okkupacionnye-vlasti>.

³³³ Икен К. Правда о «матче смерти» / Катя Икен // Интернет-сторінка «Главком». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavcom.ua/articles/7427.html>.

Як зазначає М.Херцог, цей міф є ідеальним у драматургічному плані: «Настільки геніальним, сумним та прекрасним, що він просто зобов'язаний бути правдивим». Більше того, продовжує спортивний історик, «не існує іншого футбольного міфу, який розповсюджувався б так довго, так ефективно і на настільки різноманітних рівнях, як легенда «матчу смерті»³³⁴. Так, міф про «матч смерті» увійшов у радянські шкільні підручники, йому присвячували пам'ятники (біля стадіону «Динамо» та «Старту», останній перейменовано на честь легендарної команди), про нього знімали художні фільми (радянський «Третій тайм» (1962) та численні документальні передачі. Як зазначає Херцог, цей міф глибоко вкорінився у колективній свідомості³³⁵, тому його було так легко відродити у рамках російської історичної політики, націленої на актуалізацію усієї міфології Великої Вітчизняної війни. Фонд кіно з його особливою увагою до стрічок на воєнну та спортивну тематику охоче профінансував «Матч». Стрічка починається з подвійної перемоги зірки київського «Динамо» воротаря Миколи Раневича (Сергій Безруков): по-перше, завдяки його блискучій грі виграє команда, по-друге, Анна (Єлизавета Боярська), дружина Георгія Шевцова, капітана команди суперника, з якою Микола довгий час перебував у романтичному зв'язку, нарешті наважується кинути чоловіка і бути з Раневичем. Поки Анна чекає свого коханого після матчу до неї незграбно і жалюгідно заграє директор школи, у якій вона викладає німецьку, проте його дії викликають у Анни та її подруги лише сміх. Безтурботне щастя Миколи та Анни перериває війна. Уся команда «Динамо» вирішує у перший же день записатися добровольцями на фронт. Туди ж записується сусід Миколи, єврей Михайло. Інший сусід Миколи, україномовний Дещеня, зіграний Остапом Ступкою, підглядає за Анною, яку воротар залишив у своїй кімнаті. Повернувшись з мобілізаційного пункту, Раневич погрожує йому та каже, що з Анною вони скоро одружуються, а тому

³³⁴ Икен К. Правда о «матче смерти» / Катя Икен // Интернет-сторінка «Главком». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavcom.ua/articles/7427.html>.

³³⁵ Там само.

вона житиме тут. Микола заспокоює Анну, говорячи що війна швидко скінчиться і вони знову будуть разом. Наступного дня він іде на фронт зі своїми товаришами по команді. 20 вересня 1941 року у Київ входять війська нацистів. Недолугі українки у національному вбранні зустрічають окупаційну адміністрацію з хлібом та сіллю. Тим часом, директор школи, обраний бургомістром міським проводом ОУН, намагається українською мовою висловити свою повну лояльність до нацистів, але нацистське командування роздратовано перериває його та вимагає, щоб він говорив російською. Нацисти оглядають Бабин Яр та вирішують, що це ідеальне місце для масових розстрілів. Першими, кого вони вирішують знищити, стають душевнохворі люди з психіатричної лікарні. Дещеня, сусід Раневича, який став колабораціоністом, допомагає виганяти хворих, яким ніби-то треба просто виконати роботи у Яру. На руці у нього замість пов'язки зі свастикою пов'язка з українським прапором. Тоді ж молода медсестра намагається чинити опір діям колаборантів та нацистів, а потім супроводжує їх до Яру. Керівники проганяють її та віддають наказ розстріляти усіх хворих. Раневич зі своїми товаришами по команді опиняється у таборі для військовополонених. Тим часом відбуваються перші вибухи, спричинені мінуванням міста підрозділами НКВС. Окупаційна влада звинувачує в усьому євреїв та готується до «остаточного рішення» єврейського питання. Колабораціоністи з українськими пов'язками на руках розграбовують синагогу та б'ють равинів. Німецьке командування говорить євреям, що українці не пробачать їм руйнування Києва, а тому німці, щоб уникнути німецьких погромів, збираються вивезти їх і Німеччину на роботи. Анна дізнається, що Микола у таборі під Києвом та просить бургомістра звільнити його. Той говорить, що звільнить Миколу лише у тому випадку, якщо Анна вийде за бургомістра заміж. Відвідавши цей табір, у якому повсякчасно розстрілюють людей, Анна приймає пропозицію бургомістра. Її колишній чоловік, Георгій Шевцов, який теж співпрацює з режимом, створює за підтримки бургомістра футбольну команду «Рух». Тим часом євреїв ведуть під «Лілі Марлен» на знищення до Бабиного Яру. Сім'я

Михайла, сусіда Раневича, маючи погане передчуття, просить свою маленьку дочку, Софію, повернутися додому. Там її рятує від колабораціоністів Анна, яка прийшла за своїми речами. Так, вона починає переховувати дівчинку у сараї. Шевцов, звільняючи Раневича та його товариша з табору, говорить йому, що сам прийняв таке рішення, замовчуючи про роль Анни в цьому. Також він повідомляє, що Анна тепер дружина бургомістра. Повертається Михайло Свірський, якого Раневич, щоб вберегти від знищення, бере у свою новостворену команду «Старт». У першому матчі між колаборантською командою «Рух» та «Стартом», остання виграє, що є лише першою перемогою у низці багатьох інших. Після одного з переможних матчів глядачі, настільки натхненні перемогою, що кидаються «бити фриців». Вище окупаційне командування розуміє, що так продовжуватися не може і доручає офіцеру гестапо «організувати перемогу» німців. Дізнаючись через Шевцова про те, що капітан-воротар команди був закоханий у Анну, німці вирішують натиснути на нього, погрожуючи їй смертю та смертю усієї команди. Тим часом бургомістр рятує Анну та Софію, дістаючи для них пропуски та допомагаючи виїхати з міста. Медсестра, подруга Анни, розповідає своєму брату, який дружить з Раневичем, про те, що їх випустили з табору не через футбол, а через вимушене одруження Анни. Товариш переповідає це Миколі під час вирішального матчу з німцями. Раневич відверто здає першу частину матчу, але потім помічає на трибуні Анну. Він надихається і під час таймауту говорить товаришам по команді, що хотів би виграти, незважаючи на загрозу смерті: «Є такі речі, за які варто померти. Я буду грати і нехай наші на трибунах дивляться та бачать, що їх можна бити, оцих, які вища раса, супер-люди. І нехай усі знають, що нічого не закінчилося. І перемога буде за нами». Воротаря підтримує уся команда, і вони починають стрімко вирівнювати рахунок. Тоді один з німецьких гравців ніби випадково б'є Раневича ногою по обличчю, коли той ловить м'яч. Незважаючи на важкий стан, воротар продовжує гру, і у підсумку команда перемагає. Перемога супроводжується радіощами глядачів. Стає зрозумілим, що цією грою вдалося підняти бойовий дух окупованого населення.

Важко не погодитися з думкою Ярослава Підгора-Гвяздовського про те, що «мелодраматична історія між голкіпером футбольної команди і жінкою, що зраджує чоловікові, і загалом футбол є лише тлом для ідеологічної атаки»³³⁶. Так, у фільмі можна виокремити декілька ідеологічних посилів: усі україномовні українці (окрім двірника, який допомагає переховувати Софію) - колаборанти та антисеміти, усі російськомовні українці (окрім Шевцова) - люди благородні, які вимушено йдуть на контакти з окупаційною владою. Стрічка знята ніби на підтвердження слів одного з «маршалів перемоги» Георгія Жукова, який під час звільнення Києва відмовився забезпечити щойно мобілізованих українців зброєю, пояснюючи це тим, що усі, хто жили на окупованих територіях - зрадники³³⁷. І у «Ми з майбутнього 2», і у «Матчі» Остап Ступка зіграв узагальнені ролі карикатурних, злочинних українців. У першому фільмі - сотника УПА, який їсть сало, п'є горілку та розстрілює полонених жінок, у другому - колаборанта Дещиню, який підглядає у замкову щілину за сусідами, допомагає пригнати на знищення душевнохворих, розграбовує синагогу, б'є євреїв, спокійно дивиться, як сусідська сім'я з малою дитиною вирушає в Бабин Яр, а потім грабує їх кімнату. Щойно німці в'їжджають у Київ, Дещиня задоволено каже: «Буде порядок!». З його монологу про перше травня дізнаємося, що йому, як, здається, і більшості українців, не принципово радянський чи нацистський режим, адже у кожному можна знайти свої плюси: за радянських часів, говорить Дещиня, перше травня було вихідним, тому можна було поспати («Спиш собі, хропеш, а під вікнами дурні ходять, співають, кричать «ура, товариші!», ну я теж, звичайно, «ура», ну а потім на інший бік перевернувся - і далі собі свищеш носом»), а за німецької

³³⁶ Підгора-Гвяздовський Я. Безруков, німці і скандал/ Я. Підгора-Гвяздовський // Інтернет-газета «ZN,UA». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/CULTURE/bezrukov,_nimtsi_i_skandal__chomu_v_ukrayini_zaboronyayut_smertelny_match.html

³³⁷ Жуков: "Нах...й вооружать этих хохлов? Чем больше в Днепре потопим, тем меньше придется в Сибирь ссылать!"// Інтернет-сторінка «Тексти.Org.Ua». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://texty.org.ua/pg/article/devrand/read/49463/Zhukov_Nahj_vooruzhat_etyh_khohlov_Chem_bolshe.

окупації - це «перше травня без жидів», тобто таке свято, за яке можна і попрацювати.

В українського антисемітизму у стрічці є своя особлива лінія. Видається, що українці ненавидять євреїв мало не більше, ніж німці. Промовистою є сцена пограбування синагоги та побиття равинів, де при тьмяній освітленості в очі особливо кидаються яскраві блакитно-жовті пов'язки на руках у численних колабораціоністів (Додаток 12). Так само, як і після кадрів збивання зірки Давида з синагоги, на екрані з'являється одразу декілька блакитно-жовтих пов'язок (Додаток 13). Розграбовуючи синагогу, українські колаборанти кричать: «Життя нема від вас, жидів! Курви пейсаті! Жидва клята!» Вони ж допомагають пригнати євреїв у Бабин Яр. Коли Раневич повертається у свій дім з концентраційного табору, він застає Дещеню, що риється у речах єврейської сім'ї. На питання: «Де Свірські?» Дещеня цинічно відповідає: «Де-де...вже ніде!». Сцени подібного характеру можна перераховувати дуже довго, адже стрічка має їх безліч. Уявлення про українців як про антисемітів, так само, як і про палких прихильників окупаційної влади, чудово вкладається у намагання Кремля представити політичний процес в Україні як тотальну фашизацію. Апогей цих спроб відбувся під час подій на Майдані 2014 року, коли В.Путін неодноразово заявляв, що в Україні відбувається «розгул неонацистів, націоналістів та антисемітів»³³⁸.

Особливу увагу слід звернути на персонаж бургомістра. Одержимий ідеєю про «вільну Україну під німцями», він ніби не бачить наскільки презирливо ставиться до нього окупаційна влада. Найбільш промовиста у цьому сенсі сцена, коли, вітаючи командування, яке щойно в'їхало у місто, бургомістр спочатку намагається говорити німецькою («Він думає, що говорить німецькою», - кепкують з нього офіцери), далі українською, але його грубо

³³⁸ "В Украине разгул неонацистов, националистов и антисемитов", - Путин. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://censor.net.ua/news/274077/v_ukraine_razgul_neonatsistov_natsionalistov_i_antisemitov_putin.

переривають («Ми не розуміємо вас, говоріть російською»), а потім недолуго продовжує російською, примішуючи українські слова. Крах його надій символізує сцена зі скиданням з адміністративної будівлі українського прапора та вивішування прапора Третього рейху. Іронічно, але у 2015 році ця сцена асоціюється винятково з діями російських військових на Донбасі.

Квінтесенцією жалюгідного зображення українців у стрічці є сцена, «незмивна блюзнірська пляма»³³⁹, коли галасливі (звичайно, україномовні) жінки у національному вбранні, які мають винести хліб-сіль німцям, випадково забувають його на розподільних стійках між унітазами (Додаток 14). Утім, вже вибігши на вулицю, згадують про нього та повертаються. А потім щасливо дивляться, як німець відламає та їсть шматок від цього «туалетного хліба». «На диво поганенький зразок пропагандистського кіно», як його називає Ярослав Підгора-Гвяздовський, знятий на кошти, виділені російським Федеральним фондом соціальної та економічної підтримки вітчизняної кінематографії, не залишає питань про те, кому вигідна подібна репрезентація української історії. Прикметно, що режисер стрічки Андрій Малюков уперто наголошує на тому, що «знімав фільм про кохання та футбол», а політична сторона питання його зовсім не цікавила³⁴⁰. Утім, на нашу думку, стрічки «Ми з майбутнього 2» та «Матч» спрямовані на те, щоб повністю дискредитувати роль українців у Другій світовій війні, і як наслідок, сприяти повній монополізації перемоги Росією. Два фільми з'єднуються у єдине ціле, щоб представити колабораціоністів дивізію СС «Галичину» та УПА на - Західній Україні, та зрадників і запродавців - у Києві. Таким чином, якщо росіяни черпають свою ідентичність з «Величної Перемоги», то українці мають, очевидно, черпати її з

³³⁹ Підгора-Гвяздовський Я. Безруков, німці і скандал/ Я. Підгора-Гвяздовський // Інтернет-газета «ZN,UA». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/CULTURE/bezrukov,_nimtsi_i_skandal__chomu_v_ukrayini_zaboronyayut_smertelny_match.html

³⁴⁰ Решетников К. «Я не делал политического кино». Режиссер фильма о расстреле футболистов в оккупированном Киеве рассказал об Украине и Безрукове/ К. Решетников // Взгляд. – 2012. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vz.ru/culture/2012/5/3/577233.html>.

колабораціонізму та зради, хіба що тепер вони прислужують не перед німцями, а перед американцями, - такою видається логіка, яку транслиють ці стрічки у рамках державного ідеологічного проекту. Бажання повністю викреслити Україну з історії Другої світової війни дійшло свого апогею під час святкування 70-ї річниці з Дня Перемоги. Так, у своїй урочистій промові В. Путін не згадав Україну серед числа держав, які брали участь у війні: «Разом з російськими військовими по Красній площі пройдуть парадні розрахунки ще десяти держав. Це представники Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Казахстану, Киргизії, Таджикистану. Їх діди і прадіди були пліч-о-пліч – і на фронті, і в тилу³⁴¹». Дострокове усунення від влади президента В.Януковича у 2014 році, як зазначає Гасан Гусейнов, викликало політичне «коротке замикання» у Росії: офіційна пропаганда негайно кваліфікувала це як «фашистський», «бандерівський» державний переворот³⁴².

Намагання офіційних російських ЗМІ охрестити український політичний процес як «фашизацію» шляхом звинувачення влади у антисемітизмі та уславленні націонал-соціалізму впало на вже підготовлений ґрунт.

2.5. «Білий тигр»: символічний конструкт «Вічної війни».

Як ішлося вище, міф про Велику Вітчизняну війну є потужним засобом побудови позитивної націонал-патріотичної та мобілізаційної ідентичності. На думку Галини Зверєвої, його яскраві медійні образи екстраполюються на все нові і нові російські війни та військові конфлікти, у підсумку створюючи

³⁴¹ Мы преклоняемся перед всеми, кто насмерть стоял за каждую улицу, каждый дом, каждый рубеж Отчизны / Выступление Президента России на параде, посвящённом 70-летию Победы в Великой Отечественной войне // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/49438>.

³⁴² Гусейнов Г. Фашизация антифашизма, или Как Российская Федерация легитимирует захват Украины // Интернет-журнал «Гептер». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gefter.ru/archive/14620>.

символічний конструкт «Єдиної, Всезагальної, Вічної війни зі злом»³⁴³. Саме таке переродження Великої Вітчизняної війни на вічну війну відображає стрічка Карена Шахназарова «Білий тигр» (2012). Сюжет розгортається навколо танкіста, якого після одного з боїв знаходять у підбитому радянському танку. Хоча його опіки несумісні з життям, він все ж таки виживає та у рекордно короткі терміни виліковується. Лікарі говорять про новий медичний феномен. Однак танкіст не пам'ятає ні свого імені, ні свого життя до останнього бою. Йому видають документи з новим прізвищем Найдьонов та знову відправляють на фронт. Там у нього проявляються надзвичайні здібності: він чує голоси танків. У цей час радянську армію тероризує загадковий німецький танк на прізвисько «Білий тигр»: він раптово з'являється, винищує усі радянські танки, не зробивши жодного хибного пострілу, та так само раптово зникає. Майору Федотову доручають зібрати екіпаж з найкращих танкістів та за допомогою нового удосконаленого радянського танку знищити «Білий тигр». Один з німецьких полонених говорить Федотову, що цей танк їм «не по зубах», адже він є «торжеством німецького духу». Майор спілкується з Найдьоновим і дізнається, що саме «Білий тигр» підбив його танк. Федотов призначає його командиром екіпажу для виявлення і знищення загадкового танку. Найдьонов наполягає на тому, що цей танк знаходиться у ретельно обшуканому лісі з болотом, де жоден танк проїхати в принципі не може. Проте майор вірить йому і допомагає влаштувати облаву. Справді, через деякий час «Білий тигр» з'являється, знищує радянський танк, Найдьонов два рази влучає у нього, а німецький танк перший раз хибить і відступає. Зважаючи на те, що сліди від гусені танка обриваються перед болотом, солдати вважають, що він потонув, але Найдьонов переконаний, що танку вдалося заховатися. Усі переконані, що командир екіпажу просто збожеволів, але майор вирішує ще раз поговорити з

³⁴³ Зверева Г. Вечная Война. Галина Зверева о теме войны в российской медиа-культуре / Г. Зверева // Журнальный зал в РЖ, "Русский журнал". - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/km/2005/2/zv7.html>.

ним та застає його під час молитви «танковому богу». Саме «танковий бог» сказав Найдьонову, що «Білий тигр» не потонув, а причаївся та чекає наступу радянських військ. Командир детально розповідає майору про свою здатність бачити «танкового бога», чути інші танки, користуватися їхньою допомогою під час бою, адже вони попереджають його про снаряди. Найдьонов стверджує, що всі танки хочуть, аби він спалив «Білого тигра» та помстився за них. Тепер майор також починає сумніватися у психічному здоров'ї командира. Утім, під час нового наступу радянських танків, «Білий тигр» знову з'являється, знищуючи усі танки супротивника. Найдьонов починає переслідування, яке приводить його у закинуте село. Там він знищує один звичайний німецький танк, що був замаскований під будинок, та стає до двобою віч-на-віч з «Білим тигром». Утім, після двох вдалих попадань у радянського танку розриває пушку, а палаючий «Білий тигр відступає» у невідомому напрямку. Коли майор доповідає вищому керівництву про те, що сталося, на закид, що «жоден екіпаж не сидить у палаючому танку» він висловлює припущення, що у цьому танку екіпажу немає. Федотов розповідає про здібності Найдьонова та називає його та «Білий тигр» породженнями війни. Майора відправляють на 10 діб у відпустку. Наступна сцена демонструє церемонію підписання Акту про капітуляцію німецьких збройних сил. Далі сцена вечері військових, що капітулювали – голови Верховного головнокомандування Вермахту Вільгельму Кейтеля, генерала-полковника Штумпфа та адмірала фон Фрідербурга. Пізніше бачимо сцену ходи військовополонених по зруйнованому Берліну, за якою спостерігають радянські військові, і зокрема майор Федотов. Майор задумливо оглядає полонених і їде до танку Найдьонова. Незважаючи на те, що війна закінчилася, Найдьонов лагодить танк та загружає снаряди. Федотов говорить йому, що війна закінчилася, але Найдьонов відповідає: «Поки я його не спалю, війна не закінчиться, товариш полковник... Чекає він, чекає. Буде чекати 20 років, 50, може, 100... І виповзе. Його треба спалити. Ви ж знаєте, що це треба зробити». В останній сцені персонаж Гітлера ділиться думками з приводу закінчення війни з таємничим незнайомцем, на обличчя якого падає тінь. Він

говорить, що війна програна, Європа розгромлена, а Німеччину та її народ тепер звинуватять в усіх смертних гріхах, Німеччину та Гітлера представлять «безприкладними катами роду людського, як породження пекла». Але він не хотів такого фіналу: «Ми просто знайшли мужність здійснити те, про що мріяла Європа..Хіба ми не здійснили таємну мрію кожного європейського обивателя? Вони завжди не любили євреїв! Все життя вони боялися цю темну, похмуру країну на Сході, цього кентавра, дикого і чужого Європі - Росію. Я сказав: просто давайте вирішимо ці дві проблеми, вирішимо їх раз і назавжди...Людство стало тим, чим воно є завдяки боротьбі! Війна – це природна, звичайна справа. Війна йде завжди і усюди. Війна не має початку і кінця. Війна – це саме життя. Війна – це відправна точка».

Хоча у інтерв'ю Карен Шахназаров говорить про те, що монолог Гітлера – предмет режисерських роздумів над питанням невіддільності війни від людської природи, у ньому, насправді, можна простежити мало не дослівний переказ ідей з праці «Війна як внутрішнє переживання» Ернста Юнгера. Так, у рамках своєрідної екзистенціальної притчі, якою є «Білий тигр», одне одному протистоять не Червона армія та Вермахт, а невразливий радянський танкіст, завжди готовий до боротьби, та квінтесенція німецького духу, втілена у страшній машині, іншими словами – добро та зло. Символічний конструкт «Єдиної, Всезагальної, Вічної війни зі злом», що циркулює у російському медійному та кінематографічному дискурсах є наскрізним мотивом як даного фільму, так і усього Путінського режиму. Велика Вітчизняна війна набуває трансцендентного характеру, всотує у себе усі подальші російські війни та конфлікти, виступає рушійною силою «Вічної мобілізації у боротьбі за виживання і боротьбі з Ворогом»³⁴⁴, перетворюючись на єдиноможливий спосіб існування російського суспільства. Як зазначає Лев Гудков, війна стала для

³⁴⁴ Зверева Г. Вечная Война. Галина Зверева о теме войны в российской медиа-культуре / Г. Зверева // Журнальный зал в РЖ, "Русский журнал". - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/km/2005/2/zv7.html>.

Росії сурогатом культури – смисловим полем, де відіграються найважливіші теми та сюжети її сучасності. Так, пропонується приймати поведінку під час Великої Вітчизняної війни у якості ціннісного орієнтира, що свідчить про те, що досвід виживання на війні для суспільства є більш продуктивним, ніж досвід мирного життя. Як пише О. Архангельський, робити зразок з катастрофічної ситуації, в якій люди опинилися не зі своєї волі, - це психологічне викривлення: виняткові обставини грають роль етичної норми, морального ідеалу життя³⁴⁵.

Створення такої поведінкової моделі корелюється з міфом про те, що росіяни здатні проявляти свої найкращі якості лише у критичних ситуаціях. У сучасному російському кінематографі з цим пов'язане явище патріотичного блокбастеру, адже для демонстрації таких якостей необхідне створення межових ситуацій. Так, наприклад, російський культуролог і головний редактор журналу «Мистецтво кіно» Д. Дондурей вважає, що патріотизм жорстко прив'язаний до воєнних дій і уможливлюється лише за умови випробування³⁴⁶. Воєнну риторику активно застосовують деякі російські політики, як наприклад, депутат від партії «Єдина Росія» Йосип Кобзон, який запропонував вчителям терпіти затримки зарплатні, апелюючи до екстремального досвіду воєнного часу, коли «вчителі разом з класами виходили на розстріл»³⁴⁷. У нещодавно підписаному міністром культури В.Мединським, віце-прем'єром Д.Рогозіним та режисером М.Міхалковим відкритому листі з закликом створити у Росії «патріотичний інтернет», простежується та сама логіка екстраполяції воєнного дискурсу на медіа сферу: «В умовах ХХІ століття нова війна, війна за думки

³⁴⁵ Архангельский А. Готовые убивать. Военно-патриотическое кино сегодня. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.medved-magazine.ru/articles/Andrey_Arhangelskiy_Gotovie_ubivat.1252.html.

³⁴⁶ Кино как пропаганда патриотизма / Интернет-страница «Эхо Москвы». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://echo.msk.ru/programs/oblozhka-1/1019418-echo/>.

³⁴⁷ Кобзон предложил учителям Забайкалья быть терпимее из-за задержек зарплат, намекнув на расстрелы, как во время войны/ - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://censor.net.ua/news/330515/kobzon_predlozil_uchitelyam_zabayikalya_byt_terpimee_izza_zaderjek_zarplat_nameknuv_na_rasstrely_kak.

ведеться з тією ж нещадністю, як доводилося битися нашим дідам у Севастополі, під Сталінградом і у битві за Берлін... Нам необхідний патріотичний тренд у суспільній свідомості. Проти нас – а значить, проти правди, - почався новий бліцкриг. Ми маємо виступити у підтримку президентського курсу і перейти в ідеологічний контрнаступ по всіх фронтах – у цій війні за думки»³⁴⁸. Можна було б навести ще багато прикладів такої воєнізованої риторики. Росія, подібно до танкіста Найдьонова, живе у перманентному очікуванні небезпеки з боку тих, для кого вона є «темною, похмурою країною на Сході», «кентавром, диким і чужим Європі».

³⁴⁸ Степанов В. Мединский, Rogozin и Михалков подписали письмо о необходимости создания патриотического интернета / В. Степанов // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tjournal.ru/p/patriotic-runet>.

Висновки

Протягом останніх десятиліть ми стали свідками активізації історичної політики, що є складовою більш глобального феномену підйому пам'яті. Так, французький історик П'єр Нора говорить, що наразі ми живемо у епоху всесвітнього тріумфу пам'яті, «меморіальну епоху». Різні дослідники називають різні причини цього явища: «прискорення історії», яке спричинило руйнування стабільного проекту майбутнього, і, як наслідок, нерозбірливе збирання слідів минулого та гіпертрофовану роль пам'яті, що покликані забезпечити хоч якусь певність у невизначеному завтра; потужний рух емансипації, всесвітньої, внутрішньої, ідеологічної деколонізації, коли пам'ять з її демократичним характером стала основою утвердження власної ідентичності народів, етносів та груп; розпад орієнтованих на майбутнє політичних ідеологій, за якого ресурсом легітимації могло стати тільки минуле; рішучий розрив з традиційним суспільством, усвідомлення того, що доступ до нього тепер можна отримати лише через процедури реконструкції, «винайдення традицій» за Хобсбаумом; постання «темпорального режиму травми», унаслідок якого відбулося повернення травматичного минулого, що наполегливо вимагає свого перегляду. Саме травма як символ «специфічної патології часу» спричинила масштабну переоцінку діянь минулого, суди за злочини, визнання страждань жертв та вимогу символічної компенсації. Після усвідомлення масового колабораціонізму французів під час Другої світової війни та розгляду націонал-соціалістичного минулого крізь призми «німецької провини» і «проробки минулого», запропонованих К.Ясперсом та Т.Адорно, пам'ять про Голокост перетворилася на «громадянську релігію Заходу». У рамках колективного почуття відповідальності за Голокост створювалися меморіальні закони, покликані забороняти заперечення цього геноциду, велися публічні дебати, відбувалися суди над винними у злочинах проти людяності. Хоча процеси ідеологічної деколонізації унаслідок розпаду СРСР та активізації історичної політики не оминули Росію, будь-які спроби «проробки минулого»

від самого початку були заблоковані віктимізацією російської демократичної інтелігенції: якщо усі жертви тоталітарного режиму та радянської влади, то сенс у публічній дискусії зникає. Натомість історичну політику у Росії визначає гордість за минуле у поєднанні з запереченням або забуттям його морально проблемних аспектів.

У ході роботи необхідним було визначити семантичний потенціал понять історична політика та політика пам'яті. Проаналізувавши думки науковців (Олексія Міллера, Миколи Копосова, Роберта Траба, Ютти Шеррер) ми дійшли до висновку, що наразі не існує консенсусу, який би визначав вживання першого чи другого терміну. Простеживши генеалогію поняття історичної політики від курсу Гельмута Коля на позитивний німецький патріотизм до відомої «суперечки істориків», ми зробили висновок, що у політиці пам'яті можуть брати участь, окрім державних органів, різні соціальні та політичні сили, наприклад, університети, історичні фонди, засоби масової інформації таке інше. Історична політика має більш комплексний та уніфікований характер, здійснюється державою або має характер державного припису, сприяє монополізації інтерпретацій минулого владою, виключає будь-які альтернативні погляди на історію та витісняє соціальних або політичних акторів, які можуть бути їх провідниками. Основним її завданням є легітимізація існуючих владних відносин.

Оскільки уявлення про минуле, які поділяють члени суспільства, є однією з основ сучасних політичних спільнот, не дивно, що історична політика функціонує як одна з основ нової російської ідеології. Спираючись на концепцію «уявлених спільнот» Б.Андерсона та концепцію «винайдених традицій» Е.Хобсбаума, ми дійшли до висновку, що минуле «створюється» сучасниками відповідно до потреб поточного моменту, а отже, є надзвичайно важливим ресурсом легітимізації для будь-якої нації. Таким чином, не дивно, що історична політика стала особливим предметом уваги Путінського режиму вже від самого початку. Багато у чому історична політика нового режиму вибудовувалася на контрасті до ельцинського періоду. На противагу

ліберальним ідеям, антиетатизму та європоцентризму попереднього уряду, В.Путін з його курсом на формування «вертикалі влади» бачив «національну ідею» як «патріотизм, державність, державництво та соціальну солідарність». Утім, за відсутності чіткого історичного проекту, існування винятково у горизонті теперішнього, яке М.Копосов називає «практичним презентизмом», режиму не залишається нічого, окрім як відчайдушно шукати свою легітимацію у минулому, маніпулюючи його ізольованими фрагментами у відповідності з потребами поточної політичної ситуації. Звичайно, політичне використання історії притаманне не лише Росії, проте на відміну від інших країн, тут руйнується сам простір для можливого діалогу на історичні теми. Прикладом цього слугують численні випадки переслідувань за висловлення альтернативної інтерпретації історичних подій.

У ході роботи ми з'ясували, що кожна історична політика має свій ідеологічний центр, «базовий сюжет». Єдина подія російської історії, яка підходить на роль такого «базового сюжету», - це Велика Вітчизняна війна. Багато дослідників поділяють думку про те, що історична політика нового режиму ґрунтується саме на культивуванні міфу про Велику Вітчизняну війну, що є головним символом, здатним інтегрувати націю. Утім, війна – не єдиний епізод з радянської історії, який відроджується при Путіні: реабілітується увесь радянський період. Усі його негативні та суперечливі моменти елімінуються, терор та репресії нормалізуються, проте, на думку Діни Хапаєвої, злочинна «концентраційна історія» нікуди не зникає та деформує російську сучасність.

Проаналізувавши три найбільш красномовних прояви історичної політики нового режиму – уніфікований підручник, меморіальний закон та обмежений доступ до архівів, ми зробили висновок про інтенсивне руйнування публічного простору для діалогу на історичні теми, монополізацію владою минулого та параноїдальну боротьбу з тими, хто наважиться поставити під сумнів офіційну версію історії.

У ході роботи ми дійшли до висновку, що міф про Велику Вітчизняну війну функціонує як політичний міф у розумінні британського політолога

Крістофера Флада («ідеологічно маркована розповідь, що претендує на статус істинного уявлення про події минулого, сучасності, прогнозованого майбутнього і сприймається соціальною групою як правильна у загальних рисах») та має властивості бартівського міфу з його функцією натуралізації. Ця функція дуже нагадує інституційну обробку необхідну для утворення колективних уявлень за Львом Гудковим, культурної пам'яті за Яном Ассманом та політичної пам'яті за Аляйдою Ассман. Так, саме надіндивідуальні інституції вирішують те, які спогади залишаться та будуть транслюватися, а які зникнуть чи будуть лише на рівні несвідомих страхів. У СРСР такою надіндивідуальною інстанцією, яка монополізувала створення колективних уявлень, культурної пам'яті або політичної пам'яті, була держава. З низки причин, у брежнєвські негероїчні часи, а точніше зі святкування 20-ліття Перемоги, починається перетворення національної травми на героїчний міф. Зусиллями пропагандистської машини радянської влади починає формуватися ціла міфологія Великої Вітчизняної війни та її інституційна інфраструктура. Основною опорою міфу слугують ветерани, які покликані виконувати роль узагальнених батьків, представляти державу у рамках сім'ї, транслювати зразки героїчної та моральної поведінки. Проте ми з'ясували, що така парадна версія міфу, яка конструювалася за допомогою численних комеморативних практик, витісняла реальний досвід людей на війні. Це призвело до того, що катастрофічний досвід війни не був інтегрований у суспільну свідомість. Так, від самого початку, наприклад, у літературі, присвяченій війні, табувалося широке коло антропологічних та соціальних проблем людини на війні. Замовчувалися також дані про розповсюдження психічних розладів, які виникли у результаті артилерійського вогню, бомбардувань, втрат, голоду тощо. Усе це сприяло створенню міфу про те, що майже усі росіяни пережили війну не отримавши психічної травми.

На думку Діни Хапаєвої, міф про Велику Вітчизняну війну виконує функцію «загороджувального міфу», приховуючи та витісняючи пам'ять про страждання жертв радянської системи. Непророблена травма сталінських

репресій, перекрита травматичним досвідом війни, якому теж відмовили у повнокровній проробці, затуливши його міфом про героїзм та Велику Перемогу, є явищем «наративного фетишизму», тобто таким конструюванням та використанням наративу, свідомо або несвідомо мета якого полягає у тому, щоб ліквідувати сліди тієї травми, яка, власне, і створила цей наратив. Найбільш дієвим способом упоратися з травмою є спроба переформулювати та реконструювати групову ідентичність, задіявши травматичну подію. Як зазначалося на початку, у Росії цього не відбувається.

Під час дослідження ми відповіли на питання, що ж тепер легітимізує міф про Велику Вітчизняну війну, коли системи, центральним смисловим вузлом якої він був, більше не існує. Так, Лев Гудков вважає, що міф про Велику Вітчизняну війну став центральним опорним символом та основою національної ідентичності сучасних росіян через те, що більше їм пишатися просто нічим. Борис Дубін бачить причину наполегливого повернення міфу про Велику Вітчизняну війну у ностальгії за єдиною та стійкою колективною ідентифікацією, стабільним образом загального «ми», які були притаманні брежнєвському періоду та не в останню чергу вибудовувалися на міфі про війну. Згідно з Галиною Зверєвою, наразі цей міф покликаний слугувати основою для побудови націонал-патріотичної мобілізаційної ідентичності, екстраполювати звичні медійні образи Великої Вітчизняної війни на нові російські війни та військові конфлікти, створюючи таким чином смисловий конструкт «Вічної війни» та перманентної мобілізації.

У ході роботи ми з'ясували, що історичний фільм для більшості населення наразі слугує мало не основним джерелом отримання знань про минуле. Незважаючи на те, що він нібито має справу з історією, багато критиків сходяться на тому, що історичне кіно слугує своєрідною метафорою сучасності, зручною рамкою для того, щоб говорити про сьогодення. Російські історичні фільми є інструментами історичної політики, адже майже всі вони створені за підтримки або за прямим замовленням держави. Саме тому вони покликані

транслявати офіційну версію історії, брати участь у побудові мобілізаційної ідентичності, легітимізувати через історію ворожнечу до сусідів. Якщо у попередні роки державні фонди принаймні постулювали відкритість до різних проектів, то тепер навіть такій декларативній відкритості прийшов кінець: Фонд кіно оголосив список тем для кіносценаріїв.

Під час нашої роботи ми виокремили і проаналізували три тематичні блоки фільмів, які апелюють до Великої Вітчизняної війни, кожний з яких був покликаний продемонструвати певний аспект історичної політики Путінського режиму. Перший блок («Ми з майбутнього» Андрія Малюкова і «Туман» Івана Шурховецького та Артема Аксьоненка) показав obsesive ставлення Путінського режиму до історії, звернення до героїчного минулого як до єдиного ресурсу легітимації. Другий блок («Ми з майбутнього 2» Олександра Самохвалова і Бориса Ростова та «Матч» Андрія Малюкова) був покликаний продемонструвати, яким чином загострені стосунки з сусідами легітимізуються через історію, а також те, як дискредитується роль українців у Другій світовій війні, сприяючи монополізації перемоги Росією. Третій блок («Білий тигр» Карена Шахназарова) ілюструє російський дискурс «Вічної війни».

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що історична політика Путінського режиму рідко розглядається як система через свої очевидні суперечності та ситуативну логіку. Так само, незважаючи на загальновідомий факт про державну підтримку, яка наполегливо переходить у державне замовлення, фільми, а зокрема й історичні фільми, рідко аналізують у рамках історичної політики. Тим не менш, історична політика Путінського режиму є системою і її прояви у масовій культурі, зокрема у історичному кінематографі, є наріжними для розуміння усього характеру Кремлівської пропаганди.

Фільмографія

1. «Білий тигр», Карен Шахназаров, 2012.
2. «Матч», Сергій Малюков, 2012.
3. «Ми з майбутнього 2», Олександр Самохвалов і Борис Ростов, 2010.
4. «Ми з майбутнього», Андрій Малюков, 2008.
5. «Туман», Іван Шурховецький та Артем Аксьоненко, 2010.

Список літератури

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму; пер. з англ. В. Морозов. – К. : Критика, 2001. – 272 с.
2. Аникин Д. А. «Травма» памяти: стратегии конструирования в современном политическом дискурсе / Д. А. Аникин // Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина. - №1. – Т. 2. – 2014. – С. 220 – 229.
3. Аникин Д. Стратегии трансформации политики памяти в современной России: региональный аспект / Д. А. Аникин // Вестник Волгоградского университета. Серия 7: Философия. Социология и социальные технологии. - № 3. – 2012. – С. 121 – 126.
4. Артог Франсуа. Типы исторического мышления: презентизм и формы восприятия времени. – [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://magazines.russ.ru/oz/2004/5/2004_5_18.html.
5. Архангельский А. ГОТОВЫЕ УБИВАТЬ. Военно-патриотическое кино сегодня. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.medved-magazine.ru/articles/Andrey_Arhangelskiy_Gotovie_ubivat.1252.html
6. Ассман А. Рефреймируя память. Между индивидуальными и коллективными формами конструирования прошлого / А. Ассман // Интернет-журнал «Гефтер». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gefter.ru/archive/11839>.
7. Ассман А. Трансформации нового режима времени / Пер. с англ. Вл. Кучерявкина под ред. А. Скидана // Журнальный зал в РЖ, "Русский журнал". – 2001. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2012/116/a4.html>.
8. Ассман Я. Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности; пер. с нем. М. М. Сокольской. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 368 с.
9. Барт Р. Миф сегодня / Р. Барт // Избранные работы : Семиотика. Поэтика. - М.: Издательская группа "Прогресс", "Универс", 1994. – С. 72 – 130.
10. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция / Ж. Бодрийяр. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/bodr_sim/.
11. Бычков С. Особенности исторического фильма: взгляд с точки зрения исторической науки / С. Бычков // Вестник Омского университета. - № 4. – 2003. – С. 55 – 58.

12. Волков Е. В., Пономарева Е. В. Игровое кино как исторический источник для изучения культурной памяти / Е. В. Волков, Е. В. Пономарева // Вестник ЮурГУ, 2012. - № 10. – С. 22 – 26.
13. Гудков. Л. "Память" о войне и массовая идентичность россиян. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/gu5.html>
14. Гусейнов Г. Фашизация антифашизма, или Как Российская Федерация легитимирует захват Украины // Интернет-журнал «Гефтер». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gefter.ru/archive/14620>.
15. Делегаты XX съезда. Мы все молчали // Журнал «Огонек». - № 7. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ogoniok.com/4932/3/>.
16. Дронов В. Историческая и атрибутивная достоверность изображения врага в современных фильмах о Великой Отечественной войне / В. Дронов // Власть. - № 4. – 2013. – С. 182 – 186.
17. Дубин Б. «Кровавая» война и «великая» победа / Б. Дубин // Отечественные записки. - № 5. – 2004. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.strana-oz.ru/2004/5/krovavaya-voyna-i-velikaya-pobeda>.
18. Дубин Б. Память, война, память о войне. Конструирование прошлого в социальной практике последних десятилетий / Б. Дубин // Отечественные записки. - № 4. – 2008. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.strana-oz.ru/2008/4/pamyat-voyna-pamyat-o-voyne-konstruirovanie-proshlogo-v-socialnoy-praktike-poslednih-desyatiletij>.
19. Дубин Б. Символы возврата вместо символов перемен / Б. Дубин // Журнал «PRO ET CONTRA». - № 5. – Т. 15. – С. 6 – 22.
20. Дюков А. Ни одно общество в мире не может обойтись без своей «политики памяти» /Проект «Свободный Мир. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://liberty.ru/groups/Uchitelya/Aleksandr-Dyukov-Ni-odno-obschestvo-v-mire-ne-mozhet-obojs-tis-bez-svoej-politiki-pamyati>.
21. Зверева Г. Вечная Война. Галина Зверева о теме войны в российской медиа-культуре / Г. Зверева // Журнальный зал в РЖ, "Русский журнал". - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/km/2005/2/zv7.html>.
22. Зоркая Нея. Визуальные образы войны / Нея Зоркая // Память о войне 60 лет спустя: Россия, Германия, Европа. – М. : Новое литературное обозрение, 2005. – С. 736 – 754.
23. Касьянов Г. Голодомор и строительство нации / Г.Касьянов // Журнал «PRO ET CONTRA». – Т. 13. – С. 24 – 43.

24. Кирчанов М. В. Историческая политика в транзитных обществах (проблемы и противоречия) / М.В. Кирчанов // Научный журнал «Общество: философия, история, культура» - №3. – 2014. – С. 15 – 18.
25. Копосов Н. Память в законе / Н. Копосов // Журнальный зал в РЖ, "Русский журнал". - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.russ.ru/Mirovaya-povestka/Pamyat-v-zakone>.
26. Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. — М.: Новое литературное обозрение, 2011. — 320 с.
27. Кремнев П. О новых понятиях и категориях правопреемства государств: теоретико-практические вопросы / П. Кремнев // Журнал международного права и международных отношений. - № 1. – 2010. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://evolutio.info/content/view/1664/232/>.
28. Кукулин И. Регулирование боли (Предварительные заметки о трансформации травматического опыта Великой Отечественной / Второй мировой войны в русской литературе 1940 – 1970-х годов) / И. Кукулин // Память о войне 60 лет спустя: Россия, Германия, Европа. – М. : Новое литературное обозрение, 2005. – С. 617 – 659.
29. Куренной В. Философия фильма: упражнения в анализе. - М.: Новое литературное обозрение, 2009. -
30. Лазари А. «Русская идея» по-путински / Анджей де Лазари // Интернет-журнал «Гефтер». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gefter.ru/archive/12304>.
31. Ларс К. «О героях и людях...» Советское кино о войне: взгляд из ГДР; пер. с нем. К. Н. Цимбаев. – М.: Памятники исторической мысли, 2011. – 255 с.
32. Лоуэнталь Д. Прошлое – чужая страна; пер. с англ. А.В. Говорунов. – Санкт-Петербург: Изд-во: «Владимир Даль», 2004. – 426 с.
33. Малинова О. Политика памяти в постсоветской России. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://postnauka.ru/video/41333>
34. Мерридейл К. Сознание коллектива: травма и контузия в России XX века / К. Мерридейл // Травма: пункты: Сборник статей / Сост. С. Ушакин, Е. Турбина. – М. : Новое литературное обозрение, 2009. – С. 606 – 631.
35. Миллер А. Прошлое России и попытка самоидентификации / А. Миллер // Лабиринты исторической полититики // Журнал «Россия в глобальной политике». - № 3. – 2011. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/number/Labirinty-istoricheskoi-politiki-15219>.

36. Миллер А. Россия: власть и история / А. Миллер // Журнал «PRO ET CONTRA». – Т. 13. – С. 6 – 24.
37. Молодяков В. Историческая политика и политика памяти / В. Молодяков // Исторические исследования в России – III. Пятнадцать лет спустя / Под редакцией Г.А. Бордюгова. – М.: АИРО-XXI, 2011. – С. 15 – 36.
38. Нора П'єр. Теперішнє, нація, пам'ять. – К.: ТОВ «Видавництво “Кліо”», 2014. – 272 с.
39. Нора Пьер. Всемирное торжество памяти / Пьер Нора // Память о войне 60 лет спустя: Россия, Германия, Европа. – М. : Новое литературное обозрение, 2005. – С. 391 – 403.
40. Приказ №4 от 22 января 2015 г. Об утверждении Порядка и условий предоставления в 2015 году средств на финансовое обеспечение и (или) возмещение расходов, связанных с производством и прокатом национальных фильмов . - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fond-kino.ru/documents/14/>.
41. Рамазашвили Г. Есть такая профессия – историю зачищать: ЦАМО РФ в преддверии 60-летия Победы/ Г. Рамазашвили // Память о войне 60 лет спустя: Россия, Германия, Европа. – М. : Новое литературное обозрение, 2005. – С. 297 – 314.
42. Растимешина Т. Культурное наследие в российской политике государственной памяти / Т. В. Растимешина // Власть. - № 10. – 2012. – С. 60 – 64.
43. Рулинский В. В. «Спор историков в Германии: проблема ответственности за нацистские преступления / В. В. Рулинский // Вестник славянских культур. – 2013. - №1. – С. 46 – 56.
44. Ручкин Б. Проблема «мифы и история»: историческое обозрение / Б. Ручкин // Информационный гуманитарный портал «Знание. Понимание. Умение». - № 1. - 2011. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2011/1/Ruchkin_Myths/.
45. Сантнер Э. История по ту сторону принципа наслаждения: размышление о репрезентации травмы / Э. Сантнер // Травма: пункты: Сборник статей / Сост. С. Ушакин, Е. Турбина. – М. : Новое литературное обозрение, 2009. – С. 389 – 408.
46. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 // Интернет-страница «Кодексы и Законы РФ». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.zakonrf.info/uk/>.

47. Устав Федерального фонда социальной и экономической поддержки отечественной кинематографии. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fond-kino.ru/documents/13/>.
48. Федеральный закон Российской Федерации от 22 октября 2004 г. N 125 – ФЗ / Документы // Интернет-страница «Российская газета». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rg.ru/2004/10/27/arhiv-dok.html>.
49. Феретти М. Непримируемая память: Россия и война. Заметки на полях спора на жгучую тему / М. Феретти // Память о войне 60 лет спустя: Россия, Германия, Европа. – М. : Новое литературное обозрение, 2005. – С. 135 – 147.
50. Ферро М. Кино и история // Вопросы истории. - № 2. – 1993. – С. 47 – 57.
51. Флад К. Политический миф. Теоретическое исследование; пер.с англ. А. Георгиева. – М. : Прогресс – Традиция, 2004. – 264 с.
52. Хапаева Д. Готическое общество: морфология кошмара. – М.: Новое литературное обозрение, 2007. – 152 с.
53. Хобсбаум Эрик. Изобретение традиций. – [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/izobretenie-traditsiy>.
54. Шерпер Ю. Германия и Франция: проработка прошлого / Ю. Шерпер // Журнал «PRO ET CONTRA». – Т. 13. – С. 89 – 109.
55. Grindon L. Shadows on the Past: Studies in the Historical Fiction Film (Culture And The Moving Image). - Temple University Press, 1994. – 250 p.
56. Guynn W. Writing History in Film / W. Guynn. – Routledge, 2006. – 232 p.
57. Sorlin P. How to Look at an “Historical” Film / Pierre Sorlin // The Historical Film: History and Memory in Media. - Rutgers University Press, 2000. – P. 25 – 49.
58. Stubbs J. Historical Film: A Critical Introduction / J. Stubbs. - Bloomsbury Academic, 2013. – 224 p.
59. Sturken Marita. Tangled Memories. The Vietnam War, the AIDS Epidemic, and the Politics of Remembering. – University of California Press Berkeley; Los Angeles; London. – 1997. – 375 p.
60. Tumarkin N. The Living & The Dead. The Rise and Fall of the Cult of World War II in Russia / Nina Tumarkin. – USA: BasicBooks. A Division of HarperCollins Publishers, 1994. – 244 p.

Електронні ресурси

1. В Госдуме осудили опрос телеканала «Дождь» о блокаде Ленинграда // Интернет-страница «Риановости». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ria.ru/society/20140127/991519776.html>.
2. В Росії надання Бандері звання Героя назвали ганьбою // Інтернет-сторінка «ТСН». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/v-rosiyi-nadannya-banderi-zvannya-geroya-nazvali-ganboyu.html>.
3. В Таллине разрезан и вывезен по частям памятник Воину-освободителю. В беспорядках убит русскоязычный житель // Интернет-страница «NEWSru.com». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.newsru.com/world/27apr2007/tallin.html>.
4. В Украине правильно говорить о «Великой Отечественной войне», а не о «Второй мировой войне»? // Интернет-страница «ЛІКБЕЗ. Исторический фронт». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://likbez.org.ua/in-ukraine-the-right-to-talk-about-the-great-patriotic-war-rather-than-world-war-ii.html>.
5. Владимир Путин: «Распад СССР – крупнейшая геополитическая катастрофа века» // Интернет-страница «Regnum». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.regnum.ru/news/polit/444083.html>.
6. "В Украине разгул неонацистов, националистов и антисемитов", - Путин. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://censor.net.ua/news/274077/v_ukraine_razgul_neonatsistov_natsionalistov_i_antisemitov_putin.
7. Герои продолжения фильма "Мы из будущего" окажутся в олимпийском Сочи // Интернет-страница «Риановости» . - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ria.ru/culture/20150519/1065369323.html#ixzz3awuqD9Vo>.
8. Гозман Л. Подвигу солдат СС посвящается.../ Леонид Гозман // Журнал Леонида Гозмана. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://leonid-gozman.livejournal.com/150225.html>.
9. Госдума даст оценку высказываниям Гозмана о СМЕРШ и СС // Интернет-страница «Вести. Ру». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=1085066>.
10. Государственная поддержка кинематографии. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://snimifilm.com/post/gosudarstvennaya-podderzhka-kinematografii>.

11. Гусев А. «Мы из будущего»: Планка для товарища Бендера/ А. Гусев // Интернет-страница «Фонтанка.ру» . - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fontanka.ru/2010/02/25/100/>.
12. Два раза в одну воронку / Рецензия на фильм «Мы из будущего 2» . - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mirf.ru/Reviews/print4142.html>.
13. Джеджула А. За публичную реабилитацию нацизма в России будут сажать в тюрьму на пять лет / А. Джеджула // Интернет-страница «Факты и комментарии». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://fakty.ua/181190-za-publichnuyu-reabilitaciyu-nacizma-v-rossii-budut-sazhat-v-tyurmu-na-ryat-let>.
14. Дмитрий Ливанов пересмотрел позицию президента России по единому учебнику // Интернет-страница «Правда. Ру». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravda.ru/news/society/27-08-2014/1223289-istoria-0/>.
15. Жуков: "Нах..й вооружать этих хохлов? Чем больше в Днепре потопим, тем меньше придется в Сибирь ссылать!"// Интернет-сторінка «Тексти.Org.Ua». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://texty.org.ua/pg/article/devrand/read/49463/Zhukov_Nahj_vooruzhat_etyh_khohlov_Chem_bolshe.
16. Зайцева А. Новое кино России: патриотизм за госденьги / А. Зайцева // Интернет-страница «BBC Russian». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://news.bbc.co.uk/hi/russian/russia/newsid_7712000/7712514.stm.
17. Заседание сценарной рабочей группы 01 апреля 2015 года // Фонд кино. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fondkino.ru/news/6/848/>.
18. Икен К. Правда о «матче смерти» / Катя Икен // Интернет-сторінка «Главком». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://glavcom.ua/articles/7427.html>
19. Исторические факты должны воспитывать чувство гордости. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.e-reading.club/chapter.php/135318/476/Moroz_-_Pochemu_on_vybral_Putina_.html
20. Кино как пропаганда патриотизма / Интернет-страница «Эхо Москвы». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://echo.msk.ru/programs/oblozhka-1/1019418-echo/>.
21. Кобзон предложил учителям Забайкалья быть терпимее из-за задержек зарплат, намекнув на расстрелы, как во время войны/ - [Электронный

- ресурс]. - Режим доступа:
http://censor.net.ua/news/330515/kobzon_predlozil_uchitelyam_zabayikalya_byt_terpimee_izza_zaderjek_zarplat_nameknuv_na_rasstrely_kak
22. Корецкий В. Мы из будущего-2 / В. Корецкий // Огляд фільму на сайті «TimeOut Москва». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://www.timeout.ru/msk/artwork/180924>.
23. Лема Л. Андрей Грачев: Мы видим конец легенды Путина / Луи Лема // Интернет-страница «inoСМИ. Ru». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://inosmi.ru/russia/20150325/227087546.html>.
24. Лион Фейхтвангер и его Зюсс // Шалом, Хаверим. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа. - <http://www.shalomhaverim.in.ua/lion-feyhtvanger-i-ego-zyus.hym1>.
25. Миф о «Матче смерти» / Летопись Акселя Вартаняна // Интернет-газета «Спорт Экспресс». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
http://www.sport-express.ru/newspaper/2007-02-16/16_1/?view=page.
26. Мы из будущего / Интернет-страница «КиноПоиск» - [Электронный ресурс]. - Режим доступа:
<http://www.kinopoisk.ru/film/260315/ord/rnd/rnd/1431210644/>.
27. Мы из будущего 2 / Интернет-страница «КиноПоиск» - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.kinopoisk.ru/film/468123/>.
28. Мы преклоняемся перед всеми, кто насмерть стоял за каждую улицу, каждый дом, каждый рубеж Отчизны / Выступление Президента России на параде, посвящённом 70-летию Победы в Великой Отечественной войне // [Электронный ресурс]. - Режим доступа:
<http://kremlin.ru/events/president/transcripts/49438>.
29. «Нашизм» - А. Илларионов о несвободе экономики России // Интернет-страница «Цензор. Нет». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
http://censor.net.ua/resonance/2743/quotnashizmquot__aillarionov_o_nesvobode_ekonomiki_rossii.
30. Нерсеров Ю. Трупный яд «покаяния». Зачем Кремль пресмыкается перед гитлеровцами? – [Электронный ресурс]. - Режим доступа. - http://royallib.com/book/nersesov_yuriy/trupniy_yad_pokayaniya_zachem_krem1_presmikaetsya_pered_gitlerovtsami.html
31. Обсуждение фильма «Мы из будущего» / Мероприятия, посвященные Дню Победы // Сайт библиотеки «ФГБОУ ВПО "Госуниверситет - УНПК"». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
http://www.ostu.ru/libraries/9_mai_2010/9mai_meropr4.php.
32. Осипчук И. «На „матч смерти“ команда „Старт“ вышла в красных футболках, которые выдали сами же оккупационные власти» / И.

- Осипчук // Интернет-страница «Факты и комментарии». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://fakty.ua/151658-na-match-smerti-komanda-start-vyshla-v-krasnyh-futbolkah-kotorye-vydali-sami-zhe-okkupacionnye-vlasti>.
33. Пантелеев С. К вопросу о государственной идеологии в посткоммунистической России. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/Science/Conf/lomweb01/pantele.htm>.
34. Підгора-Гвяздовський Я. Безруков, німці і скандал/ Я. Підгора-Гвяздовський // Інтернет-газета «ZN,UA». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://gazeta.dt.ua/CULTURE/bezrukov,_nimtsi_i_skandal__chomu_v_ukrayi_ni_zaboronyayut_smertelniy_match.html.
35. Пресс-выпуск «Великая Отечественная война» /Интернет-страница «Левада-центр». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.levada.ru/29-04-2015/velikaya-otechestvennaya-voina>.
36. Приходько В. Путин: «Мы не поливали химикатами маленькую страну» / В. Приходько // Интернет-страница: МК. RU.- [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mk.ru/old/article/2007/06/21/97631-putin-myi-ne-polivali-himikatami-malenkuyu-stranu.html>.
37. Прокуратура начала проверку «Дождя» после опроса о блокаде Ленинграда // Интернет-страница «Риановости». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ria.ru/society/20140130/992152684.html>.
38. Путин: « В России должен быть единый учебник истории» // Итернет-страница «24 мир». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mir24.tv/news/society/6949526>.
39. Путин: указ Ющенко о Бандере - "плевок в лицо" политическим спонсорам // Интернет-страница «Риановости». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ria.ru/politics/20100215/209338095.html>.
40. Решетников К. «Я не делал политического кино» .Режиссер фильма о расстреле футболистов в оккупированном Киеве рассказал об Украине и Безрукове/ К. Решетников // Взгляд. – 2012. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vz.ru/culture/2012/5/3/577233.html>.
41. РФ создает комиссию по противодействию попыткам фальсификации истории / Общество // Интернет-страница «Риановости». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ria.ru/society/20090519/171517015.html>.
42. «Сдвиг в сторону гордости и парадности» / Публикации прессы // Инернет-страница «Левада-центр». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.levada.ru/20-04-2015/sdvig-v-storonu-gordosti-i-paradnosti>.

43. Скойбеда У. Политик Леонид Гозман заявил: «Красивая форма – единственное отличие СМЕРШ от СС» / У. Скойбеда // Интернет-страница «Комсомольская правда». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kp.ru/daily/26073.5/2980350/>.
44. Соколов М. «Закон Яровой» : конец истории? / М. Соколов // Радиопрограммы и подкасты / Лицом к событию // Интернет-страница «Радио Свобода». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.svoboda.org/content/transcript/25376086.html>.
45. Степанов В. Мединский, Рогозин и Михалков подписали письмо о необходимости создания патриотического интернета / В. Степанов // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://tjournal.ru/p/patriotic-runet>.
46. Сугиура Т. Будущее России сквозь призму цен на нефть / Тосихиро Сугиура // Интернет-страница «inoСМИ. Ru». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://inosmi.ru/russia/20141226/225180364.html>.
47. Траба Р. Польские споры об истории в XXI веке / Р. Траба // Интернет-видання «Полит. Ру». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://polit.ru/article/2010/02/03/traba/>.
48. Толстиков С. Государственная поддержка кинематографа / С. Толстиков . - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.proficinema.ru/questions-problems/articles/detail.php?ID=133789>.
49. Фонд кино и игры патриотов. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://bizpartner.com.ua/ideas/Fond-kino-i-igry-patriotov.html>.
50. Хоменко В. Андрей Архангельский: «Россиянин не понимает ценности свобод. Свобода понимается им как предмет или как вещь в помощь» / В. Хоменко // Интернет-сторінка «Media Sapiens». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://osvita.mediasapiens.ua/ethics/manipulation/andrey_arkhangelskiy_rossiyanin_ne_ponimaet_tsennosti_svobod_svoboda_ponimaetsya_im_kak_predmet_ili_kak_vesch_v_pomosch/
51. Шмелева Н. Революция без крови, или пластилиновая война / Н. Шмелева // Огляд фільму «Мы из будущего-2» на сайті «25-й кадр». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://25-k.com/page.php?id=884>
52. Штовкиш О. «Визволення» чи «вигнання», або маніпуляції історичною свідомістю / О. Штовкиш // Дайджест// Интернет-сторінка: «Українська правда». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.istpravda.com.ua/digest/2014/11/1/145563/>.
53. Ющенко визнав вояків ОУН-УПА борцями за незалежність// Интернет-сторінка «ТСН». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

<http://tsn.ua/ukrayina/yushchenko-viznav-voyakiv-upa-bortsyami-za-nezalezhnist.html>

54. Яровая Ирина. Депутат Государственной думы пятого и шестого созывов от «Единой России» // Биографическая справка // Интернет-страница «Lenta.ru». - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lenta.ru/lib/14215653#32>.

Візуальні додатки

Додаток 1. Кадр з фільму «Сталінград». Демонстрація героїчного дискурсу в усій його повноті, сцена з палаючими червоноармійцями, які, незважаючи ні на що, продовжують йти в атаку.

Додаток 2. Кадр з фільму «Туман»: близький план майоріння російського триколору на параді, присвяченому Великій Вітчизняній війні, розпочинає фінальну сцену.

Додаток 3. Кадр з фільму «Туман». Хлопці, які побували в минулому, не можуть стримати сліз перед парадною ходою ветеранів.

Додаток 4. Кадр з фільму «Туман». Червона частина прапору затримується на частку секунди, утім і її достатньо для відчуття, що зараз має з'явитися серп і молот з радянського прапору.

Додаток 5. Кадр з фільму «Туман». Близький план прапору Російської Федерації є фінальним кадром фільму. Майоріння пропору обрамлює останню сцену.

Додаток 6. Кадр з фільму «Ми з майбутнього 2». Через те, що деякі войовничі українці, які тільки-но прибули до табору, уже вдягнені у форму СС та тримають у руках нацистські прапори, складається враження, що це мало не їх повсякденний одяг.

Додаток 7. Кадр з фільму «Ми з майбутнього 2». Дід Микола повільно виголошує: «Тут людей немає, одні тільки комуняки або ті, хто їм допомагав». У цей час камера по черзі показує близький план нажаханих жіночих облич, створюючи у глядача конотацію найбільш злісних ворогів повстанської армії з нажаханими жінками.

Додаток 8. Кадр з фільму «Ми з минулого 2». Особливий акцент робиться саме на кривавій жіночій смерті.

Додаток 9. Кадр з фільму «Ми з майбутнього 2». Після кадру з кулями, які влучають у голову жінки, йдуть кадри, на яких видно лише руки, які тримають гвинтівку, та блискучу пряжку-тризуб, що слугує візуальним центром кадру.

Додаток 10. Кадр з фільму «Ми з майбутнього 2». Візуальний ланцюжок «розстріляна жінка – український тризуб та гвинтівка – розстріляна жінка» підлягає однозначному узагальненню усім відомою російською пропагандистською формулою: УПА знищувало мирне населення.

Додаток 11. Кадр з фільму «Ми з майбутнього». Лощені та штучні кадри є передвісниками естетики бондарчуківського «Сталінграду».

Додаток 12. Кадр з фільму «Матч» . Сцена пограбування синагоги та побиття равинів, де при тьмяному освітленні в очі особливо кидаються яскраві блакитно-жовті пов'язки на руках у численних колабораціоністів.

Додаток 13. Кадр з фільму «Матч». Після кадрів збивання зірки Давида на екрані з'являється одразу декілька блакитно-жовтих пов'язок для кращої демонстрації українського антисемітизму.

Додаток 14. Кадр з фільму «Матч». Квінтесенцією жалюгідного зображення українців є сцена, коли галасливі жінки у національному вбранні, які мають винести хліб-сіль нацистам, випадково забувають його на розподільних стійках між унітазами.

